

Kauno- vai konekirjallisuutta?

DeepL-konekääntimen *Harry Potter and the Philosopher's Stone* -kirjan kielikuvien
käännösten vertailua ihmiskääntäjän käännöksiin kieliparissa englanti--suomi

Katja Johansson

Pro gradu –tutkielma

Monikielisen käännösviestinnän tutkinto-ohjelma

Englannin kieli

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Toukokuu 2024

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Pro gradu -tutkielma

Monikielisen käännösviestinnän tutkinto-ohjelma, englannin kieli

Katja Johansson

Kauno- vai konekirjallisuutta? DeepL-konekääntimen *Harry Potter and the Philosopher's Stone* -kirjan kielikuvien käännösten vertailua ihmiskääntäjän käännöksiin kieliparissa englantii–suomi

Sivumäärät: 80 sivua, 17 sivua liitteitä

Tässä pro gradu -tutkielmassa tutkitaan, miten neuroverkkoja hyödyntävä DeepL-konekäännin selviytyy J.K. Rowlingin kirjoittaman *Harry Potter and the Philosopher's Stone* -kirjan englanninkielisten kielikuvien kääntämisestä suomen kielelle. Tutkimus pyrkii myös kartoittamaan yhtäläisyyksiä ja eroja ihmiskääntäjän ja konekääntimen käännösratkaisujen välillä.

Tutkimuksessa lähdekielisestä teoksesta tunnistettiin ensin kielikuvat kolmesta luvusta, jotka syötettiin kokonaisuudessaan DeepL-konekääntimeen, ja konekäännöksistä kerättiin kielikuvat. Kielikuvat kerättiin myös Jaana Kapari-Jatan suomentamasta *Harry Potter ja viisasten kivi* -kirjasta. Datan analysoinnissa hyödynnettiin Shutovan, Teufelin ja Korhosen (2013) kielikuvamallia sekä Delabastitan (1996) käännösmenetelmien typologiaa, joka mukautettiin sopimaan kielikuvien kääntämisen tarkasteluun. Tutkimus edustaa vertailevaa käännöstutkimusta, jossa hyödynnetään kvalitatiivista tutkimusmenetelmää.

Tutkimustuloksista selviää, että konekäännin käänsi suurimman osan kielikuvista kirjaimellisesti ja että ihmiskääntäjä oli kääntänyt kielikuvia luovemmin kuin konekäännin. Tulokset osoittavat myös, että kielikuva on sisällytetty konekäännökseen parhaiten leksikaalisten kielikuvien yhteydessä, mutta ero ei ollut huomattava suhteessa muihin kielikuvatyyppeihin. Tuloksissa ilmenee myös käännösmenetelmäeroja koneen ja ihmisen välillä: Kapari-Jatta on hyödyntänyt käännöksissään kuutta käännösmenetelmää, kun taas konekäännökset edustavat vain kolmea erilaista menetelmää. Tulokset osoittavat myös, että Kapari-Jatta on lisännyt käännöksiinsä kielikuvia. Konekäännöksissä ei ilmennyt lisättyjä kielikuvia.

Tämän pro gradu -tutkielman yhteydessä on otettava huomioon myös eettisiä seikkoja tekijänoikeuksiin liittyen. Kirjailijalta ei pyydetty lupaa teoksen koneella käännättämiseen, ja on mahdollista, että hän olisi kieltänyt konekäännöksen. Tekijänoikeudet suojaavat sekä kirjailijaa että suomennetun kirjan kääntäjää, joten työ nostaa esiin kysymyksiä tekijänoikeuksista. Lieventäväksi asianhaaraksi voidaan kuitenkin katsoa konekäännöksen ja suomennoksen tutkimuskäyttö. Lisäksi tekstien tietosuojasta on pyritty huolehtimaan käyttämällä DeepL-konekääntimen maksullista versiota, joka ei tallenna sille syötettyjä tekstejä tietokantaansa.

Avainsanat: konekääntäminen, neuroverkkokääntäminen, kaunokirjallisuus, kielikuva, metafora

Sisällysluettelo

1	Johdanto	5
2	Kauno- ja lastenkirjallisuuden kääntäminen	10
2.1	Kaunokirjallisuuden kääntäminen	10
2.2	Lastenkirjallisuuden kääntäminen	12
2.3	<i>Harry Potter</i> -kirjojen kääntäminen	15
2.4	Käännöstutkimuksia <i>Harry Potter</i> -kirjoista	18
3	Kielikuvat	21
3.1	Kielikuvien määritelmiä	21
3.2	Shutovan, Teufelin ja Korhosen kielikuvamalli	23
3.3	Kielikuvien kääntäminen	24
3.4	Delabastitan typologia	28
4	Konekääntäminen	31
4.1	Mitä konekääntäminen on?	31
4.2	Neuroverkot ja konekääntäminen	33
4.3	DeepL-konekäännin	35
4.4	Konekääntäminen ja kaunokirjallisuus	36
4.5	Tutkimusta kielikuvien konekääntämisestä	38
4.5.1	Alicja Zajdel	39
4.5.2	Aletta G. Dorst	41
5	Aineisto ja tutkimusmenetelmät	43
5.1	Aineiston kuvaus	43
5.2	Tutkimusmenetelmien kuvaus	44
6	Analyysi	47
6.1	KIELIKUVA → KIELIKUVA	48
6.2	KIELIKUVA → EI-KIELIKUVA	52
6.3	KIELIKUVA → MUU RETORINEN ILMAUS	54
6.4	KIELIKUVA → EI MITÄÄN	56

6.5	EI-KIELIKUVA → KIELIKUVA	57
6.6	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS	60
6.7	EI MITÄÄN → KIELIKUVA ja TOIMITUKSELLISET KEINOT	63
6.8	Analyysin yhteenveto	64
7	Päätelmät	70
	Lähteet	73
	Liitteet	81
	Liite 1. Englanninkielinen lyhennelmä	81
	Liite 2. Lajiteltu aineisto	91
	Liite 3. Käännöksiin lisätyt kielikuvat	95
	Liite 4. Tulokset	96

1 Johdanto

Kieli- ja käännösteknologia kehittyi vauhtia, ja konekääntimet ovatkin jo alkaneet vakiinnuttaa asemaansa ammattikäntäjien työkalupakissa käännösmuistien ja termikantojen rinnalla – mutta lähes yksinomaan asiatekstejä käännettäessä. Sen sijaan kaunokirjallisuuden kääntämisen on katsottu olevan konekääntimille sopimaton osa-alue, ja onpa kaunokirjallisuuden jopa sanottu olevan suurin haaste konekääntimille (Toral & Way 2018, 264). Kaunokirjallisuudessa ei nimittäin riitä, että konekääntin kääntää tekstin välittämän tiedon ja sisällön tarkasti kohdekielelle, vaan tähän tekstilajiin liittyy runsaasti tekstin muotoon ja kulttuuriin sidottuja elementtejä ja viittauksia, joita kone ei välttämättä pysty tunnistamaan ja jotka ovat kuitenkin keskeisessä asemassa muun muassa tunnelman luomisessa ja tyylin rakentumisessa. Voidaankin todeta, että ”kaunokirjallisen tekstin sisältöä ja muotoa ei voida erottaa toisistaan” (Taivalkoski-Shilov 2017). Toisin kuin asiatekstejä luettaessa, kaunokirjallisuuden parissa lukija parhaimmillaan uppoutuu aivan toiseen maailmaan, mikä vaatii tekstiltä – ja sen käännökseltä – erityisiä kielellisiä piirteitä. Kuten Toral ja Way (2018, 264–265) ovat huomauttaneet, kaunokirjallisten käännösten odotetaan välittävän lukijalle sisällön lisäksi lähdetekstin *lukuelämys*, ja tämä on haastavaa konekääntimille.

Konekäännösten jälkieditointi ottaa nykyään jatkuvasti suuremman roolin ammattikäntäjän työnkuvasta. Gasparin (2015, 13–17) jo vuonna 2015 julkaistusta tutkimuksesta selvisi, että 30 % tutkimuskyselyyn vastanneista käännös- ja lokalisointialan toimijoista hyödynsi konekäännöksiä työssään ja 21 % arvioi alkavansa hyödyntämään niitä tulevaisuudessa. Robert (2013, 32) on esittänyt, että konekäännösten jälkieditointi voi nostaa ammattikäntäjän keskimääräisen päiväkohtaisen käännössanamäärän 2 000 sanasta 3 500 sanaan. Rossi ja Chevrot (2019) haastattelivat tutkimuksessaan ammattikäntäjiä, joista 37 % mainitsi käännösnopeuden parantumisen syyksi käyttää konekääntintä työssään. Konekäännösten hyödyntäminen käännöstyössä ei kuitenkaan aina liity käännösnopeuden tehostamiseen. Konekäännösten on nimittäin todettu vähentävän myös käntäjien kognitiivista kuormitusta, kun käntäjän ei täydy aloittaa käännöstä täysin tyhjästä. Esimerkiksi Lesznyákin (2019) haastattelututkimuksessa käntäjillä oli ristiriitaisia kokemuksia konekäännöksen jälkieditoinnin vaikutuksesta käännösnopeuteen, mutta sen sijaan yli puolet osallistujista koki jälkieditoinnin helpottavan varsinaista kirjoitusurakkaa. Konekäännösten jälkieditointi voi siis parhaimmillaan nopeuttaa ja sujuvoittaa käännösprosessia. On kuitenkin huomattava, että

konekäännöksen itsessään on oltava laadukas, jotta jälkieditointi olisi kääntäjälle työnkulkua nopeuttava voimavara (Koponen 2016, 12).

Käännösteknologian hivuttautuminen kaunokirjallisuuden kääntämiseen herättää sekä optimismia että huolta. Myönteistä on, että erityisesti kirjallisuuden kääntämiseen suunnitellut CAT-työkalut (*computer-assisted translation tool*), kuten käännösmuistit ja termikannat, saattavat tehostaa kirjallisuuden kääntäjien työtä ja tehdä siitä miellyttävämpää. Huolta herättää kuitenkin se, että konekääntäminen ja CAT-työkalujen käyttö saattavat johtaa entistä pienempiin palkkioihin ja tiukempiin määräaikoihin tällä jo entuudestaan varsin alipalkatulla alalla. (Taivalkoski-Shilov 2019, 692.)

Kaunokirjallisuus on siis tekstilaji, joka vaatii luovuutta ihmiskääntäjiltä ja aiheuttaa haasteita konekääntimille. Kaunokirjallisille teksteille on myös tyypillistä, että niissä käytetään runsaasti kuvailevaa kieltä, mukaan lukien erilaiset kielikuvat ja idiomit. Kielikuvien kääntäminen on ihmisellekin haastavaa, sillä lähdetekstin kielikuva ei välttämättä toimi kohdekielessä ja -kulttuurissa. Kielikuvia esiintyy kuitenkin runsaasti myös muissa tekstilajeissa, ja esimerkiksi Shutovan ja Teufelin (2010) tutkimuksen aineistosta kävi ilmi, että keskimäärin joka kolmas yleiskielisen tekstin virke sisältää metaforisen ilmauksen. Tämän vuoksi olisi erityisen hyödyllistä, että konekääntimiä koulutettaisiin ja kehitettäisiin käsittelemään kielikuvia.

Kuten edellä on todettu, kaunokirjallisuuden ja kielikuvien kääntäminen eivät lukeudu konekääntimien vahvuuksiin. Miten konekäännin siis pärjäisi, jos lähdeteksti muodostuisi kaunokirjallisesta tekstistä, jossa on runsaasti kielikuvia? Tämä tarjoaa hedelmällisen asetelman tutkimustyölle, ja siksi pyrin pro gradu -tutkielmassani pureutumaan juuri tähän aiheeseen. Ensisijaisena tutkimustehtävänäni on tutkia konekääntimen soveltuvuutta kaunokirjallisuuden kielikuvien kääntämiseen. Tarkemmin sanoen tutkin, miten DeepL-konekäännin selviytyy *Harry Potter and the Philosopher's Stone* -kirjan kielikuvien kääntämisestä kieliparissa englant-suomi vertaamalla koneen tuottamia käännöksiä suomennetun kirjan kääntäjän ratkaisuihin. Tutkimukseni toissijaisena tavoitteena on selvittää yhtäläisyyksiä ja eroja ihmiskääntäjän ja neuroverkkokääntimen käännösratkaisujen välillä. Tutkimukseni hypoteesi on, että konekäännin kääntää suurimman osan aineiston kielikuvista kirjaimellisesti ja että sen käännöksissä on vähemmän luovia ratkaisuja ihmiskääntäjän käännöksiin verrattuna. Tässä vaiheessa on hyvä myös selvittää, mitä ylipäätään luovilla käännösratkaisuilla tarkoitetaan. Rojon (2017, 353) mukaan luovien käännösratkaisujen on

oltava uudenlaisia ja poikettava jollakin tavalla tavanomaisesta käännostavasta, mutta niiden on myös välitettävä lähdetekstin merkitys tarkasti ja tarjottava tekstiin, tilanteeseen ja kulttuurikontekstiin sopiva tulkinta. Myös Bayer-Hohenwarter ja Kussmaul (2020, 312) esittävät, että luovan käännoksen tulisi sisältää muutoksia suhteessa lähdetekstiin ja tarjottava siten joitakin uusia mutta samalla käännoستهtävään sopivia elementtejä. Toisin sanoen luovan käännostratkaisun on oltava tarkoituksenmukainen ja tuotava jotakin uutta, lähdetekstistä poikkeavaa kohdetekstiin.

Tutkimukseni toinen hypoteesi on, että konekäännin suoriutuu parhaiten yksisanaisten kielikuvien kääntämisestä, ja tällä tarkoitan sitä, että kone kääntää niitä eniten kielikuvina. Hyödynnän aineiston analyysissä Dirk Delabastitan (1996, 134) typologiaa, joka sisältää kahdeksan erilaista sanaleikkien käännosmenetelmää. Työtäni varten mukautan kuitenkin typologian soveltumaan kielikuvien kääntämisen tarkasteluun. Lisäksi käytän tutkimusaineiston jäsentelyssä Shutovan, Teufelin ja Korhosen (2013) kielikuvamallia, jonka avulla kielikuvat luokitellaan kolmeen eri luokkaan.

Aiheen tiimoilta on tehty jo mielenkiintoisia tutkimuksia, ja esimerkiksi Alicja Zajdel (2022) ja Aletta G. Dorst (2024) ovat molemmat tutkineet kaunokirjallisista teoksista poimittujen kielikuvien konekääntämistä. Zajdelin tutkimus, joka toimi alun perin inspiraationa omalle tutkimukselleni, tarkasteli Oscar Wilden *The Picture of Dorian Gray* -teoksen luvuista poimittujen kielikuvien konekäännöksiä. Zajdel vertasi konekäännöksiä ihmiskääntäjien käännoksiin, ja hänen tutkimuksensa osoitti, että konekäännin (tarkemmin sanoen Google Kääntäjä) käänsi parhaiten yksisanaisia (eli leksikaalisia) kielikuvia. Tutkimustuloksista selvisi myös, että konekäännin käänsi kielikuvat useammin kirjaimellisella käännostavalla verrattuna ihmiskääntäjiin. Zajdel (2022, 11) sisällytti myös idiomit tutkimukseensa, ja vastoin hänen odotuksiaan konekäännin ei pärjännyt erityisen hyvin tavanomaisten idiomien kääntämisessä, sillä kone käänsi vain yhden kuudesta idiomista. Myös Dorst (2024) vertaili kielikuvien konekäännöksiä ihmiskääntäjien käännoksiin kieliparissa englanti–hollanti. Hän poimi kielikuvia *The Handmaid's Tale* -kirjasta, käännätti ne kahdeksalla kaunokirjallisuuden kääntäjäopiskelijalla sekä Google Kääntäjällä ja vertasi käännoksiä teoksen kääntäneen Gerrit De Blaauwin käännoksiin. Tulokset paljastivat, että vertauskuvien kaltaiset luovat ja kirjailijan itsensä keksimät kielikuvat vaikuttavat olevan konekääntimelle melko ongelmattomia kääntää. Sen sijaan arkiset ja yleiset kielikuvalliset ilmaukset olivat koneelle haasteellisia – ja tämä sama tulos päti myös ihmiskääntäjiin. Vakiintuneiden ja kiinteiden sanaliittojen yhteydessä ihmiskääntäjien käännostuloksissa oli merkittävästi vaihtelua ja

konekääntimen käännoksissä ilmeni jopa virheitä. Yhteenvedona voidaan todeta, että näiden kahden tutkimuksen tulokset osoittivat tavanomaisten kielikuvien ja idiomien konekäännösten olleen heikkolaatuisia.

Tutkimukseni nostaa esiin myös eettistä pohdintaa tekijänoikeuksista, sillä onhan aikeenani syöttää konekääntimelle otteita edelleen aktiivisen kirjailijan työstä. Kuten Lacruz Mantecón (2023, 72) huomauttaa, kirjoilijoilla on WIPO:n (Maailman henkisen omaisuuden järjestön) mukaan oikeus päättää teostensa kääntämisestä. Näin ollen onkin mahdollista, että kaikki kirjailijat eivät hyväksy tekstejään konekäännettävän ja osa saattaa kieltää tekoälyn käytön tekstiensä kääntämisessä. Myös Taivalkoski-Shilov (2019, 692–693) tuo esiin, että kirjailijan oikeudet on mainittu YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen 27 artiklan 2 kohdassa: ”Jokaisella on oikeus niiden henkisten ja aineellisten etujen suojaamiseen, jotka johtuvat hänen luomastaan tieteellisestä, kirjallisesta tai taiteellisesta tuotannosta” (Ihmisoikeusliitto 2024). Näin ollen laadultaan heikko konekäännös voi loukata tätä oikeutta ja aiheuttaa kirjailijalle jopa mainehaittaa (Taivalkoski-Shilov 2019, 693). Lisäksi on huomioitava, että konekääntimien ilmaisversiot usein tallentavat niille syötetyn materiaalin, mikä voi aiheuttaa tietoturvariskin. Olen pyrkinyt ottamaan tämän seikan huomioon hyödyntämällä DeepL-konekääntimen maksullista versiota, joka sisältää TLS-suojauksen ja poistaa koneelle syötetyn materiaalin palvelusta.

Aloitan pro gradu -tutkielmani teoriaosuuden esittelemällä kauno- ja lastenkirjallisuuden kääntämistä. Kerron aiheeseen liittyvästä tutkimuskirjallisuudesta ja keskustelen kauno- ja lastenkirjallisuuden kääntämisen erityispiirteistä, sillä niiden kääntämisessä on otettava erilaisia asioita huomioon kuin asiategstien kääntämisessä. Lisäksi esittelen *Harry Potter* -kirjasarjan kääntäjä Jaana Kapari-Jatan käännösprosessia ja hänen ajatuksiaan kirjasarjan kääntämisestä. Luvun päätteeksi luon vielä lyhyen katsauksen *Harry Potter* -kirjasarjan kääntämisestä tehtyihin tutkimuksiin. Luvussa 3 pureudun tarkastelemaan kielikuvia: määrittelen kielikuvan käsitteen keskeiseen tutkimuskirjallisuuteen nojaten, esittelen tutkimukseni kannalta tärkeän Shutovan, Teufelin ja Korhosen (2013) kielikuvamallin ja lopuksi keskustelen kielikuvien kääntämisestä. Kielikuvien kääntämisen yhteydessä esittelen myös Delabastitan (1996) typologian ja kerron, miten mukautan typologian sopimaan kielikuvien kääntämiseen. Luvussa 4 kerron konekääntämisestä yleisellä tasolla, keskustelen neuroverkkokääntimistä, esittelen DeepL-konekääntimen keskeisimmät ominaisuudet ja syvennyn työni kannalta keskeiseen aiheeseen eli kaunokirjallisuuden konekääntämiseen. Lopetan teoriaosuuden esittelemällä tarkemmin Zajdelin (2022) ja Dorstin (2024)

tutkimukset, joista kerroin jo lyhyesti edellä. Teoriaosuuden jälkeen siirryn aineiston ja tutkimusmenetelmien esittelyyn, minkä jälkeen vuorossa on aineiston analyysiin. Lopuksi keskustelen analyysin tuloksista ja summaan tutkielmani antia.

2 Kauno- ja lastenkirjallisuuden kääntäminen

Tässä luvussa tarkastelen lasten- ja kaunokirjallisuuden kääntämistä, sillä tutkimukseni aineistona toimiva *Harry Potter and the Philosopher's Stone* -kirja ja sen suomennos edustavat näitä kirjallisuusgenrejä. Aluksi avaan aihetta esittelemällä kaunokirjallisuuden kääntämistä ja sen ominaispiirteitä. Tämän jälkeen keskustelen lyhyesti Kersti Juvan *Taru Sormusten herrasta* -kirjasarjan käännösratkaisuista, sillä tämä tarjoaa mielenkiintoisen katsauksen seikkoihin, joihin kaunokirjallisuuden kääntäjän on kiinnitettävä huomiota. Seuraavaksi pureudun lastenkirjallisuuden kääntämisen erityispiirteisiin, ja lopuksi luon katsauksen *Harry Potter* -kirjasarjan suomennosprosessiin ja esittelen aiheesta tehtyä tutkimusta.

2.1 Kaunokirjallisuuden kääntäminen

Kaunokirjallisuus kattaa alleen erilaisia tyyllilajeja, mukaan lukien runot, näytelmät, proosan ja sadut. Riitta Oittinen (2001, 165) määrittelee kaunokirjallisuuden kääntämisen seuraavasti: ”Kaunokirjallisuuden kääntäminen ymmärretään perinteisesti sanataiteen kääntämiseksi: se on lapsille tai aikuisille suunnatun runon, romaanin, novellin, näytelmän tai kuvakirjan kääntämistä”. Kaunokirjallisuuden kääntäminen eroaa merkittävimmin asiatekstien kääntämisestä siinä, että kääntäjältä vaaditaan luovuutta aivan eri mittakaavassa sekä tyyllisten seikkojen huomioimista. Siinä missä käyttöopasta tai yrityksen tietosuojakäytäntöä käännettäessä käännöksen asiasisältö ja sujuva, virheetön kieli ovat etusijalla, kaunokirjallisuudessa usein painottuu teoksen tunnelman ja kirjailijan tyylin välittyminen. Toisin sanoen asiatekstien päämäärä on informatiivinen, ja niiden tehtävä on välittää tekstin sisältö selvästi ja virheettömästi (Pekkanen 2006, 84). Kaunokirjallisuuden kääntämistä taas luonnehditaan usein ”muodon ja sisällön liitoksi, jossa erityisesti sanomisen tapa korostuu” (Oittinen 2001, 165). Voidaankin ajatella, että kaunokirjallisuuden kääntäjän pääasiallinen pyrkimys on välittää kohdekieliselle lukijalle mahdollisimman samanlainen lukuelämys, kuin mitä kaunokirjallinen teos herättää lähdekielisissä lukijoissa (Toral & Way 2018, 264–265). Kaunokirjallisuuden kääntäminen on siis eräänlaista ”illusion luomista”, ja ”kääntäjän tehtävänä on herättää lukijoissa sellainen vaikutelma, että hänen edessään on alkuperäinen teksti” (Mannila 1983, 35). Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että kääntäjän tulisi olla pelkkä näkymätön toimija, vaan kääntäjän ääni saa kuulua yhdessä kirjailijan äänen kanssa (Pekkanen 2006, 83). Asiatekstien käännösten yhteydessä saatetaan ajatella, että kääntäjän näkymättömyys on positiivinen asia ja että käännös on oikeastaan onnistunut silloin, kun

kääntäjän panosta ei huomata. Pekkanen kuitenkin (2006, 83) ajattelee, että kaunokirjallisuuden kääntäjä ei edes saisi jäädä näkymättömäksi tekijäksi, sillä kaunokirjallisessa teoksessa korostuu teoksen tuottanut taiteilija ja siten myös kääntäjän persoonaan on sallittua kiinnittää huomiota.

Kaunokirjallisuuden kääntäminen on monimutkainen prosessi, jossa on otettava useita seikkoja huomioon. Kuten jo edellä mainittiin, kaunokirjallisuudessa muoto ja sisältö käyvät käsi kädessä. Mannila (1982, 35) ilmaisee saman ajatuksen näin: ”Kaunokirjallisen kääntämisen perusongelma on se, että valitulla kielellisellä muodolla on oma sanomansa, joka tukee sisältöä”. Tämä luo haasteen kääntäjälle, sillä pelkästään sisällön välittäminen kieliopillisesti virheettömässä muodossa ei välttämättä ole tarpeeksi onnistuneen käännöksen syntymiseen, vaikka se saattaakin usein riittää asiatekstien käännöksissä. Kaunokirjallisuuden kääntäjän onkin siis valittava esteettinen strategia, eli huomioitava muoto tasavertaisesti sisällön kanssa (Oittinen 2001, 169). Myös kaunokirjallisten tekstien vaihtelevat aiheet ja kontekstien kirjo on otettava huomioon. Siinä missä asiatekstien kääntäjälle saattaa riittää oman erikoisalan tuntemus, kaunokirjallisten teosten konteksti on huomattavasti laajempi ja moniulotteisempi, mikä tuo lisähaasteita käännösprosessiin (Pekkanen 2006, 84). Kulttuurinen ”moniaineksisuus” vaatiikin kaunokirjallisuuden kääntäjältä lähdekulttuurin perusteellista tuntemista, jotta hän pystyy välittämään kirjailijan sanoman onnistuneesti (mt.). Kaunokirjalliset tekstit sisältävät usein myös intertekstuaalisia viittauksia, eli tekstienvälisiä yhteyksiä, minkä vuoksi kääntäjän on huomattava tunnistettavissa olevat viittaukset sekä pohdittava niiden funktiota tekstissä ja kohdekulttuurin lukijoiden ymmärrystä niiden tulkitsemiseen (Ruokonen 2006, 78). Toisin sanoen kääntäjältä vaaditaan erinomaista yleissivistystä ja kulttuurien tuntemusta, jotta erilaiset viittaukset eivät jää huomaamatta tai tule tulkituiksi väärin, ja kääntäjän on myös osattava arvioida, miten viittaukset otetaan vastaan kohdekulttuurissa – tai osataanko niitä tulkita lainkaan.

Lopetan tämän luvun tarjoamalla konkreettisen esimerkin kaunokirjallisesta käännösprosessista ja -ratkaisuista, jotka olen poiminut ansioituneen suomentajan Kersti Juvan kirjasta *Tolkienin tulkkina – Tarina Sormusten herran suomentamisesta* (2021). Kirjassaan Juva vertaa omia varhaisia käännöksiään niiden korjattuihin versioihin, mukaan lukien kirjailija-kääntäjä Eila Pennasen korjaukset ja WSOY:n kustannustoimittaja Alice Martinin korjaukset. Analyysissään hän nostaa esiin muun muassa ”merkityksen tavoittamisen” ja ”odotuksenmukaisen kielen” tärkeyden kaunokirjallisen teoksen suomentamisessa. Merkityksen tavoittamisella hän muun muassa viittaa siihen, kuinka

tärkeää suomentajan on todella ymmärtää lähdetekstiä. Toki tämä on tärkeää kaikenlaisessa kääntämisessä, mutta kaunokirjojen osalta kääntäjän on pidettävä mielessä kirjan keskeiset elementit ja pyrittävä ymmärtämään lähdetekstiä laajan kontekstin valossa. Juva tarjoaa seuraavan esimerkin, jossa kuvaillaan kirjan päähenkilöä, Frodo-hobittia:

Lähdeteksti: *But this one chap is taller than some and fairer than most*

Juva: *Mutta tämä on tavallista pitempi ja poikkeuksellisen vaalea*

Pennanen, joka auttoi Juvaa suomennoksen kanssa, korjasi käännöksen seuraavasti:

Mutta tämä on tavallista pitempi ja poikkeuksellisen hauskanäköinen

Esimerkistä käy ilmi, että vaikka fair-sana tarkoittaa usein suomeksi vaaleaa, kääntäjän tulisi päätellä kirjan kontekstista, että tässä tapauksessa valinta on väärä – Frodolla on nimittäin tummat hiukset. Suomentajan on siis otettava kirja kokonaisuudessaan huomioon ja muistettava, miten esimerkiksi henkilöitä on aiemmin kirjassa kuvailtu. Lisäksi hänen on ymmärrettävä lähdekieltä pintapuolista syvemmin ja huomioitava sanojen harvemmin käytetyt merkitykset. Juva korostaakin juuri kontekstin merkitystä kaunokirjallisuuden kääntäjän tulkintaprosessissa:

Olen monesti takertunut alkutekstin sanoihin uskaltamatta irtautua sanakirjamerkityksistä ja päätynyt suomen sanaan, jonka merkitys ei ole yhteydessä kohdallaan. Pitää ajatella, mitä lauseessa lukee, kuvitella tilanne. Ja osata löytää oikea sana. (Juva 2021, 51.)

Vaikka kirjaimelliset ”sanakirjakäännökset” voivat toisinaan ajaa asiansa asiatekstejä käännettäessä, kaunokirjallisuudessa korostuu suomentajan rohkeus ja kyky irtautua lähdekielen kahleista. Käännöksen lukijan on pystyttävä eläytymään teokseen, ja tässä sujuva ja rikas kohdekieli on avainasemassa.

2.2 Lastenkirjallisuuden kääntäminen

Lastenkirjallisuuden kääntämisessä on otettava nuori lukijakunta huomioon useilla eri tavoilla, sillä lapsen kokemus ja ymmärrys maailmasta ovat rajallisia verrattuna aikuiseen lukijaan. Toisaalta lapsen mielikuvitus taas on rikkaampaa ja kiinnostuksenkohteet erilaisia. Lastenkirjallisuuden kääntäjältä vaaditaan laajalti samoja ominaisuuksia kuin aikuisille suunnatun kaunokirjallisuuden kääntäjältä, eli analyyttistä ja sensitiivistä luku- ja kirjoitustaitoa sekä kykyä herättää alkuperäinen teos henkiin kohdekielisenä (Oittinen 2006, 35). Lastenkirjallisuus tuo kääntämiseen kuitenkin tietyt erityishaasteensa, joita ovat esimerkiksi kuvitettujen kirjojen kohdalla kuvien ja tekstin välisen suhteen huomiointi:

kääntäjä ei tällöin käännä pelkästään tekstiä, vaan kuva muodostaa osan käännettävästä kokonaisuudesta (mt. 2000, 100). Mitä nuoremista lapsista on kyse, sitä suuremmaksi kuvien merkitys myös muuttuu – ja sitä enemmän kääntäjältä vaaditaan kykyä tulkita kuvia (mt., 5). Lisäksi kääntäjän on muistettava, että lastenkirjoilla on aina kaksoisyleisö (*dual audience*), eli kirjan lukee lapsen lisäksi myös aikuinen, esimerkiksi lapselle ääneen luettaessa (mt. 2006, 35). Ääneen lukeminen on otettava huomioon käännösratkaisuissa, sillä tekstin tulee myös kuulostaa hyvältä ja eloisalta (mt. 2000, 32). Kääntäjän on siis ymmärrettävä, että hän ei käännä kirjaa pelkästään lapselle vaan myös aikuisille, jotka loppujen lopuksi myös päättävät, mitä kirjoja lapsille ostetaan – ja ylipäättään kirjoitetaan, julkaistaan ja käännetään. Näin ollen kirjojen pitää myös miellyttää aikuisia. (mt. 2006, 36).

Latheyn (2016, 15) mukaan aikuisten kirjoittaessa lapsille suunnattuja teoksia he sovitavat tarinankerrontansa sävyn nuoren lukijakuntansa tasolle sopivaksi – ja juuri sävyn mukauttaminen on laadukkaiden lasten- ja nuortenkirjojen kirjoittamisen ja kääntämisen ytimessä. Oikeanlaisen sävyn löytäminen onkin keskeinen haaste lastenkirjoja käännettäessä. Oittisen (2000, 26) mukaan jokainen lastenkirjallisuuden kääntäjä tuo lähdetekstiä lukiessaan ja kääntäessään mukanaan ulottuvuuksia omasta lapsuudestaan. Kaikki aikuiset ovat olleet lapsia, ja käänösprosessin aikana kääntäjä keskustelee moniulotteisesti lasten kanssa: kääntäjä kantaa mukanaan tietämystään lapsuuden historiasta, muistikuvia omasta lapsuudesta sekä omaa ”sisäistä lastaan” (mt.). Toisin sanoen kääntäjä voi pyrkiä eläytymään lapsen maailmaan oman kokemuspohjansa avulla. Käänösprosessin kannalta on hyödyllistä yrittää ymmärtää lasten mielikuvitusta sekä heidän henkistä ja emotionaalista tasoa, hankkipa kääntäjä tämän ymmärryksen sitten olemalla suoraan vuorovaikutuksessa lasten kanssa tai muistelemalla omaa lapsuuttaan (Lathey 2016, 15). Lathey (2016, 19) mainitsee myös tapoja, joilla kääntäjä voi auttaa kirjan lukijaa. Esimerkiksi kursivoimalla tiettyjä kohtia tekstistä kääntäjä voi korostaa esimerkiksi tekstin sisältämää ironiaa tai huumoria, joka ei välttämättä ole muutoin ilmeinen kohdekulttuurin lapsilukijalle. Hän huomioi lastenkirjoille ominaisen kaksoisyleisön huomauttamalla, että kursiivin käyttö saattaa toimia apuna myös aikuiselle, joka lukee kirjaa lapselle, sillä se voi auttaa erilaisten äänenpainojen valinnassa.

Lastenkirjallisuudessa esiintyvien kielikuvien kääntämistäkin on tutkittu. Esimerkiksi Alexieva ja Petrequin (2000) tutkivat lintujen metaforisia ja metonyymisiä malleja lastenkirjallisuudessa, kun verrataan bulgarialaista ja anglo-amerikkalaista kieltä ja kulttuuria. Oman tutkimukseni kannalta kiinnostava elementti nousi esiin tutkimuksen alkuasetelmasta, sillä itse tutkimustulokset kuvasivat yksityiskohtaisesti bulgarian ja englannin kielen eroja ja

niistä ilmeneviä haasteita. Tutkimuksen alkuasetelmasta nousi esiin huomio siitä, kuinka erilaisia kielikuvallisia merkityksiä linnut saavat kulttuurista ja kielestä riippuen. Alexieva ja Petrequin (mt., 29) tarjoavat otteen heidän välisestä keskustelustaan, josta käy hyvin ilmi kulttuurien väliset erot kielikuvallisten merkitysten ymmärtämisessä (sanojen lihavointi oma lisäys):

– It's sort of as if we're all looking for a **white swallow**...

– What do you mean? A **black sheep**, or what?

–Oh! Did you really get it like that? I didn't mean a bad, or shady character, or anything of the sort...

Yllä esitetystä otteesta toinen kirjoittajista mainitsee ”valkoisen pääskyn” (white swallow), jonka merkitystä toinen kirjoittaja ei ymmärrä kunnolla ja olettaa sen viittaavan ”mustan lampaan” (*black sheep*) kaltaiseen kielikuvaan, jolla tarkoitetaan jostakin ryhmästä kielteisellä tavalla poikkeavaa henkilöä. Lastenkirjallisuudessa käytetään tunnetusti runsaasti eläinhahmoja ja tarjotaan usein tarinaan sisällytettyjä opetuksia, joten kääntäjältä vaaditaan tässäkin asiassa hyvää kulttuurien ymmärtämistä ja viittausten huomaamista, jotta hän osaa tuottaa kohdekulttuuriin sopivia käännöksiä. Haasteellisia tilanteita saattaa muodostua, jos lähdekielisessä tarinassa esiintyy keskeisiä kielikuvallisia ilmauksia tai metaforisia merkityksiä sisältäviä hahmoja, joita ei tunnusteta kohdekulttuurissa tai joilla on jopa vastakkainen merkitys.

Lastenkirjallisuuden kääntämisessä korostuu myös muiden kulttuurisidonnaisten asioiden, kuten uusien paikkojen ja vieraskielisten tai muuten vaikeiden nimien, kääntäminen. Lastenkirjoja käännetäänkin usein melko ”vapaasti” ja kotouttavaa käänösstrategiaa hyödynnetään varsin paljon (Palm Åsman & Pedersen 2011, 144). Esimerkiksi vieraskielisiä nimiä kohdatessaan kääntäjän on päätettävä kotouttaako hän nimet kohdekulttuurille tutummiksi vai jättääkö alkuperäiset nimet käännökseen. Tällöin on hyvä ottaa huomioon, ovatko kohdekulttuurin lapset tottuneita käännettyyn kirjallisuuteen ja muuhun viihteeseen (Lathey 2016, 37). Esimerkiksi nyky-Suomessa lastenkirjallisuudessa esiintyy paljon käännöksiä, joten suomalaiset lapset tuskin kokevat vieraskieliset nimet oudoiksi eikä tällöin kotouttamiselle ole välttämättä tarvetta.

Kuten jo edellä mainittiin, lastenkirjoilla on aina kaksoisyleisö, ja lastenkirjallisuuden kääntämisestä keskusteltaessa onkin muistettava, että lasten- ja nuortenkirjat kulkevat aina aikuisten ”seulan” läpi, joka voi olla vanhempien, kasvattajien tai kustantajien seula (Pascua-Febles 2006, 113). Toisin sanoen aikuiset vaikuttavat siihen, millaista kirjallisuutta lapsille tarjotaan. Aikuisten halu suojella kohdekulttuurin lapsilukijoita haitallisiksi ja häiritseviksi tulkituilta asioilta saattaa jopa johtaa käännostratkaisuihin, joilla käänöksistä tehdään ”mukavampia” kuin mitä lähdeteksti oli (Palm Åsman & Pedersen 2011, 143). Tämä sama halu suojella lapsia on lievennettyinä ilmiönä usein myös kotouttamisen taustalla, sillä aikuiset eivät halua kuormittaa lasten vielä rajallista maailmantuntemusta sisällyttämällä vaikeiksi koettuja lähdekulttuurisia viittauksia käänöksiin (mt.). Kotouttavaa käänösstrategiaa hyödynnetään heti vähemmän, kun käännetään vanhemmille lapsilukijoille (mt., 144). Lisäksi tutkimukset ovat osoittaneet, että käänöksiä kotoutetaan suuremmalla todennäköisyydellä silloin, kun pienten lähdekulttuurien teoksia käännetään suurempiin, dominoiviin kohdekulttuureihin (mt., 144). Vaikka kotouttamisen tarpeellisuutta lastenkirjoissa tietyissä mittasuhteissa ei voida kiistää, on mielestäni kuitenkin hyvä huomata, että lapset ovat uteliaita ja innokkaita oppimaan uusia asioita maailmasta, jolloin lastenkirjojen lähdekulttuuriset viittaukset saattavat tarjota lapselle mielekkään tavan tutustua vieraisiin kulttuureihin, eikä tällaisia viittauksia aina kannattaisi välttämättä kotouttaa.

2.3 Harry Potter -kirjojen kääntäminen

Kaunokirjallisten teosten kääntäjät saattavat usein jäädä taka-alalle, eikä heidän panoksensa saa aina ansaitsemaansa tunnustusta. Näin ei kuitenkaan ole asian laita *Harry Potter* -kirjojen kohdalla, sillä kirjojen käänökset ovat saaneet osakseen paljon huomiota, mikä johtuu varmasti paitsi kirjojen suursuosioista myös niiden sisältämistä uudissanoista ja luovista nimistä, joiden kääntäminen on haasteellista. Tutkimusaiheeni kannalta on antoisaa, että *Harry Potter* -kirjasarjan suomentaja, Jaana Kapari-Jatta, on kertonut kirjojen käänösprosessista varsin yksityiskohtaisesti kirjassaan *Pollomuhku ja Posityyhtynen* (2008). Kirjassa hän muun muassa avaa *Harry Potter* -kirjojen suomentamisen monia eri vaiheita, mikä tarjoaa kiinnostavan katsauksen ammattikäntäjän työskentelyyn luovan projektin parissa.

Seuraavaksi esittelen kirjasta poimimiani seikkoja, jotka arvioin keskeisiksi ja kiinnostaviksi. Aloitan luettelemalla Kapari-Jatan kuvaamat *Harry Potter* -kirjojen käänösprosessin vaiheet (mt., 10–24):

1. Kirjan lukeminen ”tavallisin silmin”: Kapari-Jatta lukee kirjan aivan kuin ei aikoisi kääntää sitä, jotta hän saa yleiskuvan teoksesta ja sen sävystä.
2. Kirjan lukeminen toistamiseen ”suomentajan silmin”: Kapari-Jatta lukee teoksen syvemmin ja yrittää ”tavoittaa kirjailijan ajatuksen ja tunteen myös sanojen takana”. Hän myös pyrkii huomaamaan kirjailijan teokseen mahdollisesti sisällyttämät vinkit ja tekee erinäisiä muistiinpanoja.
3. Tauko: Kapari-Jatta kertoo, kuinka hänen on ”nukuttava ainakin yksi autuaan ylipitkä yö ja ulkoiltava” (2008, 12), ennen kuin hän voi aloittaa itse kääntämisen. Näin hän antaa mielelleen tilaa työstää lukemaansa.
4. Raakakäännös: Kapari-Jatta luo käännökselle tekstitiedoston ja aloittaa kääntämisen lineaarisesti kansilehdestä ja jatkaa sitten omistuskirjoitukseen. Seuraavaksi hän tekee raakakäännöksen koko kirjasta. Kirjan lukeminen korostuu tässäkin vaiheessa, sillä hän pyrkii aina lukemaan edellisenä iltana sen osion, jonka aikoo seuraavana päivänä kääntää.
5. Raakakäännöksen muokkaus: Kapari-Jatta kuvailee tätä rauhalliseksi ja hitaaksi vaiheeksi, jossa hän keskittyy eläytymään tekstiin ja ymmärtämään sen nyansseja. Hän pyrkii huomaamaan kirjailijan tekstiin piilottamat vihjeet, poistaa käännöksestä englanninkielisiä lauserakenteita, suomentaa mahdollisesti englanniksi jääneet kohdat ja muokkaa tekstiä kaikin tavoin hyväksi suomen kieleksi.
6. Käännöksen ”värittäminen”: Kapari-Jatta käy jälleen käännöksen läpi, mutta tällä kertaa hän keskittyy etsimään ”tylsii tai paperinmakuisia kohtia”, joita hän pyrkii elävöittämään ja lisäämään niihin Rowlingille ominaista tyyliä.
7. Siivousvaihe ja ongelmakohtien läpikäynti: Kapari-Jatta poistaa tekstistä kaiken sellaisen, johon hänen huomionsa kiinnittyy negatiivisella tavalla, ja lisäksi hän ratkaisee viimeisetkin mahdolliset ongelmakohdat.
8. ”Fiilaus”-vaihe: Kapari-Jatta tulostaa käännöksen ja lukee tekstin paperilta. Hän merkitsee hienosäädettävät kohdat ja tarkistaa kokonaisuuden.
9. ”Höyläys”-vaihe: Kapari-Jatta muokkaa tietokoneella olevaa käännöstä paperiversioon tekemiensä korjausten mukaisiksi ja lukee käännöksen vielä kerran läpi.

10. Käännös lähetetään kustannustoimittajalle: Kustannustoimittaja lukee tekstin läpi ja lähettää korjausehdotuksensa kääntäjälle.
11. Kustannustoimittajan korjausten läpikäyminen: Kapari-Jatta lukee käännöksen jälleen läpi keskittyen korjauskohtiin. Hän on harvoin eri mieltä korjausehdotuksista ja usein huomaa itsekin, että tekstiä olisi syytä korjailta myös merkityn kohdan ympäriltä. Korjausten teon jälkeen teksti lähetetään takaisin kustannustoimittajalle, ja Kapari-Jatta ja kustannustoimittaja saattavat tarpeen vaatiessa keskustella joistakin ratkaisusta.
12. Käännös lähetetään latomoon: Oikolukija lukee ja tarkistaa käännöksen, minkä jälkeen Kapari-Jattaa saa käännöksen vielä kertaalleen takaisin oikovedoksina. Joskus oikolukija lukee käännöstä samalla, kun kääntäjä lukee oikovedosta, jolloin kustannustoimittaja yhdistää oikolukijan ja kääntäjän korjaukset tarkistettuaan ensin Kapari-Jatalta sellaiset kohdat, joissa oikolukijan korjaukset eroavat Kapari-Jatan korjauksista. ”Viimeinen sana”, eli vastuu, on kääntäjän.
13. Käännösvaihe on valmis ja kirja lähtee painoon.

Vaikka Kapari-Jatta kertoo, että edellä kuvatut työvaiheet ovat hänellä käytössä nimenomaan *Harry Potter* -kirjasarjan kanssa, on todennäköistä, että monet kirjallisuuden kääntäjät noudattavat ainakin osittain tämänkaltaista työskentelytapaa, jossa kirja luetaan moneen kertaan läpi ja siitä tehdään useita muokkauksia vaativa raakakäännös. Myös Oittinen (2000, 16) on painottanut lukemisen tärkeyttä lastenkirjojen käännösprosessissa, ja hänen mukaansa mitä enemmän tekstiä lukee, sitä enemmän siihen kiintyy. Tämä tietenkin auttaa eläytymään tekstiin paremmin.

Kapari-Jatta korostaakin kirjallisuuden kääntämisessä tärkeintä olevan kirjan ”hengen, sävyn ja rytmin” tavoittaminen kohdekielelle. Hän myös mainitsee, kuinka yrittää aina tutustua kirjailijan ajattelutapaan:

Kirjailija tuntee aiheensa, henkilönsä ja aikomuksensa. Koska minä en hänen suomentajanaan voi kirjoittaa mitä tahansa omia aivoituksiani, on minun tunnettava paitsi kirjan aihe, henkilöt ja aiomukset, myös kirjailija, kirjailijan aihe, henkilöt ja aiomukset. (Kapari-Jatta 2008, 59.)

Kapari-Jatta kuvailee J.K. Rowlingin kirjoitustyyliä ilkkuriseksi ja värikkääksi, ja tämän hän pyrkii tuomaan käännöksissään esiin. Hän kiteyttää kääntäjän tehtävän näin: ”Kääntäjänä yritän parhaani mukaan antaa suomenkieliselle lukijalle samat tai samaa tunnetta tuottavat

mielikuvat kuin alkukielinen lukija on saanut.” Kapari-Jatta käsittelee kirjassaan myös seikkoja, joita on otettava huomioon käännettäessä kirjasarjaa (mt., 86). On nimittäin yleistä, että lasten- ja nuortenkirjat ovat useista kirjoista koostuvia sarjoja, ja tällöin on pyrittävä tekemään valintoja, jotka kestävät sarjan edetessä, sekä kääntämään tietyt sanat ja luonnollisesti myös nimet yhdenmukaisesti. Kapari-Jatta summaa kirjasarjojen kääntämisen suurimman haasteen näin: ”Suomentaessa on yritettävä muistaa jättää uusille käänteille tilaa ja suuntia, suomennos ei saa lukita asioita niin ettei niistä enää pääse ympäri, mutta silti sen on oltava täsmällinen” (mt., 86). Tämä on haastava tehtävä, sillä on vaikeaa ja usein suorastaan mahdotonta ennustaa, mitä tällaiset mahdollisesti uusia käänteitä saavat elementit ovat.

Harry Potter -kirjojen suomennokset ovat saaneet eniten huomiota juuri nimien ja uusien sanojen kääntämisen osalta. Kirjoissa on runsaasti mielikuvituksellisia ja kuvailevia nimiä sekä myös tavallisia nimiä. Kapari-Jatta (mt., 71) kertoo päättäneensä jokaisen nimen kohdalla erikseen, kääntääkö nimen vai ei. Hän päätyi kääntämään nimen, jos sillä oli tarinaa kuljettava merkitys tai jos se loi tiettyä tunnelmaa tai erityisiä mielikuvia. Esimerkkinä tästä on Severus Snape -nimi, jonka Kapari-Jatta käänsi Severus Kalkaros -nimellä. Hän tulkitsee kirjailijan halunneen tuoda nimeen mielikuvan käärmeestä, sillä ”Snape” on lähellä englannin kielen snake-sanaa. Keksittyjen sanojen kohdalla Kapari-Jatta ryhtyi ensin selvittämään sanakirjoista, löytyykö sanalle vastinetta. Jollei sellaista löytynyt, hän alkoi tutkia itse sanaa: ”Miksi se on juuri siten muodostettu? Minkä mielikuvan se tahtoo luoda ja luo? Miltä se maistuu suussa? Mistä se on tullut?” (mt., 79). Hän ottaa huomioon sanan koko kontekstin ja tutkii tarkasti, mistä sana muodostuu. Tässä hän käyttää apunaan sanakirjoja etsien sanan sukulaisia ja inspiraatiota. Hän pyörittelee sanaa ja joskus pilkkoo sen tavuihin ja irtopalasiksi, joista hän sitten alkaa rakentamaan käännöstä. Voidaankin todeta, että Kapari-Jatan käännösprosessissa keskeisellä sijalla ovat tekstin tarkka lukeminen, kokonaisuuden huomioiminen sekä tekstin ja yksittäisten sanojen ”maistelu”, eli oikean sävyn ja käännösratkaisun valinta.

2.4 Käännöstutkimuksia *Harry Potter* -kirjoista

Harry Potter -kirjat ovat olleet hedelmällinen tutkimusaihe käännöstieteessä jo noin 20 vuoden ajan, ja erityisesti nimien ja keksittyjen sanojen kääntämistä on tutkittu paljon – eikä ihme, sillä luovat nimet ja uudissanat ovat kirjasarjalle tunnusomaisia. *Harry Potter* -kirjojen

kielikuvien kääntämistä on kuitenkin tutkittu vain vähän. Seuraavaksi esittelen yhden aiheesta julkaistun tutkimuksen.

Kieliparissa englantia–indonesia suoritettiin tutkimus, jossa verrattiin *Harry Potter and the Chamber of Secrets* –kirjan kielikuvia sen indonesiankielisessä käännöksessä, *Harry Potter dan Kamar Rahasia* -kirjassa, esiintyneisiin kielikuviin (Khairuddin 2015). Indonesian kielen kääntäjää ei tutkimuksessa nimetä. Tutkimus keskittyi tarkastelemaan kielikuvien käännöksiä sekä niiden kääntämisessä hyödynnettyjä käännösstrategioita. Tutkimus suoritettiin lukemalla ensin alkuperäisteos huolellisesti, jotta tekstin ja kirjailijan tyyli saatiin selville. Seuraavaksi englanninkielisestä kirjasta poimittiin kaikki kielikuvat ja indonesiankielisestä käännöksestä poimittiin kielikuvien käännökset. Kun aineisto oli koossa, suoritettiin lähdekielisten kielikuvien ja niiden käännösten vertailu ja kvalitatiivinen arviointi sekä selvitettiin ja analysoitiin kääntäjän hyödyntämiä käännösstrategioita. Käännösstrategioiden tunnistamisessa hyödynnettiin Newmarkin (1988a) typologiaa, jonka pääkohdat esittelen luvussa 3.3 (Kielikuvien kääntäminen). Tutkimuksessa pyrittiin suorittamaan tietynlainen laadun arviointi, jossa otettiin huomioon viitteellinen tarkkuus (*referential accuracy*) ja kontekstuaalinen tarkkuus (*contextual accuracy*). Viitteellinen tarkkuus tarkoittaa tämän tutkimuksen raameissa sitä, että käännös mukailee lähdetekstiä, eli on sille uskollinen. Kontekstuaalisella tarkkuudella taas viitataan käännöksen sujuvuuteen ja luonnollisuuteen, eli kuinka hyvin käännös toimii kohdekieleessä. Kielikuvan käännös oli tutkimuksen mukaan sopiva vain, jos käännös oli sekä viitteellisesti että kontekstuaalisesti tarkka. Kielikuva ei ollut myöskään täysin sopiva, jos kielikuvallista ilmaisua ei ollut säilytetty tilanteissa, joissa se arvioijan mukaan olisi ollut helposti mahdollista (mt., 3).

Tutkimuksen aineistosta poimittiin 224 englanninkielistä kielikuvaa, joista 85 prosenttia oli käännetty tutkimuksen raamien mukaan sopivalla tavalla (*appropriate metaphor translation*), 12 % vähemmän sopivalla tavalla (*less appropriate*) ja 3 % sopimattomalla tavalla (*inappropriate*). Käännöksissä oli hyödynnetty eniten Newmarkin menetelmää ”metaphor converted to sense” (”kielikuvan kääntäminen kirjaimellisella merkityksellä”, oma suomennos), sillä 53 % kielikuvista oli käännetty näin. Toiseksi yleisin käännösmenetelmä oli ”metaphor reproduced” (”saman kielikuvan toistaminen kohdetekstissä”), jolla oli käännetty 31 % kielikuvista. On kuitenkin huomattava, että tutkimus nojaa melko vahvasti käännösten arvottamiseen, sillä tutkimusaineiston analysoinnissa on tilaa tutkijan subjektiiviselle mielipiteelle. On myös yllättävää, että jopa 53 % kielikuvista käännettiin kirjaimellisella

merkityksellä, eli kielikuvien kuvallista merkitystä ei säilytetty, sillä tämä vaikuttaa varsin korkealta osuudelta.

Kuten on jo aiemmin todettu, *Harry Potter* -kirjat ovat mielenkiintoinen tutkimuskohde käännöstieteessä, mutta tutkimus on selvästi keskittynyt enemmän uudissanojen, nimien ja ”taikamaailman” käännösratkaisujen tutkimiseen. Suomessa *Harry Potter* -kirjasarjan kääntämistä on tutkittu suurelta osin pro gradu -tutkielmien ja muiden opinnäytetöiden muodossa, ja suosittuja aiheita ovat olleet erisnimet, puhutun kielen illuusio ja uudissanat. Sen sijaan vaikuttaa siltä, että muut kielelliset ilmiöt ja käännösongelmat ovat jääneet vähemmälle huomiolle.

3 Kielikuvat

Tässä luvussa pureudun kielikuvien maailmaan. Avaan ensin aihetta määrittelemällä kielikuvan käsitteen, minkä jälkeen etenen aiheessa syvemmälle ja esittelen Shutovan, Teufelin ja Korhosen (2013) kielikuvamallin. Seuraavaksi tarkastelen kielikuvien kääntämiseen liittyviä keskeisimpiä seikkoja ja näkemyksiä. Lopuksi esittelen Delabastitan (1996) typologian sekä kerron, miten mukautin typologian vastaamaan oman tutkimukseni tarpeita.

3.1 Kielikuvien määritelmiä

Kielikuvan, tai toiselta nimeltään metaforan, käsitettä voidaan lähestyä monesta eri näkökulmasta. Yksi tunnetuimmista on klassista retoriikkaa edustava korvaamisteoria, joka esiintyi jo Aristoteleen Runousopissa (1967, 48): ”Metafora syntyy, kun asialle annetaan nimi, joka varsinaisesti kuuluu jollekin muulle” (suom. Pentti Saarikoski). Määritelmän keskiössä on siis merkityksen siirto (Elovaara 1992, 9). Yksinkertaistetusti sanottuna korvaamisteorian mukaan kielikuvassa ”sana tai ilmaus on asetettu toisen tilalle” (mt.). Oma esimerkkini tällaisesta korvaamisesta näkyy seuraavassa lauseessa: ”opettaja **takoi** aakkoset oppilaiden mieliin”. Esimerkissä takoa-verbiä käytetään kuvaannollisessa mielessä eikä sen varsinaisessa kirjaimellisessä merkityksessä (muokata metallia vasaralla), eli toisin sanoen kirjaimellinen merkitys on korvattu kuvaannollisella. Korvaamisteoria sisältää siis ajatuksen, että kielikuvallinen ilmaus voidaan aina ilmaista myös kirjaimellisesti (Elovaara 1992, 10). Näin ollen voidaan todeta, että korvaamisteoria kattaa alleen kahdenlaista korvaamista: kielikuva korvaa kirjaimellisen merkityksen ja kielikuvan merkitys voidaan ilmaista kirjaimellisesti (mt.). Korvaamisteorian tarkennuksena tai erityislajina voidaan nähdä vertaamisteoria, jonka keskiössä on ajatus kielikuvasta lyhennettynä vertauksena (Elovaara 1992, 14). Perinteisessä vertauskuvassa vertaus nimittäin esitetään kuin-sanalla: ”hän on kuin raivoava meri” (oma esimerkki). Kielikuvassa sama asia esitetään ilman kuin-sanaa: ”hän on raivoava meri”.

Klassisen retoriikan mukaan kielikuvan tehtävä on koristaa ja havainnollistaa, mutta myös jopa täydentää sanastoa (Elovaara 1992, 12). Kielikuvia onkin perinteisesti pidetty taiteellisena ilmaisukeinona, joka tuo väriä ja erottuvuutta kirjailijan tyyliin (Shutova, Teufel & Korhonen 2013, 304). Havainnollistamisella viitataan siihen, kuinka kielikuvien avulla voidaan selittää muuten vaikeasti käsitettävä asia. Kielikuvat voivat siis tarjota vaihtoehdoisen

kuvauksen, joka on helpompi ymmärtää kuin kirjaimellinen ilmaus, esimerkiksi ”sydän on pumppu” (Brooks & Warren 1965, 269). Rafael Koskimies selittää kielikuvan havainnollistavaa tehtävää seuraavasti teoksessaan *Yleinen runousoppi* (1949, 103–104): ”Metaforalle on yleensä ominaista, että se asettaa havainnollisia ja aistimuksellisia mielikuvia abstraktisten ja sovinnaisesti käsitteellisten mielikuvien paikalle”. Toisin sanoen kielikuvien yhtenä tehtävänä voidaan nähdä abstraktien ja vaikeasti hahmotettavien asioiden ja ilmiöiden havainnollistaminen konkreettisilla kielikuvilla. Voidaan esimerkiksi sanoa, että henkilö ”pyyhki asian mielestään”, kun halutaan ilmaista, että henkilö ei halua ajatella asiaa, vaikka mitään todellista pyyhkimistä ei tietenkään tapahdu.

Koristamisen ja havainnollistamisen lisäksi kielikuvan tehtävänä voidaan pitää sanaston täydentämistä, esimerkiksi englannin kielen orange-sanan oletetaan alun perin viitanneen kirjaimellisesti appelsiiniin ja vasta sitten oranssiin väriin (Black 1966, 33). Voidaankin siis todeta, että jos kielikuvallinen ilmaus vastaa todelliseen sanaston täydentämisen tarpeeseen, kuvaannollinen merkitys muuttuu nopeasti kirjaimelliseksi merkitykseksi (mt.). Brooks ja Warren (1965, 269–270) sen sijaan kokevat, että edellä mainitut tehtävät eivät kuvaa riittävän kattavasti kielikuvan tehtäviä, sillä esimerkiksi runoilijalle metafora voi olla ainoa käytettävissä oleva ilmaisukeino sanomalleen.

Korvaamis- ja vertaamisteoriat edustavat klassista retoriikkaa (Elovaara 1992, 20). Näitä teorioita seurasi vuorovaikutusteoria, jonka taustalla oli I.A. Richards 1930-luvulla (mt., 21). Vuorovaikutusteorian mukaan kielikuvassa on kyse kahden ajatuksen vuorovaikutuksesta: ”Yksinkertaisimmin sanottuna metaforassa toimii yhdessä kaksi ajatusta, jotka koskevat eri kohteita ja jotka välittyvät yhdellä sanalla tai lausekkeella, jonka merkitys on tulosta niiden vuorovaikutuksesta” (Richards 1976, 93; Elovaaran suomennos 1992, 22). Vuorovaikutusteoria kumosi klassisen retoriikan käsityksen siitä, ettei kielikuva tarjoa uutta informaatiota ja että se on ”funktionensa puolesta pelkästään dekoratiivinen tai kognitiivisena instrumenttina muuten toisarvoinen” (Elovaara 1992, 22). Toisin sanoen vuorovaikutusteoriassa huomio ei kiinnity pelkästään korvaamiseen yksittäisten sanojen tasolla, vaan se ottaa huomioon laajemmat merkityssuhteet.

Muita tunnettuja määritelmiä löytyy Newmarkilta sekä Lakoffilta ja Johnsonilta. Newmarkin (1988a, 85) mukaan kielikuvan ensisijainen tarkoitus on kuvata kokonaisuutta, tapahtumaa tai ominaisuutta kattavammin, tiiviimmin ja moniulotteisemmin kuin kirjaimellisesti ilmaistuna olisi mahdollista. Lakoff ja Johnson (1980) sen sijaan tarjoavat erilaisen suhtautumistavan

kielikuvan konseptiin: heidän mukaansa se toimii psyykkisten prosessien tasolla. Toisin sanoen he esittivät kielikuvan olevan pikemminkin ajatteluun liittyvä ominaisuus (eli kognitiivinen ilmiö) sen sijaan, että se olisi pelkästään kielen ominaisuus (eli kielellinen ilmiö). He esittelivät tämän käsitteellisen kielikuvan teorian (*conceptual metaphor theory*) teoksessaan *Metaphors We Live By* (1980) ja avasivat käsitteellistä kielikuvaa seuraavan esimerkin avulla: ARGUMENT IS WAR (RIITA ON SOTAA, oma suomennos). Tämä käsitteellinen kielikuva ilmenee arkikielessä monin eri sanankääntein, joista alla omia esimerkkejäni (esimerkeissä kielikuva on lihavoitu):

Hän joutui **puolustamaan** kantaansa.

Mies **hävisi** riidan.

Hänen kommenttinsa **osui ja upposi**.

Keskustelu kanssasi on varsinainen **miinakenttä**.

Maija **hylkäsi strategiansa** ja kokeili uutta lähestymistapaa.

Lakoffin ja Johnsonin (1980, 5) mukaan me emme pelkästään *puhu* riidoista sotatermein, vaan me myös tosiasiallisesti koemme voittavamme tai häviävämme kiistan, näemme riitakumppanin vastustajana, kokeilemme eri strategioita ja puolustamme kantaamme. Näin ollen toteutamme kulttuurissamme käsitteellistä kielikuvaa ARGUMENT IS WAR, ja se jäsentää toimintaamme riitatilanteissa. Voidaan siis jopa ajatella, että Lakoff ja Johnson antavat kielikuvan konseptille ”ylennyksen”: heidän määritelmänsä mukaan kielikuvat eivät olekaan pelkkä kielellinen ilmiö, jolla piristetään kerrontaa, vaan ne ovat ihmismielen tapa tulkita maailmaa, ja ne jopa tietyissä määrin ohjaavat toimintaamme. Lakoffin ja Johnsonin tutkimus onkin ollut keskeisessä osassa kognitiivisen lingvistiikan kehittämisessä (Burmakova & Marugina 2014, 528). Nunberg (1987, 198) summaa aiheen hyvin toteamalla, että kielikuviin suhtaudutaan karkeasti kahdella eri tavalla: osa näkee kielikuvat kielellisenä ilmiönä tai ”retorisena kategoriana”, joka rikastuttaa kerrontaa erityisesti kaunokirjallisuudessa, ja osa taas mieltää ne semanttiseksi ilmiöksi, jolla välitämme erilaisia merkityksiä. Hänen mukaansa nämä kaksi näkökulmaa eivät kuitenkaan käytännössä ole ristiriidassa keskenään.

3.2 Shutovan, Teufelin ja Korhosen kielikuvamalli

Tässä luvussa esittelen Shutovan, Teufelin ja Korhosen kielikuvamallin (2013), joka on tapa luokitella kielikuvia eri kategorioihin niiden ominaisuuksien perusteella ja jota hyödynnän tutkimuksessani kerätyn tiedon jäsentelyssä. Shutovan, Teufelin ja Korhosen mukaan

käsitteellinen kielikuva (*conceptual metaphor*, Lakoff & Johnson 1980), jota käsittelin edellisessä luvussa, ilmenee luonnollisessa kielessä *lingvistisenä kielikuvana* (*linguistic metaphor*) monin eri tavoin (2013, 304). Yleisin lingvistisen kielikuvan muoto ja samalla kielikuvamallin ensimmäinen kategoria on *leksikaaliset kielikuvat* (*lexical metaphor*), joka on yhdestä sanasta muodostuva kielikuva (Pakkanen **kuritti** Suomea, oma esimerkki). Mallin toinen kategoria on *monisanaiset kielikuvalliset ilmaisut* (*multi-word metaphorical expressions*), jotka viittaavat useista sanoista koostuviin kielikuviin (Tytty **juoksi kilpaa** auringon viimeisten säteiden kanssa). Kolmas ja viimeinen kategoria on *laaja kielikuva* (*extended metaphor*) eli kielikuva, joka ulottuu pidempiin diskurssikatkelmiin. Laaja kielikuva voi esimerkiksi olla lauserajat ylittävä kielikuvallinen ilmaus. Erinomainen esimerkki laajasta kielikuvasta löytyy William Shakespearen *Miten haluatte* -näytelmästä (engl. *As You Like It*), jossa hän ensin vertaa maailmaa näyttämöön ja seuraavaksi maailman ihmisiä näyttelijöihin (Shutova ym. 2013, 305): ”On **näyttämö**, ja miehet, naiset, **kaikki siin' esiintyvät**; kukin tulee, menee; jokaisell' eläissään **on monta osaa**” (suom. Paavo Cajander, lihavointi minun). Laajoja kielikuvia ilmeneekin usein juuri kaunokirjallisuudessa allegorioiden ja paraabelien, eli eräänlaisten vertauskuvallisten ilmaisujen, muodossa (mt.).

Shutovan, Teufelin ja Korhosen (2013, 304) mukaan erityisesti leksikaalisia kielikuvia voi käyttää hyvinkin joustavasti ja aivan uudentlaisissa konteksteissa, jolloin sanat saavat uusia merkityksiä. He yhtyvät Lakoffin ja Johnsonin (1980) kantaan siitä, että uusia kielikuvia ilmaantuu jatkuvasti kieleen. He myös tunnistavat useiden muiden tutkijoiden kanssa kuolleiden kielikuvien ilmiön, joka viittaa siihen, että monet kielikuvalliset ilmaisut konventionaalistuvat, eli tiuhassa käytössä niiden kielikuvalliset ominaispiirteet himmenevät ja niitä aletaan kognitiivisesti mieltämään kirjaimellisina termeinä (Nunberg 1987, 198; Shutova ym. 2013, 304). Xiahu Feng (2003, 51–53) erottaa kielikuvien ”elinkaaresta” seuraavat vaiheet: elävä/tuore kielikuva, konventionaalistunut kielikuva ja kuollut kielikuva. Myös Nunbergin (1987, 198) mukaan kaikki kielikuvat ovat alun alkajaan uusia kielikuvia, mutta ajan saatossa ne sulautuvat osaksi arkikieltä ja menettävät retorisen tehonsa, jolloin ne ”kuolevat”. Toisin sanoen hyvin yleisessä käytössä olevia, arkisia kielikuvia ei enää mielletäkään kielikuviksi (kaapin **jalka**, budjetin **leikkaus**, omat esimerkit).

3.3 Kielikuvien kääntäminen

Kielikuvien kääntämisestä on perinteisesti pidetty vaikeana, samoin kuin sanaleikkien sekä muiden luovien kielellisten ilmiöiden kääntämisestä. Kielikuvien kääntäminen on tutkijoiden

keskuudessa mielletty jopa käännösongelmaksi, sillä kielelliset ja kulttuuriset erot hankaloittavat herkästi niiden kääntämistä kielestä ja kulttuurista toiseen (Burmakova ja Marugina 2014, 528). Kielikuvien kääntämisessä korostuukin lähde- ja kohdekulttuurin syvällinen tunteminen, sillä kääntäjän on ensin ymmärrettävä lähdekielisen kielikuvan merkitys ja osattava sitten kääntää kielikuva kohdekulttuuriin sopivalla tavalla tai vaihtoehtoisesti jättää ilmaus kokonaan kääntämättä. Haasteita voi ilmaantua esimerkiksi silloin, kun lähdekielen kielikuvalla ei löydykään kohdekielestä sopivaa vastinetta. Tällöin kääntäjältä vaaditaan ammattitaitoa ja luovuutta parhaan käännösratkaisun valitsemiseksi.

Käännöstieteessä tutkijat ovat keskustelleet kielikuvien kääntämisestä laajasti vuosien saatossa. Elena Burmakova ja Nadezda Marugina (2014, 528) nostavat esiin seuraavat, varsin ristiriitaiset, suhtautumistavat:

- Kielikuvia ei voida kääntää (Nida 1964; Dagut 1976)
- Kielikuvat ovat täysin käännettävissä eikä niiden kääntäminen eroa normaalista kääntämisestä (Reiss 1981; Mason 1982)
- Kielikuvat voidaan kääntää, mutta kääntäminen saattaa aiheuttaa huomattavan epäekvivalenssin (van den Broeck 1981; Newmark 1988a)

Burmakova ja Marugina hylkäävät ensimmäisen väitteen, sillä kielikuvien kääntämisestä on huomattavat määrät empiiristä todistusaineistoa (2014, 528). He eivät myöskään pidä toista väitettä täysin hyväksyttävänä, sillä kielikuvien kääntämisessä on otettava huomioon tyylillinen sopivuus ja kulttuuriset tekijät, ja ne saattavat muodostaa huomattavan haasteen kääntäjälle (mt., 258). Burmakovan ja Maruginan mukaan viimeinen väite on kohtuullisin: kielikuvia on mahdollista kääntää, mutta niiden haasteelliset ominaisuudet saattavat vaikeuttaa kääntämistä ja jopa aiheuttaa epätarkkuutta käännökseen (mt., 258).

Peter Newmark (1988a, 85) tarjoaa kielikuvien kääntämiselle seitsemän eri käännöstrategiaa sisältävän typologian. Ensin hän jaottelee kielikuvat viiteen kategoriaan: *dead metaphors* (kuolleet kielikuvat, oma suomennos), *cliché metaphors* (kliseiset kielikuvat), *stock metaphors* (tavanomaiset kielikuvat), *recent metaphors* (uudet kielikuvat) ja *original metaphors* (omaperäiset kielikuvat). Omaperäisten kielikuvien kohdalla Newmark neuvoo huomioimaan niiden tärkeyden kontekstissa sekä kulttuurisen taustan. Mitä enemmän kielikuva poikkeaa lähdetekstin (LT) lingvistikista normeista, sitä suurempi tarve on melko kirjaimelliselle käänökselle, sillä kohdetekstin (KT) lukijan tulisi saada sama lukukokemus

kuin LT:n lukijan. (Newmark 1988a, 85.) Typologiansa Newmark suuntaa sen sijaan koskemaan enimmäkseen tavanomaisia kielikuvia, ja se sisältää seuraavat käännösmenetelmät, jotka olen suomentanut alle (mt., 88–91):

1. Saman kielikuvan toistaminen kohdetekstissä (engl. *reproducing the same image in the TL*): kääntäjä kääntää lähdekielisen kielikuvan samanlaisella tai samankaltaisella kohdekielisellä kielikuvalla. Esimerkiksi ”he is my sun” voidaan kääntää ”hän on aurinkoni” (oma esimerkki).
2. LT:n kielikuvan korvaaminen yleisellä KT:n kielikuvalla (*replacing the image in the SL with a standard TL image*): kääntäjä käyttää erilaista, mutta kohdekielessä yleistä kielikuvaa korvaamaan LT:n kielikuvan. Esimerkiksi ”she is a real diamond” voidaan kääntää ”hän on oikea helmi” (oma esimerkki).
3. Kielikuvan kääntäminen vertauskuvalla (*translation of metaphor by a simile*): kielikuva käännetään vertauskuvalla. Esimerkiksi ”he is a lion” voidaan kääntää vertauskuvalla ”hän on kuin leijona” (oma esimerkki).
4. Kielikuvan kääntäminen vertauksella ja selityksellä (*translation of metaphor by simile plus sense*): kielikuva käännetään vertauskuvalla ja käännökseen lisätään selvennys, esimerkiksi ”he is a lion” voitaisiin kääntää ”hän on rohkea ja ylväs kuin leijona” (oma esimerkki).
5. Kielikuvan kääntäminen ilman kuvaannollista merkitystä (*conversion of metaphor to sense*): kielikuva käännetään ilman kuvaannollista merkitystä eli kielikuva poistetaan ja korvataan kirjaimellisella ilmauksella, jolloin on oltava tarkka, että käännös sisältää kielikuvan sisältämät erinäiset merkitykset. Esimerkiksi ”you’re a star” voidaan kääntää ilman kielikuvaa ”olet paras” (oma esimerkki).
6. Poisto (*deletion*): kielikuvallista ilmausta ei sisällytetä käännökseen. Esimerkiksi ”he is a lion, so strong and brave” voidaan kääntää ”hän on vahva ja rohkea”, ilman kielikuvaa leijonasta (oma esimerkki).
7. LT:n kielikuvan kääntäminen ”sanasta sanaan” ja lisäämällä selitys (*same metaphor combined with sense*): kielikuva käännetään sanasta sanaan, mutta kääntäjä lisää vielä selityksen, jos hän epäilee, ettei lukija ymmärrä kielikuvaa sellaisenaan. Esimerkiksi ”you’re a star” voidaan kääntää ”olet tähti, eli ihan paras” (oma esimerkki).

Newmarkin typologia on tunnettu, ja sitä on käytetty lukuisissa kielikuvien tutkimuksissa teoreettisena viitekehyksenä. Typologia on kuitenkin varsin laaja ja polveileva, ja kielikuvien yleisimmät käännösmenetelmät voidaan myös kuvata huomattavasti tiivistetyimminkin. Esimerkiksi Dobrzynska (1995, 595) erottaa vain kolme yleisintä käännösstrategiaa kielikuville: 1) kielikuva käännetään tismalleen samalla kielikuvalla 2) kielikuva käännetään toisella kielikuvallisella ilmauksella, josta välittyy sama merkitys ja 3) kielikuva käännetään parafrasilla eli omin sanoin kertoen.

Vaikka yllä onkin todettu, että kielikuvien kääntämiseen löytyy useita erilaisia ja joskus monimutkaisiakin menetelmiä, Sjørup (2011, 2013) ja Wikberg (2004) ovat esittäneet, että kielikuvien suosituin käännösstrategia olisi silti kirjaimellinen kääntäminen. Fernández ym. (2005) tulivat samaan päätelmään tutkimuksessaan, jossa he tutkivat kielikuvien käännettävyyttä ja ekvivalenssia espanjan ja englannin välillä: heidän tutkimustuloksensa viittaavat siihen, että yleisin tapa kääntää (tunnistettava) kielikuva on toistaa se. Tulokset eivät ole yllättäviä, sillä kirjaimellinen kääntäminen on vaivattomin tapa kääntää kielikuvat silloin, kun se vain on mahdollista kielellisissä ja kulttuurisissa puitteissa. Toisaalta Fernández ym. (2005) esittivät tutkimuksessaan, että kääntäjät haluavat usein tuoda väriä tekstiin vaihtamalla konventionaalisen, tai ”tylsän”, kielikuvan luovempaan kielikuvaan. Tämä on linjassa Touryn (1995, 109) esittämien käännösstrategioiden kanssa, jossa ei-kielikuvallinen ilmaus käännetäänkin kohdekieleen kielikuvalla (*non-metaphor into metaphor*) ja jossa kääntäjä lisää kohdetekstiin kielikuvan tilanteessa, jossa lähdetekstissä ei ole kielikuvaa tai yllykettä sen käyttämiseen (*0 into metaphor*). Tosin tässä on otettava huomioon, että kyseessä voi myös olla kompensatiostrategia. Newmarkin (1988b, 90) mukaan kompensatiosta on kyse, kun esimerkiksi metaforan poisto lauseen yhdessä osassa kompensoidaan toisessa osassa tai vierekkäisessä lauseessa. Toisin sanoen on mahdollista, että kääntäjä ei välttämättä ole jossakin tekstin kohdassa pystynyt sisällyttämään lähdetekstin kielikuvaa käännökseen, jolloin hän saattaa lisätä kielikuvan käännökseensä sopivammassa kohdassa.

Kati Turkama tutki väitöskirjassaan *Difficulty of the translation of primary and complex metaphors: an experimental study* (2017) muun muassa primaarien ja kompleksien kielikuvien kääntämisen vaikeutta englannin ja suomen kielen välillä. Primaarit kielikuvat ovat kielikuvia, jotka ovat yleisiä, kulttuurirajat ylittäviä kielikuvia ja joista voisi puhua jopa universaaleina kielikuvina (Grady 1997; Lakoff & Johnson 1999). Kompleksit kielikuvat sen sijaan koostuvat kahdesta tai useammasta primaarista kielikuvasta (Lakoff & Johnson 1999,

60). Lakoff ja Johnson (1999, 61) antavat esimerkin kompleksista kielikuvasta: *A purposeful life is a journey* (tavoitteellinen elämä on matka, oma käänös). Esimerkki koostuu kahdesta primaarista kielikuvasta: *purposes are destinations* (tavoitteet ovat määränpäitä) ja *actions are motions* (teot ovat liikettä). Turkama (2017) hyödynsi tutkimuksessaan *kognitiivisen kääntämisen hypoteesia*, jonka mukaan kielikuvallisen ilmauksen kääntäminen on haasteellisempaa, jos sen vastaava kohdekielinen ilmaus pohjautuu erilaiseen kielikuvaan tai käsitteelliseen konseptiin. Turkaman (2017) tutkimus osoitti muun muassa, että (i) primaareihin kielikuviin perustuvat kielikuvalliset ilmaukset ovat helpompia kääntää kuin komplekseihin kielikuviin perustuvat kielikuvalliset ilmaukset ja (ii) kielikuva käännetään lähtökohtaisesti sanasta sanaan -käännöksenä, sillä se on kääntäjälle kognitiivisesti helpompaa ja vähemmän haastavaa, kuin kielikuvan kääntäminen erilaisella kielikuvalla tai ei-kuvallisella parafrasilla.

Seuraavassa luvussa esittelen kielikuvien kääntämiseen erinomaisesti taipuvan typologian, jota hyödynnän omassa tutkimuksessani aineiston analysoinnin apuvälineenä.

3.4 Delabastitan typologia

Kielikuvien kääntäminen muistuttaa läheisesti sanaleikkien kääntämistä siinä, että kummankaan kääntäminen ei ole suoraviivaista ja ongelmattonta. Sanaleikkien ja kielikuvien kääntäminen vaatii kääntäjältä syvällistä lähde- ja kohdekuulttuurin tuntemusta ja usein myös luovuutta. Näiden samankaltaisuuksien vuoksi hyödynnänkin tutkimuksessani Delabastitan (1996, 134) typologiaa, jonka hän kehitti alun perin sanaleikkien kääntämistä varten. Typologian mukaan on olemassa kahdeksan tapaa lähestyä sanaleikkien kääntämistä:

1. SANALEIKKI → SANALEIKKI (PUN → PUN): Lähdetekstin sanaleikki on käännetty kohdetekstin sanaleikillä.
2. SANALEIKKI → EI-SANALEIKKI (PUN → NON-PUN): Sanaleikki käännetään ilmaisulla, joka ei ole sanaleikki, mutta sanaleikin ilmaisema merkitys/tunne saattaa silti välittyä.
3. SANALEIKKI → MUU RETORINEN ILMAUS (PUN → RELATED RHETORICAL DEVICE): Sanaleikki korvataan jollakin sanaleikkiin sopivalla retorisella ilmaisukeinolla (esim. toisto, allitteraatio, riimi, ironia, paradoksi jne.), jolla pyritään luomaan lähdetekstin sanaleikin vaikutus.

4. SANALEIKKI → NOLLA (PUN → ZERO): Sanaleikin sisältävä tekstin osa jätetään yksinkertaisesti pois.
5. LT:N SANALEIKKI = KT:N SANALEIKKI (PUN ST =PUN TT): LT:n sanaleikki käännetään kirjaimellisesti kohdekieleen, eikä edes sanaleikin lauseympäristöä välttämättä muokata.
6. EI-SANALEIKKI → SANALEIKKI (NON-PUN → PUN): Kääntäjä käyttää sanaleikkiä sellaisissa kohdissa, joissa alkuperäisessä tekstissä ei ole sanaleikkiä. Syynä tähän voi olla esimerkiksi kompensaatio: kääntäjä ei ole pystynyt kääntämään jotakin sanaleikkiä, minkä vuoksi hän lisää uuden sanaleikin sopivaan kohtaan, vaikkei lähdetekstissä olisikaan sanaleikkiä siinä kohdassa.
7. NOLLA → SANALEIKKI (ZERO → PUN): Lisätään täysin uutta materiaalia, joka sisältää sanaleikkejä ja jolla ei ole lähdetekstissä mitään ilmeistä vastinetta tai muuta perustetta. Tässäkin syynä voi olla kompensaatio.
8. TOIMITUKSELLISET KEINOT (EDITORIAL TECHNIQUES): Kääntäjä käyttää esimerkiksi selittäviä ala- tai loppuviitteitä tai huomautuksia sanaleikin käänöksessä.

Yllä olevat käänös menetelmät kattavat eri tavat, joilla kääntäjä voi lähestyä sanaleikkien (sekä kielikuvien) kääntämistä. Vaikka käänöstäpoja ei ole erityisen mielekäs arvottaa, on kuitenkin hyvä nostaa esiin se, että Delabastitan mukaan toisinaan paras tapa olla uskollinen lähdetekstille on olla sille epäuskollinen. Toisin sanoen joskus paras tapa välittää lähdetekstin vaikutus on poiketa lähdetekstin muodosta ja kirjaimellisesta tulkinnasta ja kääntää sanaleikki vapaasti (1996, 135). Tutkimustani varten mukautan typologian seuraavasti (esimerkit ovat omiani):

1. KIELIKUVA → KIELIKUVA: Lähdetekstin kielikuva on käännetty kielikuvalla siten, että sen muotoa ja sisältöä on voitu sovittaa kohdekieleen sopivaksi, esimerkiksi ”you are my sunshine in the dark” – ”olet valoni pimeydessä”. Muutokset eivät välttämättä ole huomattavia, mutta kielikuvaa ei kuitenkaan ole toistettu sanasta sanaan.
2. KIELIKUVA → EI-KIELIKUVA: Kielikuva käännetään ilmaisulla, joka ei ole kielikuva, esimerkiksi ”I **think the world** of you” – ”välitän sinusta valtavasti”.

3. KIELIKUVA → MUU RETORINEN ILMAUS: Kielikuva korvataan jollakin muulla sopivalla retorisella ilmaisukeinolla, jolla pyritään luomaan lähdetekstin kielikuvan vaikutus. Tällainen retorinen keino voi olla esimerkiksi sanaleikki, riimi, vertauskuva, kuvaannolliset sanat (kuten erilaiset värikkäät adjektiivit, adverbit tai verbi-idiomit) tai muuten värikkäät ilmaisut. Esimerkiksi “the moon’s **round and pale face** shone in the sky” – “kuu **möllötti** kalpeana taivaalla”. Esimerkissä verbi on peruskielenkäytöstä poikkeava ja ”värikäs”.
4. KIELIKUVA → EI MITÄÄN: Kielikuvan sisältävä tekstin osa jätetään yksinkertaisesti pois. Esim. ”I’m a **night owl**, I don’t really sleep at nights” – ”En oikeastaan nuku öisin”.
5. KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS: LT:n kielikuva käännetään sanasta sanaan kohdekieleen siten, että kielikuvaa ei mukauteta ja jopa kielikuvan sisältämä lause voi pysyä samana. Tämä voi toisinaan toimia, jos kielikuva ja sen lauseympäristö sen sallivat, esimerkiksi yksinkertainen lause ”he is my world” – ”hän on maailmani”. Menetelmä saattaa kuitenkin tuottaa myös toimimattomia kielikuvia: ”he **showered** her with presents” – ”hän **suihkutti** häntä lahjoilla”.
6. EI- KIELIKUVA → KIELIKUVA: Kääntäjä käyttää kielikuvaa sellaisissa kohdissa, joissa alkuperäisessä tekstissä ei ole kielikuvaa, esim. ”that’s an easy job” – ”se on **helppo nakki**”.
7. EI MITÄÄN → KIELIKUVA: Kääntäjä lisää täysin uutta materiaalia, joka sisältää kielikuvan ja jolla ei ole lähdetekstissä mitään ilmeistä vastinetta, esim. ”she felt lonely” – ”hän tunsi olonsa yksinäiseksi; hän oli **susi erossa laumastaan**”.
8. TOIMITUKSELLISET KEINOT: Kääntäjä käyttää esimerkiksi selittäviä ala- tai loppuviitteitä tai huomautukset.

Kuten yllä olevasta mukauttamastani typologiasta näkyy, olen ainoastaan korvannut sanaleikit kielikuvilla ja niihin sopivilla ominaisuuksilla. Typologia on monipuolinen ja kattava, ja siinä on samankaltaisuuksia aiemmin kuvatun Newmarkin (1988a) typologian kanssa. Delabastitan typologia on kuitenkin mielestäni Newmarkin typologiaa kattavampi ja selkeämpi, ja siksi se tarjoaa oivallisen teoreettisen viitekehyksen tutkimukselleni.

4 Konekääntäminen

Tämän luvun aiheena on tutkimuksen kannalta erittäin keskeinen aihe, eli konekääntäminen. Konekääntämisen historia ulottuu jo yli 80 vuoden taakse 1940-luvulle, jolloin tietokoneita käytettiin salakielen murtamiseen toisessa maailmansodassa. Tuolloin ajatuksena oli, että kielen kääntäminen perustuu samankaltaiseen koodien purkamiseen – eikä tämä ajatus ole tuulesta temmattu, sillä kääntäminen voidaan nähdä olevan pohjimmiltaan ongelmanratkaisua ja päätöstentekoa (Pym 2011). Nykyään konekääntimet ovat yleinen työkalu käännösmuistiohjelmien ja muiden CAT-työkalujen (*computer-assisted translation tool*) rinnalla, ja niiden laatu on parantunut merkittävästi viime vuosien aikana neuroverkkojen hyödyntämisen myötä. Tässä luvussa esittelen ensin konekääntämistä yleisellä tasolla ja kerron lyhyesti sääntö- ja tilastopohjaisista konekääntimistä sekä neuroverkoista ja neuroverkkokääntämisen tärkeimmistä ominaisuuksista. Tämän jälkeen tarjoan lyhyen katsauksen tutkimuksessa käyttämäni DeepL-konekääntimeen ja sen keskeisimpiin ominaisuuksiin. Lopuksi pureudun kaunokirjallisuuden konekääntämiseen ja esittelen kaksi oman työni kannalta olennaista tutkimusta.

4.1 Mitä konekääntäminen on?

Yksinkertaisesti ilmaistuna konekääntämistä voidaan luonnehtia prosessiksi, jossa teksti käännetään automaattisesti yhdestä luonnollisesta kielestä toiselle luonnolliselle kielelle tietokoneohjelman avulla. Tällaisia tietokoneohjelmia kutsutaan konekääntimiksi.

Konekääntimiä on erilaisia, ja ne eroavat toiminnoiltaan. Jos tarkastellaan konekääntämisen toimintaperiaatteita, konekääntäminen voidaan jakaa karkeasti kahteen eri koulukuntaan: sääntöpohjaiseen konekääntämiseen ja korpuspohjaiseen konekääntämiseen (Wang 2022, 143). Konekääntimet voidaan lisäksi jaotella edelleen kolmeen kategoriaan:

- Sääntöpohjaiset konekääntimet (*rule-based machine translation, RBMT*)
- Tilastopohjaiset konekääntimet (*statistical machine translation, SMT*)
- Neuroverkkopohjaiset konekääntimet (*neural machine translation, NMT*)

Ensimmäiset konekääntimet olivat sääntöpohjaisia konekääntimiä (jäljempänä RBMT), jotka kääntävät lähdekielen tekstin kohdekieliseksi tekstiksi kaksikielisten sanakirjojen ja koneelle syötettyjen kieli- ja kielioppisääntöjen avulla (Wang 2022, 143). Tarkan RBMT:n ohjelmointi ei ole kuitenkaan helppoa, sillä sekä lähde- että kohdekielen kielioppisäännöt sekä näiden

sääntöjen keskinäiset suhteet on määriteltävä eksplisiittisesti ohjelmointia varten, mukaan lukien sääntöjen poikkeukset (Sukhoverkhov ym. 2019, 132). RBMT:n keskeisin epäkohta ilmeneekin, jos tekstissä esiintyvät lauseet poikkeavat koneelle syötetyistä säännöistä: käänös epäonnistuu, koska konekäännin pystyy toimimaan vain sille syötettyjen sääntöjen varassa (Pantana 2022). Toinen merkittävä ongelmakohta on käännöksen sujuvuus, sillä RBMT ei osaa mukauttaa esimerkiksi sanajärjestyksestä luonnolliseksi ja kohdekielille luontevaksi (mt.). Hyvin toimivan RBMT:n valmistaminen on lisäksi varsin hankalaa, aikaa vievää ja kallista (Sukhoverkhov ym. 2019, 132). On myös otettava huomioon, että kielet kehittyvät ja muuttuvat jatkuvasti, jolloin myös RBMT:tä pitää päivittää usein (mt., 133). RBMT:t dominoivat konekäännösalaan aina 1990-luvulle asti, kunnes tilastopohjaiset konekääntimet alkoivat kasvattaa suosiotaan.

Tilastopohjaisen konekääntämisen (SMT) toiminta ei pohjautu sanakirjoihin ja kielioppisääntöihin, vaan korpuksiin ja tilastollisiin malleihin. Korpuksia ovat kielentutkimukseen tarkoitettuja sähköisiä tekstiaineistoja, joita käytetään, kun tutkitaan esimerkiksi jonkin sanan tai rakenteen käyttäytymistä ja ilmenemismuotoja tosielämässä (Kotimaisten kielten keskus 2006). SMT:t hyödyntävät rinnakkaiskorpuksia, eli tekstimassoja ja niiden käännöksiä, joiden valmistelussa saatetaan käyttää esimerkiksi hakurobotteja ja tekstin louhimista erilaisista tekstimuodoista, kuten HTML:stä (Koehn 2009, 6). SMT:ssä keskeisessä asemassa on myös tilastollisten todennäköisyyksien määrittäminen: SMT kääntää tekstin lähde- ja kohdekielten välisten tilastollisten arvojen perusteella. Matemaattisesti tarkasteltuna tilastollisten todennäköisyyksien määrittämisessä avainasemassa on todennäköisyysjakauma, eli funktio, jonka avulla voidaan liittää mahdollisiin lopputulemiin arvo väliltä 0–1, joka on lopputuleman todennäköisyys (mt.). Yksinkertaistetusti voidaan siis tiivistää, että SMT kääntää lähdekielisen sanan (tai lausekkeen, jos kyseessä on esimerkiksi kielikuva) valitsemalla sille kohdekielisen sanan, jolla on korkein todennäköisyysarvo (Sukhoverkhov ym. 2019, 133). SMT:n keskeisin ongelma on sen suorituskyvyn rajallisuus: se pystyy tuottamaan laadultaan tasokkaita käännöksiä vain kohdatessaan rinnakkaiskorpuksen kanssa samankaltaisia tekstejä. Toisin sanoen, jos SMT:n korpus rakentuu esimerkiksi jonkin erikoisanalan teksteistä, se ei suoriudu hyvin arkisemman ja epämuodollisemman tekstin kääntämisestä. Jos tällaiseen erikoisanalan korpuksen taas lisättäisiin epämuodollista aineistoa, epämuodollinen käänös saattaisi jyrätä alleen erikoisanalan käännökset, koska niiden todennäköisyysarvo olisi suurempi. (mt.).

4.2 Neuroverkot ja konekääntäminen

Neuroverkkokäännökset (jäljempänä NMT) pohjautuvat SMT:n tapaan myös korpukseen, sillä NMT:tä koulutetaan laajojen lähdekielisistä segmenteistä ja niiden käännöksistä koostuvien sähköisten tekstimassojen avulla (Forcada 2017, 292). Ne kuitenkin eroavat tilastopohjaisista kääntimistä siinä, että niiden ohjelmoinnissa hyödynnetään neuroverkkoja ja koneoppimista. Philipp Koehn määrittelee kirjassaan *Neural Machine Translation* (2020) neuroverkon olevan koneoppimistekniikka, joka käsittelee syötteitä (*input*) ja ennustaa niiden perusteella tulosteita (*output*). Neuroverkot koostuvat nimensä mukaisesti neuroneista, eli eräänlaisista tietojenkäsittely-yksiköistä, jotka aktivoituvat muilta neuroneilta saamiensa signaaleiden mukaan (Forcada 2017, 293). Neuronit toimivat neuroverkoissa, jotka koostuvat erityisesti arkkitehtuurista: Neuroverkoissa on sisääntulokerros (*input layer*), piilokerros (*hidden layer*) ja ulostulokerros (*output layer*). Erityistä arkkitehtuurissa on juuri piilokerros, jossa tuloste muodostetaan. Neuroverkon keskeisimpiä etuja on, että sitä voidaan kouluttaa tehokkaasti. Koulutuksessa käytetään koulutusdataa, joka koostuu korpuksista. Itse koulutus taas tapahtuu neuronien painoja (eli signaaleiden vahvuuksia) säätämällä.

Neuroverkkokäännöksissä neuroverkot ja koneoppimistekniikka valjastetaan käännösten tuottamiseen. Neuroverkot käsittelevät käännettävän lähdekielisen virkkeen (eli syötteen) siten, että ne muuttavat sen ensin numeeriseen muotoon ja tämän jälkeen lähdeteksti käsitellään matemaattisia toimintoja hyödyntäen. Useat NMT:t toimivat enkooderi–dekooderi-arkkitehtuurilla, jossa enkooderi (*encoder*) käsittelee syötteen, formalisoi sen semanttiset ominaisuudet ja tuottaa lauseen merkitystä edustavan numerosarjan, jonka pohjalta dekooderi (*decoder*) taas tuottaa todennäköisimmän tulosteen, eli kohdekielisen käännöksen (Sukhovkhov ym. 2019, 133). NMT:ssä käytetään usein myös enkooderin ja dekooderin välistä huomiomekanismia (*attention mechanism*), joka yksinkertaisesti ilmaistuna auttaa dekooderia käsittelemään syötteenä olevan lauseen kontekstia (Koehn 2020, 129). Nykyään NMT-pohjaisissa konekääntimissä käytetään usein monipäisistä huomiomekanismeista (*multi-head attention*) koostuvaa Transformer-mallia, jonka ansiosta konteksti pystytään ottamaan entistä tarkemmin huomioon (Vaswani ym. 2017; Zhang, Xiong & Su 2018).

Laajan kontekstin, esimerkiksi useamman virkkeen tai jopa koko asiakirjan, huomioiminen on tutkitusti johtanut NMT:n käännöslaadun paranemiseen (mm. Macé & Servan 2019; Wang ym. 2017), ja neuroverkkokäännökset ovatkin huomattavasti sujuvampia kuin tilastopohjaiset

käännökset (mm. Bentivogli ym. 2017; Toral & Sánchez-Cartagena 2017). Bentivogli ym. (2017) vertaili NMT:n käännöslaatua SMT:hen, ja tuloksista kävi ilmi NMT:n suoriutuvan huomattavasti paremmin tutkittavien kieliparien (englanti–saksa ja englanti–ranska) kääntämisessä. Tulosten mukaan (i) NMT:n tuottamat käännökset vaativat huomattavasti vähemmän jälkieditointia verrattuna SMT:hen, (ii) NMT suoriutui SMT:tä paremmin kaikkien tutkimuksen lähdekielisten lausepituuksien kääntämisessä ja (iii) NMT teki myös huomattavasti vähemmän virheitä kuin SMT erityisesti sanajärjestyksen osalta. (Bentivogli ym. 2017, 65.) Toral ja Sánchez-Cartagena (2017, luku 6) sen sijaan havaitsivat, että NMT kääntää SMT:tä paremmin tiettyyn lausepituuteen asti: NMT käänsi paremmin 36–40 sanaan asti, jonka jälkeen SMT tuotti laadukkaampia käännöksiä. On kuitenkin huomattava, että konekäännöksissä kaikki kielet eivät ole yhdenveroisia: vähemmistökielillä on saatavilla vähäisempi määrä digitaalista tekstiaineistoa (Koponen 2022, 277). Näin ollen konekääntimillä ei ole yhtä paljon koulutusaineistoa kuin isommilla kielillä eikä konekäännösten laatu ole välttämättä yhtä hyvää.

NMT tuo mukanaan myös haasteita. Koska konekääntimet tuottavat nykyään teknisesti erittäin sujuvaa tekstiä, yksi niiden hyödyntämisen haasteista piileekin siinä, huomataanko asiavirheet luontevan tekstin lomasta. Koponen summaa asian seuraavasti:

Konekäännökset voivat nykyisin olla jo niin sujuvia, että niitä tarkistaessa saa olla todella tarkkana. Tekstin sisältö saattaa koneen tekemässä käännöksessä saada syystä tai toisesta aivan päinvastaisen merkityksen kuin alkuperäistekstissä, mutta koska käännös on teknisesti sujuvaa, on se hankala huomata. (Koponen 2021.)

Konetekstin jälkieditoijalta vaaditaan siis erityistä tarkkaavaisuutta tekstin sisällön suhteen. Omassa työssäni kääntäjänä olen huomannut, että usein etenkin pitkien jälkieditoititöiden kohdalla herkkyys konekääntimen laadulle saattaa heiketä, jolloin koneen asiavirheiden huomaaminen vaikeutuu. Canberran ja Ottmannin (2020, 60–61) mukaan erityisesti turvallisuuden kannalta kriittisillä aloilla (mukaan lukien terveydenhuolto, konetekniikka, kemianteollisuus ja sähköntuotanto) vakavimmat käännösvirheluokat ovat *poisto* ja *asiavirhe*, joita neuroverkkokääntimien on huomattu tekevän ja joita jälkieditoijien on vaikea huomata.

NMT:n tietoturvassa piilee myös vaaroja. Usein julkisesti saatavilla olevat neuroverkkvoja hyödyntävät konekääntimet, kuten Google Kääntäjä ja DeepL, pidättävät oikeuden tallentaa ja käyttää käyttäjiensä käännöskoneeseen syöttämää dataa omien palveluidensa kehittämiseen (DeepL 2024b, tietosuojakäytäntö; Google 2024, tietosuojakäytäntö ja käyttöehdot). Tämä voi aiheuttaa merkittävän tietosuojariskin, jos esimerkiksi jonkin yrityksen työntekijät tai valtion

viranomaiset käännättävät tällaisella koneella arkaluonteisia tai salassapitovelvollisuuden alaisia tekstejä. Bowkerin (2019) mukaan käänösalan ammattilaisilla on vastuu kertoa julkisesti saatavilla olevien konekääntimien hyödyntämisen riskeistä ja ohjeistaa niiden oikeanlaisessa käytössä. Konekääntämisen ja esimerkiksi tekoälyyn perustuvien chatbottien yleistyessä julkinen keskustelu sekä asiantuntijoiden mielipiteet ja ohjeistus voivatkin auttaa merkittävästi uuden teknologian hyödyntämisessä ja riskien minimoimisessa.

4.3 DeepL-konekäännin

DeepL on Saksassa vuonna 2009 perustetun Linguee-nimisen verkkosanakirjayrityksen kehittämä konekäännin (Phrase 2023). Neuroverkkoja ja tekoälyä hyödyntävästä konekääntimestä on tarjolla maksuton DeepL Translator -palvelu ja maksullinen DeepL Pro -palvelu (DeepL 2024). Ilmaisversiolla voi kääntää vain rajallisen määrän tekstiä, eikä se tarjoa tietoturva lähdetekstille. Maksullisen version tietoturva sen sijaan sisältää TLS-suojauksen ja tekstien poiston palvelusta (mt. 2024). Sekä ilmaisversio että maksullinen versio kääntävät tekstejä 31 kielelle: bulgaria, kiina, tšekki, tanska, hollanti, Amerikan englanti, Ison-Britannian englanti, viro, suomi, ranska, saksa, kreikka, unkari, indonesia, italia, japani, korea, latvia, liettua, norja, puola, portugali, Brasilian portugali, romania, venäjä, slovakki, sloveeni, espanja, ruotsi, turkki, ukraina (mt. 2024). DeepL on saatavissa selainversiona, sovelluksena ja selainlaajenuksena. Käännösohjelmaa voidaan käyttää siten, että lähdeteksti syötetään vasemmalla puolella olevaan ruutuun, jolloin kone tuottaa käännöksen nopeasti oikeanpuoleiseen ruutuun – eli samaan tapaan kuten monia muitakin konekääntimiä, esimerkiksi Google Kääntäjää. Käyttäjä pystyy myös lataamaan palveluun kokonaisia tiedostoja, joista DeepL tuottaa käännöstiedoston. Maksuttomassa versiossa tiedostojen merkkimäärä on rajoitetumpi kuin maksullisessa versiossa. Yksi DeepL:n kätevistä ominaisuuksista on sen muokattavuus: selainversiota käytettäessä käyttäjä saa sanalle näkyviin useita erilaisia käännösvaihtoehtoja hiiren vasenta painiketta napsauttamalla. Tämä on etu, joka tekee käännöksen jälkieditoinnista helpompaa. Lisäksi mobiilisovelluksessa on toiminto, jolla kone kääntää kuvassa näkyvän tekstin, mutta tämä ominaisuus on saatavilla vasta tietyillä kielillä, joihin esimerkiksi suomi ei lukeudu.

Tiedetään, että DeepL hyödyntää neuroverkkoja, Transformer-arkkitehtuuria sekä huomiomekanismeja (DeepL 2024a), mutta erityisen yksityiskohtaista tietoa konekääntimen rakenteista ei ole. Lisäksi tiedetään, että DeepL käyttää muiden neuroverkkopohjaisten kääntimien tapaan laajaa koulutusdataa. Yritys kertoo painottavansa kohdennetun

koulutusdatan hankkimista ja käyttävänsä erityisiä hakurobotteja, jotka etsivät automaattisesti käännöksiä internetistä ja arvioivat niiden laatua. Lisäksi yritys sanoo kouluttavansa käännösverkkojaan lukemattomien erilaisten parametrien avulla, joiden tehokkaan käytön ansiosta konekäännin pystyy tarjoamaan laadukkaita käännöksiä käyttämällä pienempiä ja nopeampia verkostoja verrattuna suurimpiin kilpailijoihinsa. (mt.)

DeepL:n käännösten on usein todettu olevan sujuvampia ja ”luonnollisempia” kuin esimerkiksi Google Kääntäjän käännösten (mm. Hidalgo-Ternero 2020; Burchardt ym. 2021). Esimerkiksi Hidalgo-Terneron (2020) tutkimuksessa vertailtiin, miten Google Kääntäjä ja DeepL suoriutuvat yleisten espanjankielisten idiomien kääntämisestä englantiin. Tutkimuksessa koneilla käännettiin yleisiä idiomimuotoja sekä vähemmän yleisiä muotoja. Tuloksista huomattiin, että molemmat konekääntimet suoriutuivat varsin hyvin yleisten idiomimuotojen kääntämisestä: Google Kääntäjän tarkkuustulos oli 86 % ja DeepL:n 89 %. Sen sijaan molemmilla oli vaikeuksia idiomien vähemmän yleisten muotojen tunnistamisessa ja kääntämisessä. (Hidalgo-Ternero 2020, 173–174.) Burchardtin ym. (2021, 706) tutkimuksen tuloksista taas käy ilmi, että DeepL:n keskimääräinen suorituskkyky oli Google Kääntäjää parempi noin neljällä prosenttiyksiköllä, ja erityisesti se päihitti Googlen rakenteiden, verbien ja muotosanojen kääntämisessä. Näiden tutkimustulosten sekä omien myönteisten käyttäjäkokemusten perusteella olen päättänyt valitsemaan juuri DeepL:n tutkimuksessani käytettäväksi konekääntimeksi.

4.4 Konekääntäminen ja kaunokirjallisuus

Konekääntämisen soveltuvuudesta kaunokirjallisuuden kääntämiseen on keskusteltu jo konekääntämisen alkuajoista lähtien, eli 1950-luvulta asti, ja se on saanut jälleen uutta tuulta purjeisiin neuroverkkokääntämisen suosion myötä (Taivalkoski-Shilov 2019, 689). Konekääntämisen ei yleensä ajatella soveltuvan kaunokirjallisten teosten kääntämiseen jo tekstilajin ominaispiirteiden vuoksi: kaunokirjallisissa teksteissä korostuu tekstin ”esteettisyys”, eli ilmaisutyyli ja luovat ratkaisut ovat keskeisellä sijalla onnistuneessa käännöksessä. Asiateksteissä taas yleensä riittää, että tekstin pelkkä sisältö käännetään virheettömästi ja kieliopillisesti oikein. Kuten jo edellä on keskusteltu, neuroverkkokääntimiä koulutetaan useista miljoonista sanoista koostuvilla aineistoilla, ja ne tuottavat yleensä parhaan tuloksen, mitä tarkemmin niiden ala on rajattu: lääketieteellisten tekstien kääntämiseen sopii siis parhaiten neuroverkkokäännin, jota on koulutettu lääketieteellisillä teksteillä. Kaunokirjallisuudessa tämä asettaa haasteita, sillä genren tekstit vaihtelevat

huomattavan paljon tyyliltään ja ominaispiirteiltään (Hadley ym. 2022, 6). On myös syytä huomata, että konekäännin käsittelee tekstiä jakamalla sen pienempiin yksiköihin. Tämä taas ei ole ongelmatonta kaunokirjallisten tekstien kanssa, sillä on vaikeaa tietää, miten kaunokirjallinen teksti tulisi segmentoida parhaalla mahdollisella tavalla (mt. 6–7).

Kaunokirjallisuuden koneellinen kääntäminen luo monenlaisia uhkakuvia ja eettisiä ongelmia. Ensinnäkin on tärkeää huomata, että heikkolaatuinen konekäännös rikkoo kirjailijan tekijänoikeuksia ja saattaa jopa vaikuttaa negatiivisesti kirjailijan maineeseen (Taivalkoski-Shilov 2019, 693). Kirjailijan tekijänoikeuksien lisäksi on otettava huomioon myös kaunokirjallisuuden kääntäjän tekijänoikeudet, sillä kaunokirjallisuuden konekääntimien opetusdatassa hyödynnetään ihmisten tekemiä käännöksiä, mikä on ongelmallista (Koponen ym. 2022, 180). Myös käännösmuistien tekijänoikeudelliset seikat ovat varsin epäselviä, sillä huomioon tulisi ottaa lähdeteksti, kohdeteksti ja itse käännösmuistien data (mt., 185).

Konekäännöksen mahdollisesti heikko laatu on myös keskeinen ongelma, sillä huonolaatuinen käännös heikentää luetun ymmärtämistä ja vaikuttaa negatiivisesti lukunautintoon sekä erityisesti lapsilukijoiden kielten oppimiseen (Taivalkoski-Shilov 2019, 693). Tärkeää on myös huomata, että kaunokirjallisen teoksen kerronnallinen rakenne saattaa vääristyä, sillä kaunokirjallisen tekstin muoto ja sisältö ovat vahvasti sidoksissa toisiinsa, eikä niitä voi erottaa toisistaan (mt., 692–694).

Ennen vallalla oleva käsitys oli, etteivät konekäännökset ja niiden jälkieditointikaan sovellu kaunokirjallisuuden kääntämiseen. Viime vuosina kiinnostus konekääntimien ja käännösmuistien hyödyntämiseen myös kaunokirjallisuuden parissa on kasvanut, ja käännösteknologian soveltuvuutta kaunokirjallisuuteen on alettu tutkia yhä enemmän (Toral & Way 2015; Moorkens ym. 2018; Kenny & Winters 2020). Lisäksi Karo Hämäläisen Suomen Kuvalehdelle kirjoittamasta blogijulkaisusta käy selville, että kustannusyhtiö Gummerus on alkanut hyödyntää tekoälyä ja jälkieditointia Lucy Scoren viihteellisen *Blue Moon* -kirjasarjan suomennoksessa (Hämäläinen 2024). Gummerus on perustellut päätöstään tarpeella saada kahdeksan osaa markkinoille ripeässä aikataulussa, sillä äänikirjapalveluissa tämän genren kirjat ovat suosittuja ja käyttäjät haluavat kuunnella ne nopeasti melko lyhyessä ajassa (mt.). Kaunokirjallisen tekstin jälkieditoinnissa piilee kuitenkin haasteita, sillä tässä menetelmässä lähdekielinen teksti pilkotaan segmentteihin tai jopa yksittäisiin lauseisiin, mikä vaikeuttaa kaunokirjallisen tekstin hahmottamista kokonaisuutena (Taivalkoski-Shilov 2019, 694). Jälkieditoimisen suurin hyöty kääntäjälle on yleensä ajan säästyminen, mutta on esitetty, että kaunokirjallisen teoksen jälkieditointi ei itseasiassa edes säästäisi kääntäjän aikaa

– ainakaan silloin, kun jälkieditointi tehdään huolella (mt.). Kaunokirjallisen teoksen konekäännöstä tulisi nimittäin verrata lähdekieliseen tekstiin hyvin tarkasti, mikä taas ei enää säästä kääntäjän aikaa verrattuna siihen, että hän kääntäisi ilman konekääntimen apua (mt.).

On vielä melko epätodennäköistä, että kaunokirjallisuutta ryhdyttäisiin kääntämään täysin koneistetusti, mutta on kuitenkin mahdollista, että tulevaisuudessa CAT-työkalujen käyttö lisääntyy myös tämän genren käännöksissä (Taivalkoski-Shilov 2019, 690). Yksi yleisimmistä CAT-työkaluista on käännösmuisti, joka kuuluu jo olennaisesti ammattikäntäjien työhön asiatekstejä käännettäessä. Kaunokirjallisuuden piirissä on kuitenkin kiinnitettävä erityistä huomiota käännösmuistien asianmukaiseen käyttöön ja hyödynnettävä ainoastaan projekti- tai kirjailijakohtaisia käännösmuisteja. Jos kääntäjä nimittäin yhdistäisi kaikkien projektiansa käännösmuistit, vaarana on, että kirjailijoiden ainutlaatuiset tyyli, tai ”äänet”, sekoittuvat toisiinsa ja niiden omaperäisyys saatettaisiin menettää (mt., 697). Lisäksi jos kirjallisuuden kääntäjien käännökset tallentuisivat yhteiseen pilvimuistiin (kuten jo usein menetellään asiatekstien käännösten kanssa), tämä loukkaisi kääntäjien tekijänoikeuksiaan. On kuitenkin myös näyttöä siitä, että kirjallisuuden kääntäjä saattaa hyötyä käännösmuistista: projektikohtaisen käännösmuistin avulla voidaan nimittäin vähentää toistoa tekstissä sekä varmistaa, että teksti on yhteneväinen (Taivalkoski-Shilov 2019, 691). Toinen mahdollisesti toimiva tapa hyödyntää käännösteknologiaa kaunokirjallisuuden kääntämisessä on interaktiivinen MT-järjestelmä, joka tarjoaa kääntäjälle konekäännösehdotuksia sitä mukaan, kun kääntäjä kirjoittaa käännöstään (Toral & Way 2015, 264).

On todennäköistä, että erilaiset CAT-työkalut ja interaktiiviset MT-järjestelmät lisääntyvät myös kirjallisuuden kääntämisen piirissä tulevina vuosina (Taivalkoski-Shilov 2019, 698). Käännöstyökaluihin myönteisesti suhtautuvat kirjallisuuden kääntäjät sopeutunevat tilanteeseen helpommin, ja kääntäjät saattavat jopa hyötyä muutoksesta edellyttäen kuitenkin, että erityisesti alan vaikutusvaltaiset toimijat (kuten suuret kustantamot) ovat valmiita sisällyttämään kestävän kehityksen osaksi käännöslaatuakemyksiään. (Taivalkoski-Shilov 2019, 698).

4.5 Tutkimusta kielikuvien konekääntämisestä

Tässä luvussa esittelen kaksi tutkimukseni kannalta mielenkiintoista tutkimusta, jotka molemmat liittyvät kielikuviin ja konekääntämiseen. Ensin pureudun Alicja Zajdelin (2022) tutkimukseen ”Catching the meaning of words: can google translate convey metaphor?”, josta

olen saanut innoitusta omaan työhöni ja johon tutkimukseni osittain nojautuu. Toiseksi kerron lyhyesti Aletta Dorstin (2024) tutkimuksesta ”Metaphor in literary machine translation: style, creativity and literariness”, jossa hän hyödynsi vertailevaa käännöstutkimusta tarkastellessaan konekääntimen ja ihmiskääntäjien kielikuvien käännöksiä.

4.5.1 Alicja Zajdel

Zajdel (2022) pyrki tutkimuksessaan kartoittamaan konekääntimen tarjoamia mahdollisuuksia ja konekäännöksissä ilmeneviä puutteita, kun sitä käytetään runsaasti kielikuvia sisältävän lähdetekstin kääntämiseen kieliparissa englanti–espanja. Tarkemmin sanoen hän tutki Google Kääntäjän (jäljempänä GK) tuottamia käännöksiä kielikuvista, joita esiintyi Oscar Wilden *The Picture of Dorian Gray* -teoksessa, ja vertaili niitä kahden ihmiskääntäjän jo julkaistuihin käännöksiin. Zajdelin ensisijaiset tutkimuskysymykset olivat seuraavat: pystyykö GK välittämään lähdetekstin kielikuvia käännöksessään, ja jos pystyy, miten paljon se kääntää niitä ihmiskääntäjään verrattuna? Toissijaisena pyrkimyksenään hänellä oli vertailla konekääntimen käännösratkaisuja ihmiskääntäjän ratkaisuihin ja selvittää, miten ne eroavat toisistaan, esimerkiksi kääntääkö GK kielikuvat kirjaimellisemmin kuin ihmiskääntäjä. Tutkimuskysymykset ovat siis varsin samankaltaiset omieni kanssa. Tosin kysymyksen muotoilua voisi haastaa: on kyseenalaista väittää, että konekäännin *tekisi ratkaisuja*. Konekäännin suorittaa vain siihen ohjelmoituja tehtäviä ilman ihmiskääntäjälle ominaista erilaisten toimintatapojen pohdintaa.

Zajdel keräsi 50 kielikuvaa *The Picture of Dorian Gray* -kirjan kuudesta ensimmäisestä luvusta ja jaotteli ne hyödyntämällä Shutovan, Teufelin ja Korhosen (2013, 304) kielikuvamallia, jota käsiteltiin aiemmin tässä työssä. Kielikuvamallin kolmen kategorian (*leksikaalinen kielikuva*, *monisanaiset kielikuvalliset ilmaiset* ja *laaja kielikuva*) lisäksi Zajdel hyödynsi myös kahta omaa kategoriaa: hän lisäsi kategorioihin *idiomaattiset ilmaukset* (*idiomatic expression*) ja *kuolleet kielikuvat* (*dead metaphor*). Idiomaattisilla ilmauksilla Zajdel tarkoittaa tuttuja ilmauksia, joita ei tulkita kirjaimellisesti, ja kuolleilla kielikuvilla hän taas viittaa Newmarkin määritelmään (1988a, 85) kielikuvista, jotka ovat kielessä niin vakiintuneita, etteivät enää käytössä eroa kirjaimellisista ilmaisuista. Hän perusteli päätöstään lisätä nämä kaksi kategoriaa sillä, että kategoriat toimivat tutkimuksen kontrolliryhmänä: idiomaattisia ilmaisuja ja kuolleita kielikuvia esiintyy Zajdelin mukaan todennäköisemmin GK:n korpuksessa, ja siten koneella voi olla paremmat lähtökohdat tällaisten kielikuvien

kääntämiseen. Kielikuvamallin lisäksi Zajdel hyödynsi datan jäsentelyssä Newmarkin typologiaa (1988a), jota käsiteltiin aiemmin tässä työssä.

Zajdelin (2022, 135–136) tutkimuksen tulokset osoittavat, että GK kykenee välittämään kielikuvia, mutta sen käännosten määrä ja tarkkuus vaihtelevat eri kielikuvatyyppeihin mukaan. GK pystyi kääntämään parhaiten leksikaalisia kielikuvia, ja se käänsi niitä eniten suhteessa ihmiskääntäjiin. Tulokset osoittavat koneen suoriutuvan heikommin pidemmistä kielikuvakäännöksistä (*monisanaiset kielikuvat* ja *laajat kielikuvat*), joita ihmiskääntäjät olivat kääntäneet enemmän. Zajdel (mt., 135) kuitenkin huomauttaa, että on vaikea tehdä johtopäätöksiä kielikuvan pituuden vaikutuksesta käännoslaatuun, sillä GK:n tulokset heikkenivät monisanaisissa kielikuvissa, mutta kasvoivat laajojen kielikuvien kohdalla. Hänen mukaansa (mt.) on otettava huomioon myös se, että laajojen kielikuvien määrä oli vähäinen, ja siksi aihe vaatisi lisää tutkimusta korrelaatioiden selvittämiseksi. Tutkimuksen tulokset osoittivat myös, että Zajdelin alkuperäinen hypoteesi idiomeista ja kuolleista kielikuvista oli osittain virheellinen, sillä GK suoriutui heikoiten idiomaattisten ilmausten kääntämisestä. GK:lla oli taipumus kääntää idiomit kirjaimellisesti, mikä tuotti merkityksettömiä lauseita kohdetekstiin. Toisaalta GK käänsi kuolleita kielikuvia hyödyntämällä ei-kielikuvallista kieltä, eli toisin sanoen GK pystyi välittämään näiden kielikuvien merkityksen (mt., 136).

Zajdelin (2022, 116) tutkimuksen toissijaisena tavoitteena oli kartoittaa ihmiskääntäjien ja GK:n käännostratkaisujen yhtäläisyyksiä ja eroja. Tulokset osoittivat, että ihmiskääntäjät olivat käyttäneet kuutta menettelytapaa, kun taas GK:n käännoksissa oli havaittavissa kolme erilaista käännostopaa (mt., 135). GK:n yleisimmin käytetty käännoksenmenettely oli toistaminen, jota havaittiin 66 prosentissa käännoksista (mt.). GK:n käännoksissa ilmeni myös *metaphor to sense* -menetelmää (kielikuvan kääntäminen ilman kuvaannollista merkitystä, oma suomennos) ja *replaced metaphor* -menetelmää (kielikuvan korvaaminen toisella kielikuvalla, oma suomennos), mutta näiden kategorioiden osuudet olivat huomattavasti vähäisempiä: 12 % ja 2 % edellä mainitussa järjestyksessä. Tulokset osoittavat myös, että ihmiskääntäjät eivät kääntäneet kielikuvia yhtä kirjaimellisesti kuin GK: ihmiskääntäjien käännoksissa *toistettujen kielikuvien* osuus oli pienempi ja esimerkiksi menetelmien *metaforan korvaaminen* ja *metaforan muuttaminen kirjaimelliseen merkitykseen* osuudet olivat suuremmat (mt., 135–136). Zajdel (2022, 136) kuitenkin huomauttaa, että on lupaavaa, että GK hyödynsi menetelmiä *metaforan korvaaminen* ja *metaforan muuttaminen kirjaimelliseen merkitykseen*, vaikka se tekikin niin vain harvoin. Erityisesti *metaforan muuttaminen kirjaimelliseen merkitykseen* -menettelytavan hyödyntämistä koskevat tulokset

osoittavat, että GK prosessoi kielikuvan merkitystä ei-kielikuvamaisella kielellä (mt.). Tämä puolestaan kieliä siitä, että koneen algoritmit käsittelevät myös semanttisia elementtejä (mt.)

4.5.2 Aletta G. Dorst

Dorst (2024, 183) luo pohjan tutkimukselleen toteamalla, että usein kääntäjät saattavat (tiedostamattaankin) muuttaa kaunokirjallisuudessa esiintyviä kielikuvia kohdekielen ja kohdekulttuurin normeihin sopiviksi, jolloin on vaarana, että kielikuvan luovuus ja tyylliset seikat saatetaan uhrata tekstin sujuvuuden vuoksi. Tutkimuksessaan hän pyrkii selvittämään, kumpi tuottaa tyyllisesti tarkempia kielikuvakäännöksiä: tilastolliseen laskentaan ja algoritmeihin perustuva konekäännös vai erilaisten normien ja tapojen ohjaama ihmiskäännös.

Dorstin tutkimus vertaili Google Kääntäjän, kahdeksan loppuvaiheen käännösopiskelijan ja teoksen kääntäneen ammattikäntäjä Gerrit De Blaauwin käännöksiä. Hänen aineistonsa koostui Margaret Atwoodin *The Handmaid's Tale* -kirjan (1985, suom. *Orjattaresi*) otteesta, jonka hän käännätti kahdeksalla kaunokirjallisuuden kääntämisen opiskelijalla ja konekääntimellä englannista hollanniksi. Dorst sisällytti kielikuviksi myös vertauskuvat (*simile*), ja tutkimustuloksista kävi ilmi, että vertauskuvien kaltaiset luovat ja kirjailijan itsensä keksimät kielikuvat vaikuttavat olevan konekääntimelle varsin ongelmattomia kääntää. Tämä johtunee siitä, että usein tällaiset kielikuvat on parasta säilyttää kohdetekstissä melko kirjaimellisina käännösinä, ja konekääntimet tuottavat yleensä kirjaimellisia ja sisällöltään tarkkoja käännöksiä (Dorst 2024, 178). Vertauskuvien kohdalla sekä konekääntäminen että opiskelijat säilyttivät alkuperäiset kielikuvat, mutta sen sijaan kirjan virallinen kääntäjä oli käyttänyt korvaavaa kielikuvaa ja jopa poistanut osan yhdestä kielikuvallisesta ilmauksesta, mikä Dorstin mukaan johti myös tiettyjen konnotaatioiden ja luovien ratkaisujen poistoon (mt., 179).

Vaikka luovat ja omaperäiset kielikuvat osoittautuivat tutkimuksessa ongelmattomiksi kääntää niin koneelle kuin opiskelijoillekin, samaa ei voida sanoa tavanomaisimmista kielikuvista. Dorstin mielestä tällaisten hienovaraisempien ja huomaamattomampien kielikuvien kääntämisen tarkastelu saattaa myös olla jopa mielenkiintoisempaa, sillä niillä on usein suuri vaikutus kirjailijan tyylin välittymisessä (mt., 180). Dorstin tutkimuksessa esimerkiksi arkinen kielikuvallinen ilmaisu "I've heard them *at it* sometimes" ("Toisinaan olen kuullut heidät tekemässä *sitä*", oma suomennos) tuotti ongelmia sekä koneelle että osalle opiskelijoista. Google Kääntäjä tuotti merkitykseltään väärän käännöksen ja myös kolme opiskelijaa ymmärsi kielikuvan väärin.

Dorstin tutkimus osoitti, että konekääntimen ei ole niinkään vaikeaa kääntää luovia kielikuvia, vaan ongelmallisinta ovat arkiset ja yleiset kielikuvalliset ilmaisut – ja tämä pätee myös ihmiskääntäjiin (mt., 183). Erityisesti vakiintuneiden ja kiinteiden sanaliittojen yhteydessä ihmiskääntäjien käännettävyyksissä oli huomattavasti enemmän variaatiota ja konekääntimen käännoksissä ilmeni virheitä (mt., 183). Dorstin mukaan tällaisten kielikuvien kääntämisen haaste piilee siinä, että niitä käännettäessä on huomioitava tarkasti kielikuvan konteksti ja sen asema teoksen tyylillisessä rakenteessa, mikä on hankalaa konekääntimelle (mt., 183–184). Tuloksista kävi myös ilmi, että kirjan hollanniksi kääntänyt ammattikäntäjä oli poistanut kielikuvia tai muuttanut kuvaannollisen ilmauksen kirjaimelliseksi (eli hän oli ”normalisoinut” kielikuvia) eniten käännoksessään verrattuna konekääntimeen ja opiskelijoihin. Dorstin mukaan kielikuvien konekäännösten laatua voidaan parantaa keskittymällä tutkimuksissa enemmän arkisiin ja yleisessä käytössä oleviin kielikuvuihin, jotka usein jäävät vähälle huomiolle. Dorst (mt., 184) summaa tutkimuksensa toteamalla, että usein vähiten luovat kielikuvat vaativat kaikkein luovimpia käännostratkaisuja – ja juuri tällaisten käännosten kohdalla ihmiskääntäjät pääsevät osoittamaan taitonsa.

5 Aineisto ja tutkimusmenetelmät

Tässä luvussa kerron tutkimusaineistosta sekä tutkimusmenetelmistä, joita aineiston keräämisessä ja analysoinnissa hyödynnettiin. Aloitan esittelemällä teokset, joista osa tutkimusmateriaalista kerättiin, eli *Harry Potter and the Philosopher's Stone* -kirjan ja sen suomennoksen *Harry Potter ja viisasten kivi* -kirjan. Esittelyn jälkeen kerron tutkimusmenetelmistä yksityiskohtaisesti.

5.1 Aineiston kuvaus

Osa tutkimuksen aineistosta kerättiin *Harry Potter*-fantasiakirjasarjan ensimmäisestä osasta, eli *Harry Potter and the Philosopher's Stone* -kirjasta ja sen suomennoksesta, *Harry Potter ja viisasten kivi* -kirjasta. Kirjasarja luokitellaan lasten- ja nuortenkirjallisuudeksi, vaikka kirjat ovat olleet suosiossa myös aikuisten lukijoiden keskuudessa. *Harry Potter* -kirjasarjan on kirjoittanut J.K. Rowling, ja *Harry Potter and the Philosopher's Stone* julkaistiin ensimmäisen kerran 26.6.1997 Isossa-Britanniassa Bloomsbury-kustannusyhtiön toimesta. Tutkimuksessa käytetään kirjan e-kirjaversiota, jonka julkaisupäivämäärä on 8.12.2015 ja kustantaja on Pottermore Publishing. Suomessa kustannusosakeyhtiö Tammi julkaisi kirjan ensimmäisen kerran 28.9.1998, ja kääntäjänä toimi Jaana Kapari-Jatta. Tutkimuksessa hyödynnetään kirjan e-kirjavesiota, joka on julkaistu 23.8.2016 Pottermore Publishingin toimesta. Molemmat kirjat ovat käytössäni ääni- ja e-kirjoja tarjoavan BookBeat-palvelun kautta. BookBeat ei ilmoita kirjojen tiedoissa, mistä painoksista e-kirjat on julkaistu.

Harry Potter and the Philosopher's Stone kertoo orpopojasta nimeltä Harry Potter, joka saa tietää olevansa velho. Harry menetti vanhempansa ollessaan vauva, kun taikamaailman kaikkien aikojen ilkein ja vaarallisin velho, Lordi Voldemort, surmasi hänen vanhempansa. Voldemort yritti myös tappaa 1-vuotiaan Harryn, mutta hän epäonnistui aikeissaan ja tuhoutui itse tilanteessa lähes täysin. Harry päätyy asumaan Dursleyn perheeseen, johon kuuluu Harryn äidin sisar Petunia, tämän aviomies Vernon ja heidän lapsensa Dudley. Koko perhe on ”jästejä” eli ei-taikasyntyisiä henkilöitä, ja kaikki perheenjäsenet kohtelevat Harrya kaltoin. Harry saa selville vanhempiensa oikean kohtalon ja oppii taikamaailman olemassaolosta vasta, kun puolijättiläinen nimeltä Hagrid kertoo niistä hänelle Harryn 11-vuotissyntymäpäivänä. Harry saa tietää olevansa paitsi velho myös erittäin kuuluisa, sillä kukistihan hän kaikkien aikojen vaarallisimman velhon ollessaan vasta vauva. Harry lähtee opiskelemaan velhojen ja noitien kouluun, Tylypahkaan, missä hän ystävystyy Ron Weasley

ja Hermione Grangerin kanssa. Yhdessä he päätyvät monenlaisiin taianomaisiin seikkailuihin, ja lopulta Harry kohtaa jälleen Lordi Voldemortin.

Valitsin kirjasarjan tutkimukseni aineistoksi, koska sen käännökset ovat olleet jo vuosien ajan hedelmällinen tutkimuskohde käännöstieteessä ja koska kirjojen suomenkieliset käännökset ovat saaneet runsaasti kiitosta osakseen. Valitsin juuri *Harry Potter and the Philosopher's Stone* -kirjan ja sen suomennoksen aineistokseni, koska se sisältää rikasta ja kuvailevaa kieltä ja edustaa oman mielipiteeni mukaan parhaiten lasten- ja nuortenkirjallisuutta kaikista kirjasarjan kirjoista.

Tutkimusaineistoni muodostuu käännösyksiköistä, jotka taas koostuvat kolmesta tekstisegmentistä: lähdekielisestä tekstistä, ihmiskääntäjän käännöksestä ja konekääntimen tuottamasta käännöksestä. Jotta konekääntimellä olisi mahdollisimman laaja konteksti käytössään, tutkimusaineisto käsittää kolme kokonaista lukua, jotka syötetään konekääntimelle. Lähtötekstin luvuista löytyi yhteensä 36 lähdekielistä kielikuvaa, jotka yhdessä käännösyksikön muiden tekstisegmenttien kanssa muodostavat analysoitavan aineiston. Seuraavassa luvussa esittelen tarkemmin hyödyntämiäni tutkimusmenetelmiä.

5.2 Tutkimusmenetelmien kuvaus

Aloitin tutkimuksen valitsemalla kirjasta kolme lukua, joista kielikuvat kerätään. Sisällytin tutkimukseen luvut 1, 7 ja 17, sillä perusteella, että ne sijoittuvat suunnilleen kirjan alkuun, keskelle ja loppuun. Näin konekääntimelle pystyttiin tarjoamaan kirjaa mahdollisimman hyvin edustavaa materiaalia. Kielikuviksi mielsin kaikki puhtaasti kielikuvalliset ilmaukset, jotka eivät lukeudu esimerkiksi idiomeiksi tai vertauskuviksi. Kuolleiksi luokiteltuja kielikuvia en sisällyttänyt aineistoon, sillä ne ovat vakiinnuttaneet kirjaimellisen merkityksensä, eivätkä sen takia ole mielekäs tutkimuskohde tämän työn kannalta. Käynnistin aineistonkeruuprosessin ottamalla kaikista lukujen sivuista kuvakaappaukset älypuhelimellani, josta siirsin ne tietokoneelle.

Kuvatiedostot oli seuraavaksi muunnettava sellaiseen sähköiseen muotoon, joka olisi mahdollista syöttää DeepL:ään ja josta olisi helpointa kerätä käännökset talteen Microsoft Excel -tiedostoon. Mielestäni sopivin tiedostomuoto tähän tarkoitukseen oli Microsoft Word -tiedosto, sillä DeepL pystyy käsittelemään niitä ja niistä on helppo kopioida tekstiä. Tapoja muuntaa kuvat tekstitiedostoiksi olisi ollut useita, mutta päädyin menetelmään, joka ei vaatinut itseltäni uusien sovellusten hankkimista. Aloitin kuvatiedostojen muuntamisen

luomalla jokaiselle luvulle oman Word-tiedoston, jonne lisäsin kyseisen luvun kuvatiedostot. Seuraavaksi tallensin kunkin Word-tiedoston PDF-muotoisena tiedostona, jolloin kuvat ”sulautuivat” tiedostoon tekstiksi. Tämän jälkeen avasin kunkin PDF-tiedoston uudelleen Wordissa, jolloin ohjelma automaattisesti muuntaa tiedoston Word-tiedostoksi siten, että PDF-tiedostojen teksti ”vapautuu” muokattavaan muotoon. Näin sain luvut tekstimuotoon.

Muunnettuaani kirjan luvut sopivaan sähköiseen muotoon syötin tiedostot DeepL:n maksulliseen versioon, joka sallii kokonaisten tiedostojen lataamisen palveluun. Kokonaisten lukujen syöttäminen konekääntimelle oli keskeistä, jotta myös koneella olisi käytössään yksittäisiä lauseita laajempi konteksti, aivan kuten ihmiskääntäjälläkin on käännoistyössään. Syötettyäni tiedostot DeepL:lle konekääntäjä tuotti kustakin luvusta käännöksen. Tämän jälkeen ryhdyin etsimään lähdetekstin (LT) Word-tiedostoista kielikuvia. Löytäessäni kielikuvan korostin kielikuvan LT:n tiedostosta ja etsin vastaavan kohdan konekääntimen tuottamasta Word-tiedostosta. Lopuksi etsin kielikuvia sisältäneet sivut myös Kapari-Jatan suomentamasta *Harry Potter ja viisasten kivi* -kirjasta BookBeat-palvelusta ja muunsin kyseiset sivut Word-tiedostoiksi edellä kuvaamallani menetelmällä, jotta ihmiskääntäjän käännösten käsittely sujuisi mahdollisimman helposti, eli kopioimalla ja liittämällä. On huomattava, että tämä ei kuitenkaan ole eettisesti täysin ongelmatonta: minulla ei ole Rowlingin lupaa syöttää hänen tekstejään konekääntimeen, eikä Kapari-Jatan lupaa hänen käännöksensä hyödyntämiseen. Tämä herättää kysymyksen kirjailijan ja kääntäjän tekijänoikeuksista. Keskeistä kuitenkin on, että tätä aineistoa hyödynnetään vain tutkimuskäyttöön.

Kerättyäni kielikuvat ja niiden käännösvastineet kaikista kolmesta luvusta ryhdyin lisäämään aineistoa yhteen Excel-tiedostoon. Loin seuraavat kuusi saraketta: lähdeteksti, kielikuvakategoria, ihmiskääntäjä, Delabastita, DeepL ja Delabastita. Lähdeteksti-sarakkeeseen kopioin kielikuvan sisältäneen LT:n tekstin, joka oli toisinaan kokonainen virke ja välillä jopa vain muutama sana riippuen siitä, kuinka paljon kontekstia uskoin kielikuvan ymmärtämisen jälkikäteen vaativan. Kielikuvakategoria-sarakkeeseen valitsin kullekin kielikuvalle sopivan Shutovan, Teufelin ja Korhosen määrittelemän kielikuvakategorian. Ihmiskääntäjä-sarakkeeseen kopioin Kapari-Jatan käännöksen kulloisestakin lähdekielisestä kielikuvasta, ja Delabastita-sarakkeeseen valitsin Delabastitan käännösstrategian, joka päti Kapari-Jatan käännöksen kohdalla. DeepL-sarakkeeseen kopioin konekäännöksen kustakin lähdekielisestä kielikuvasta ja toiseen Delabastita-sarakkeeseen valitsin Delabastitan

käännösstrategian, joka päti kunkin koneen tuottaman käännöksen kohdalla. Alla esimerkki Excel-tiedoston sarakkeista:

Lähdeteksti	Kielikuvakategoria	Ihmiskääntäjä	Delabastita	DeepL	Delabastita
It must have been a trick of the light.	Monisanaiset kielikuvalliset ilmaisut	(koko virke poistettu)	KIELIKUVA → EI MITÄÄN	Sen täytyi olla valon temppu.	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS

Seuraavaksi jatkoin vielä aineiston keräämistä siten, että luin Kapari-Jatan kääntämät tutkimuksen kohteena olevat luvut verraten niitä tällä kertaa lähdetekstiin. Näin pyrin selvittämään, oliko Kapari-Jatta lisännyt kielikuvia käännökseensä. Käytyäni Kapari-Jatan käännökset läpi suoritin saman työvaiheen DeepL-konekäännöksillä. Keräsin aineiston jälleen Excel-tiedostoon, mutta lisäsin tiedot omaan taulukkoon selvyiden vuoksi.

Analysoin tutkimusaineistoa pääasiassa kvalitatiivisesti, mutta tarjoan myös lukuja tukemaan tulosten tulkitsemista. Keräsin yhteensä 36 käännösyksikköä, jotka jaottelin edellä kuvaamani menetelmän avulla. Kuten olen jo aiemmin tässä työssä kertonut, apuvälineenä analyysille toimii Delabastitan (1996, 134) sanaleikkien kääntämiseen luotu typologia, jonka mukautin kielikuvien kääntämisen tarkasteluun sopivaksi. Esittelin kategoriat yksityiskohtaisesti luvussa 3.4. Lisäksi hyödynnän aineiston analysoinnissa myös Shutovan, Teufelin ja Korhosen kielikuvamallia (2013), joka jakaa kielikuvat kolmeen kategoriaan: leksikaaliset kielikuvat, monisanaiset kielikuvalliset ja laajat kielikuvat. Kielikuvamallin tarkempi esittely löytyy luvusta 3.2. Seuraavassa luvussa pureudun tutkimusaineiston analysointiin.

6 Analyysi

Tässä luvussa tarkastelen lähemmin aineistosta löydettyä 36 lähdekielistä kielikuvaa ja sitä, miten Kapari-Jatta ja DeepL ne käänsivät. Kun kielikuvia tarkastellaan Shutovan, Teufelin ja Korhosen (2013) kielikuvamallin mukaan, voidaan todeta, että leksikaalisia kielikuvia oli lähdetekstissä 21, monisanaisia kielikuvallisia ilmaisuja 13 ja laajoja kielikuvia 2.

Leksikaalisten kielikuvien onkin todettu olevan yleisimmin esiintyvä kielikuvatyyppi, joten tulos mukailee tätä linjaa (Shutova ym. 2013, 304). Myös Zajdelin (2022, 6) tutkimuksessa leksikaalisten kielikuvien osuus oli suurin. Tämä näkyy myös Kapari-Jatan ja DeepL:n käännöksissä: Kapari-Jatan kääntämisestä kolmesta luvusta löytyi yhteensä 21 leksikaalista kielikuvaa, 10 monisanaista kielikuvaa ja 2 laajaa kielikuvaa. DeepL:n kääntämisestä luvuista löytyi 17 leksikaalista, 11 monisanaista ja 2 laajaa kielikuvaa. Voidaan siis todeta, että Kapari-Jatan kääntämisestä luvuista löytyi enemmän kielikuvia kuin DeepL:n vastaavista käännöksistä. Tulokset on esitetty myös alla olevassa taulukossa 1.

Taulukko 1. Kielikuvien määrät ja tyypit

Kielikuvat	Lähdeteksti	Kapari-Jatta	DeepL
Leksikaaliset kielikuvat	21	21	17
Monisanaiset kielikuvalliset ilmaisut	13	10	11
Laajat kielikuvat	2	2	2
Yhteensä	36	33	30

Seuraavissa luvuissa keskityn tarkastelemaan kutakin Delabastitan mukautetun typologian kategoriaa aineistoni valossa. Kategoriat ovat seuraavat: KIELIKUVA → KIELIKUVA, KIELIKUVA → EI-KIELIKUVA, KIELIKUVA → MUU RETORINEN ILMAUS, KIELIKUVA → EI MITÄÄN, EI-KIELIKUVA → KIELIKUVA ja KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS, EI MITÄÄN → KIELIKUVA ja TOIMITUKSELLISET KEINOT. Pyrin tarjoamaan jokaisesta kategoriasta esimerkkejä ja lukuja, jos niitä vain on aineistossani ilmennyt. Kaikki LT:n kielikuvat ja niiden käännökset ovat nähtävissä liitteestä 2.

6.1 KIELIKUVA → KIELIKUVA

Käännös menetelmää KIELIKUVA → KIELIKUVA hyödynnettäessä LT:n kielikuva käännetään kohdekieleen sopivalla kielikuvalla. Tämä tarkoittaa, että kielikuvaa yleensä mukautetaan jossain määrin kohdekieleen ja -kulttuuriin sopivaksi, vaikka muutosten ei tarvitsekaan olla suuria. Aineistosta käy ilmi, että Kapari-Jatta on kääntänyt LT:n 36 kielikuvasta 20 käännöstä tällä menetelmällä. Tämä vastaa 56 prosenttia kaikista lähdetekstistä löytyneiden kielikuvien käännöksistä, eli se on näin ollen hänen eniten hyödyntämänsä käännös menetelmä. Lähdetekstin kielikuvista, jotka Kapari-Jatta käänsi tällä menetelmällä, 11 oli leksikaalisia, 8 monisanaisia ja 1 laaja. DeepL sen sijaan tuotti vain 5 käännöstä, jotka voidaan luokitella tämän menetelmän kriteerit täyttäväiksi, mikä vastaa 14 % kaikista sen käännöksistä. Lähdetekstin kielikuvista, jotka DeepL käänsi tällä menetelmällä, 3 oli leksikaalisia ja 2 monisanaisia. Luvut ovat nähtävissä alla olevista taulukoista.

Taulukko 2. Kapari-Jatan KIELIKUVA → KIELIKUVA - käännökset

Delabastitan kategoriat	LT:n kielikuvista leksikaalisia	LT:n kielikuvista monisanaisia	LT:n kielikuvista laajoja	yht.	%-osuus
KIELIKUVA → KIELIKUVA	11	8	1	20	56 %

Taulukko 3. DeepL:n KIELIKUVA → KIELIKUVA -käännökset

Delabastitan kategoriat	LT:n kielikuvista leksikaalisia	LT:n kielikuvista monisanaisia	LT:n kielikuvista laajoja	yht.	%-osuus
KIELIKUVA → KIELIKUVA	3	2	0	5	14 %

Seuraavaksi tarjoan esimerkkejä KIELIKUVA → KIELIKUVA -käännös menetelmällä käännettyistä kielikuvallisista ilmauksista. Tarkastelen ensin käännöksiä, jotka Kapari-Jatta (esimerkeissä ”K-J”) on kääntänyt tällä menetelmällä, minkä jälkeen siirryn DeepL:n KIELIKUVA → KIELIKUVA -käännöksiin.

Kapari-Jatan KIELIKUVA → KIELIKUVA -kategorian käännöksistä on huomattavissa, että hän on tyypillisesti tehnyt melko hienovaraisia säätöjä käännökseensä. Kielikuvia kääntäessään Kapari-Jatta saattaa usein vaihtaa esimerkiksi LT:n verbin toiseen verbiin käännöksessä. Tämä on nähtävissä esimerkistä 1. Esimerkeissä olen lihavoanut tarkastelun

kohteena olevan kielikuvan lähdetekstistä ja käännöksestä, jotta esimerkkien ymmärtäminen olisi mahdollisimman vaivatonta.

Esimerkki 1

LT: But on the edge of town, drills **were driven out of his mind** by something else.

K-J: Mutta kaupungin laidalla porat **pyyhkiytyivät hänen mielestään**.

Esimerkissä 1 Kapari-Jatta on kääntänyt LT:n kielikuvan ”were driven out of his mind” (kirjaimellinen suomennos ”ajaa pois mielestä”) käännöksellä ”pyyhkiytyivät hänen mielestään”. Kapari-Jatta on säilyttänyt kielikuvan, mutta kirjaimellisen käännöksen sijaan hän on muokannut sitä kohdekieleen luontevammaksi. Muokkaus on kuitenkin melko pieni, sillä käännöksessään Kapari-Jatta on vaihtanut vain yhden verbin (ajaa → pyyhkiytyä). Lisäksi hän on jättänyt ilmauksen ”something else” kääntämättä. Tämä kielikuvien hienovarainen muokkaaminen on nähtävissä myös esimerkissä 2.

Esimerkki 2

LT: Fear **flooded** him.

K-J: Häneen **hulmahti** pelko.

Yllä olevassa esimerkissä Kapari-Jatta on kääntänyt LT:n kielikuvallisen ilmaisun ”fear flooded him” (oma kirjaimellinen suomennos: ”pelko tulvi häneen”) kielikuvalla ”häneen hulmahti pelko”. Esimerkistä voidaan huomata, että Kapari-Jatta on muokannut LT:n kielikuvaa kohdekieleen muuttamalla vain yhtä verbiä. Tuloksena on kuitenkin omaperäinen ja värikäs ilmaisu, sillä hulmahtaa-sana ei ole tavanomainen verbi, vaikka edustaakin sujuvaa suomen kieltä. LT:n alkuperäinen merkitys ja tunne välittyvät käännöksessä.

Hienovaraisten muutosten lisäksi Kapari-Jatan KIELIKUVA → KIELIKUVA -menetelmän käännökset edustavat mielenkiintoista ja rikasta kieltä, mikä on havaittavissa seuraavasta esimerkistä.

Esimerkki 3

LT: under the **inky** sky

K-J: **muisteisen** taivaan alla

Esimerkissä 3 Kapari-Jatta on kääntänyt LT:n kielikuvan ”inky sky” ilmaisulla ”mustainen taivas”. Käännöstä voidaan luonnehtia kirjaimelliseksi, sillä tarkoittaahan ”inky” suomeksi ”musteista”. Päädyn luokittelemaan käännöksen tästä huolimatta KIELIKUVA →

KIELIKUVA -kategoriaan, sillä ”mustainen taivas” on kiinnostava ja epätavallinen kielikuva, jota ei usein esiinny kohdekielessä, ja käännös on oivallinen osoitus siitä, miten Kapari-Jatta käyttää kieltä kekseliäästi. Inky-sana kääntyisi nimittäin helposti esimerkiksi ”synkäksi” tai ”tummanpuhuvaksi”, jotka eivät edusta lainkaan yhtä värikästä kieltä kuin Kapari-Jatan käännös. Vertailun vuoksi voidaan todeta, että DeepL oli kääntänyt kielikuvan juuri tummanpuhuva-sanalla, joka on varsin tavanomainen adjektiivi.

Seuraavaksi siirryn tarkastelemaan DeepL-konekääntimen (esimerkeissä ”DL”) KIELIKUVA → KIELIKUVA -menetelmän käännöksiä. Kuten jo aiemmin on todettu, DeepL käänsi vain viisi LT:n kielikuvaa tällä menetelmällä. DeepL:n tämän kategorian kielikuvakäännökset edustavat tyypillisesti sujuvaa kohdekieltä, mutta kielikuvat ovat melko tavanomaisia ja kohdekielessä yleisiä. Toisin sanoen niistä uupuvat kekseliäisyys ja luovuus, jotka olivat läsnä Kapari-Jatan KIELIKUVA → KIELIKUVA -menetelmän käännöksissä. Alla olevasta esimerkistä 4 käy hyvin ilmi, millainen DeepL:n tyypillinen KIELIKUVA → KIELIKUVA -käännös on.

Esimerkki 4

LT: Fear **flooded** him.

DL: Pelko **valtasi** hänet.

Esimerkissä 4 DeepL on kääntänyt verbin ”flood” (suomeksi ”tulvia”) verbillä ”vallata”. Vallata-verbin valinta osoittaa, että DeepL:n algoritmit olivat kontekstin perusteella päättelleet, että pelko yleensä ”valtaa” ihmisen ”tulvimisen” sijaan. Käännös edustaa KIELIKUVA → KIELIKUVA -menetelmää, sillä se ei ole kirjaimellinen käännös ja se sisältää kielikuvan. Jos konekäännöstä vertaa Kapari-Jatan hulmahtaa-verbin sisältäneeseen käännökseen (esimerkki 2), voidaan helposti huomata, että koneen tuottama kielikuva ei ole erityisen omaperäinen. Suomen kielessä on nimittäin hyvin yleistä sanoa jonkin tunnetilan ”valtaavan” ihmisen. Tämä vaikuttaa olleen tyypillistä DeepL:n KIELIKUVA → KIELIKUVA -menetelmän käännöksissä, kuten voidaan huomata myös seuraavasta esimerkistä.

Esimerkki 5

LT: Even Neville **scraped through**.

DL: Jopa Neville **pääsi läpi**.

Esimerkissä 5 DeepL on tuottanut LT:n kielikuvasta ”scraped through” kohdekielisen kielikuvallisen ilmauksen ”pääsi läpi”. Englannin kielen sana ”scrape” tarkoittaa sananmukaisesti ”raapia”, mutta sanaa käytetään myös merkityksessä ”selviytyä vaivoin”. DeepL onkin kääntänyt ilmaisun merkitykseltään aivan oikein, mutta kyseessä ei ole luova ratkaisu, eikä LT:n ilmaisun tunnelma välity. Päästä läpi -ilmaisu ei nimittäin sisällä LT:n ”vaivoin selviytymistä”. ”Päästä läpi” on myös hyvin yleinen ilmaisu suomen kielessä, ja jouduin jopa pohtimaan, täyttääkö se kielikuvan kriteerit. Tulin kuitenkin siihen tulokseen, että vakiintuneesta käytöstä huolimatta luokittelen ilmaisun tässä kontekstissa kielikuvaksi, sillä se on pohjimmiltaan kuitenkin kuvaannollinen ilmaisu.

DeepL on myös tuottanut – ainakin sen omalla mittapuulla – yhden KIELIKUVA → KIELIKUVA -käännöksen, jossa on kahta edellistä esimerkkiä luovempi kielikuvallinen sanavalinta. Tämä on nähtävissä esimerkistä 6.

Esimerkki 6

LT: For the first time, **a spasm of fear flitted across** Quirrell 's **face**.

DL: Ensimmäistä kertaa Quirrellin kasvoilla **leimahti** pelko.

Esimerkissä 6 DeepL on kääntänyt LT:n ilmauksen ”a spasm of fear flitted across Quirrell 's face” ilmauksella ”Quirrellin kasvoilla leimahti pelko”. Kirjaimellinen käänös LT:n ilmauksesta olisi ”pelon kouristus vilahti Quirrellin kasvoilla”. DeepL valitsi kuitenkin leimahtaa-verbin kirjaimellisen vilahtaa-verbin (tai vaihtoehtoisesti ”pyrähtää” tai ”pyyhältää”) sijaan. Kielikuva edustaa sujuvaa kohdekieltä ja välittää LT:n tunnelman. Tosin on huomattava, että kielikuva on silti melko tavanomainen. Lisäksi on hyvä kiinnittää huomiota siihen, että DeepL jätti sanan ”spasm” (”kouristus”) kääntämättä. Syynä tähän voi olla, että ”kouristus” on tässä kontekstissa varsin harvinainen, minkä vuoksi DeepL ei ole sisällyttänyt sitä käännökseen. Tämä on tyypillistä konekääntimille: kun jotakin sanaa ei osata sovittaa kontekstiin, se saatetaan poistaa kokonaan. Tässä kontekstissa kouristus-sana olisi kuitenkin ollut omiaan lisäämään käännökseen väriä.

Yhteenvedona voidaan todeta, että Kapari-Jatta käänsi kielikuvia KIELIKUVA → KIELIKUVA -menetelmällä huomattavasti enemmän kuin DeepL. Kapari-Jatan KIELIKUVA → KIELIKUVA -kategorian käännöksistä voidaan nähdä, että hienovaraisillakin muutoksilla on mahdollista tuottaa värikäs ja sujuva käänös. DeepL sen sijaan käänsi vain kourallisen kielikuvia tällä menetelmällä, ja käännökset sisälsivät melko tavanomaisia kielikuvia. Lisäksi DeepL saattoi myös poistaa tiettyjä sanoja käännöksistään.

6.2 KIELIKUVA → EI-KIELIKUVA

Käännösmenetelmässä KIELIKUVA → EI-KIELIKUVA lähdekielinen kielikuva käännetään käännöksellä, joka ei ole kielikuva. Toisin sanoen käännöksessä on käytetty kirjaimellista eikä kuvailevaa merkitystä. Aineiston 36 lähdekielisestä kielikuvasta Kapari-Jatta oli kääntänyt kielikuvat tällä menetelmällä 3 kertaa, mikä vastaa 8 prosenttia kaikista hänen LT:n kielikuvien käännöksistään. Lähdetekstin kielikuvista, jotka Kapari-Jatta käänsi tällä menetelmällä, 2 oli leksikaalisia ja 1 oli monisanainen. DeepL sen sijaan oli kääntänyt kielikuvat tällä menetelmällä 5 kertaa, joka vastaa 14 prosenttia kaikista sen käännöksistä. Voidaan siis todeta, että tätä menetelmää ei käytetty erityisen paljon niin Kapari-Jatan kuin konekääntimenkään käännöksissä. DeepL:n käännöksissä menetelmää esiintyi kuitenkin jonkin verran enemmän kuin Kapari-Jatan käännöksissä. Lähdetekstin kielikuvista, jotka DeepL käänsi tällä menetelmällä, 4 oli leksikaalisia ja 1 oli monisanainen. Luvut ovat nähtävissä alla olevista taulukoista 4 ja 5.

Taulukko 4. Kapari-Jatan KIELIKUVA → EI-KIELIKUVA -käännökset

Delabastitan kategoriat	LT:n kielikuvista leksikaalisia	LT:n kielikuvista monisanaisia	LT:n kielikuvista laajoja	yht.	%-osuus
KIELIKUVA → EI-KIELIKUVA	2	1	0	3	8 %

Taulukko 5. DeepL:n KIELIKUVA → EI-KIELIKUVA -käännökset

Delabastitan kategoriat	LT:n kielikuvista leksikaalisia	LT:n kielikuvista monisanaisia	LT:n kielikuvista laajoja	yht.	%-osuus
KIELIKUVA → EI-KIELIKUVA	4	1	0	5	14 %

Seuraavaksi keskustelen Kapari-Jatan ja DeepL:n tyypillisistä käännöksistä KIELIKUVA → EI-KIELIKUVA -kategoriassa. Aloitan tarkastelemalla ensin käännöksiä, jotka Kapari-Jatta on kääntänyt tällä menetelmällä, minkä jälkeen siirryn DeepL:n käännöksiin. Esimerkeissä olen jälleen lihavoinut tarkastelun kohteena olevan kielikuvan lähdetekstistä sekä ei-kielikuvallisen ilmauksen käännöksistä.

Aineistosta voidaan päätellä, että Kapari-Jatan KIELIKUVA → EI-KIELIKUVA -käännöksissä LT:n kielikuva oli tyypillisesti melko yleinen eikä siten lisännyt tekstiin

erityisen paljon väriä. Kapari-Jatan tämän kategorian käänöksissä on käytetty ei-kuvallista, mutta aina kohdekielelle luontevia ilmauksia. Tämä käy ilmi seuraavasta esimerkistä.

Esimerkki 7

LT: Hagrid swung himself on to the motorbike and **kicked the engine into life**

K-J: Hän **potkaisi moottorin käyntiin**.

Esimerkissä 7 Kapari-Jatta on kääntänyt ”kick engine into life” -kielikuvan ilmauksella ”potkaista moottori käyntiin”. LT:n kielikuva edustaa melko tavanomaista ilmaisua sille, että jokin eloton esine käynnistetään. Suomeksikin saatetaan käyttää tämántapaista ilmaisua, esimerkiksi ”hän napsautti hiirtä, ja näyttö heräsi eloon”, mutta mielestäni ilmaisu ei ole yhtä yleinen kuin englannin kielessä. Kun otetaan kirjan taikamaailman konteksti huomioon, on mahdollista, että ”potkaista kone eloon/henkiin” voisi kuulostaa suomalaisesta lukijasta jopa siltä, että moottoripyörä todella herää eloon. Myös seuraavasta esimerkistä voidaan nähdä, että LT:n kielikuva on tavanomainen, ja Kapari-Jatan käänös on ei-kielikuvallinen mutta kohdekielellä sujuva ilmaus.

Esimerkki 8

LT: Mr Dursley sat **frozen** in his armchair.

K-J: Herra Dursley istui **jäykkänä** nojatuolissaan.

Esimerkissä 8 Kapari-Jatta on kääntänyt LT:n kielikuvallisen ilmauksen ”sat frozen” ilmaisulla ”istui jäykkänä”. Kirjaimellisesti LT:n kielikuva tarkoittaa ”istua jäätyneenä”, mutta kielikuvan voisi myös kääntää ilmaisulla ”istua jähmettyneenä”. Englanniksi on varsin tavanomaista käyttää frozen-sanaa silloin, jos joku tai jokin on pysähtynyt paikoilleen, usein esimerkiksi pelosta. Kapari-Jatan käänös ei sisällä kielikuvaa, mutta se ilmaisee silti LT:n merkityksen ja tunteen.

Seuraavaksi tarkastelen DeepL-konekääntimen KIELIKUVA → EI-KIELIKUVA -kategorian käänöksii. Aineiston perusteella vaikuttaa siltä, että DeepL:n tämän kategorian käänöksissä LT:n kielikuva on käännetty hyvin tavanomaisella ja jopa tylsällä käänöksellä, kuten alla olevasta esimerkistä käy ilmi.

Esimerkki 9

LT: Mr Dursley stood **rooted** to the spot.

DL: Herra Dursley **seisoi** paikallaan.

Esimerkissä 9 DeepL on kääntänyt LT:n kielikuvallisen ilmauksen ”stood rooted to the spot” ei-kielikuvallisella ilmauksella ”seisoi paikallaan”. LT:n kielikuvan kirjaimellinen käännös on ”seisoi juurtuneena paikoilleen”. DeepL:n käännös on toki sujuvaa suomea, mutta se ei välitä LT:n tunnetta eikä merkitystäkään täysin oikein: rooted-sana viittaa siihen, että joku on suorastaan *jähmettynyt* paikoilleen eikä pelkästään seiso paikallaan. Toisin sanoen konekäännös on kääntänyt LT:n pintapuolisesti tavoittamatta lauseen kokonaisvaltaista merkitystä. Vertailun vuoksi todettakoon, että Kapari-Jatta oli kääntänyt LT:n kielikuvan sanalla ”jähmettynyt”, joka tavoittaa alkuperäisen merkityksen ja tunnelman.

DeepL:n KIELIKUVA → EI-KIELIKUVA -kategorian käännöksistä löytyi myös yksi kömpelö ja suorastaan virheellinen käännös, joka on nähtävissä alla.

Esimerkki 10

LT: The owls are nothing to the **rumours** that are **flying around**.

DL: Pöllöt eivät ole mitään **huhujen vastaisia**.

Esimerkissä 10 DeepL on kääntänyt LT:n virkkeen ” the owls are nothing to the rumours that are flying around” lauseella ”pöllöt eivät ole mitään huhujen vastaisia”. Konekäännös on järjenvastainen, eikä se välitä LT:n merkitystä. Koneelle on saattanut muodostua ongelmaksi nothing to -vertaus, jota se ei ole sovittanut lauseen kontekstiin. Tästäkin esimerkistä voidaan huomata, kuinka kone ei ole kääntänyt LT:n virkettä kokonaan: kone on jättänyt ilmauksen ”flying around” kokonaan pois.

Yhteenvetona voidaan todeta, että Kapari-Jatan KIELIKUVA → EI-KIELIKUVA -käännöksissä LT:n kielikuva on ollut melko tavanomainen. Kapari-Jatan ei-kielikuvallisissa käännöksissä on kuitenkin käytetty kohdekielelle tyypillisiä ja sujuvia ilmauksia. DeepL:n KIELIKUVA → EI-KIELIKUVA -kategorian käännöksissä LT:n kielikuva on käännetty tavanomaisella tai jopa tylsällä käännöksellä, joka tavoittaa merkityksen vain pintapuolisesti. DeepL:n tämän kategorian käännöksissä esiintyi myös yksi täysin järjenvastainen käännös sekä joitakin poistoja.

6.3 KIELIKUVA → MUU RETORINEN ILMAUS

Käännös menetelmässä KIELIKUVA → MUU RETORINEN ILMAUS kielikuva korvataan jollakin muulla sopivalla retorilla ilmaisukeinolla, jolla pyritään luomaan lähdetekstin kielikuvan vaikutus. Tällainen retorinen keino voi olla esimerkiksi sanaleikki, riimi, vertauskuva, kuvailevat sanat tai muuten värikkäät ilmaisut. Kapari-Jatta oli käyttänyt tätä

menetelmää 3 kertaa, mikä vastaa 8 % kaikista hänen LT:n kielikuvien käännöksistään. Lähdetekstin kielikuvista, jotka Kapari-Jatta käänsi tällä menetelmällä, 2 oli leksikaalisia ja 1 oli monisanainen. DeepL-konekääntimen käännöksistä ei löytynyt ainuttakaan tämän kategorian kriteerit täyttävää käännöstä. Seuraavaksi tarkastelenkin siis pelkästään Kapari-Jatan retorisin keinoin käännettyjä suomennoksia.

Aineistosta käy ilmi, että Kapari-Jatan KIELIKUVA → MUU RETORINEN ILMAUS - kategorian käännöksissä kielikuva on käännetty joko värikkäällä adverbilla, verbi-idiomilla tai vertauskuvalla. Seuraavassa esimerkissä LT:n kielikuva on käännetty retorisella verbi-idiomilla. Esimerkeissä olen jälleen lihavoanut tarkastelun kohteena olevan LT:n kielikuvan sekä käännöksen retorisen keinon.

Esimerkki 11

LT: you missed the last Quidditch match, we were **steamrolled** by Ravenclaw without you
K-J: kun sinä et päässyt viimeiseen huispasotteluun, Korpinkyntsi **otti murskavoiton**

Esimerkissä 11 Kapari-Jatta on kääntänyt kielikuvallisen ilmauksen ”we were steamrolled” ilmauksella ”otti murskavoiton”. LT:n ”steamroller” viittaa tässä kontekstissa jyräämiseen, eli puhtaasti kielikuvallinen käännös olisi ollut ”Korpinkyntsi jyräsi meidät”. Kapari-Jatta käytti kuitenkin kuvailevaa verbi-idiomia ”ottaa murskavoitto”. Käännöksessä säilyy LT:n kielikuvan merkitys ja tunnelma, ja se edustaa värikästä kohdekieltä.

Seuraavassa esimerkissä Kapari-Jatta on korvannut LT:n kielikuvan verbillä ja adverbilla.

Esimerkki 12

LT: Even Neville **scraped through**
K-J: Nevillekin **selviytyi niukin naukin**

Esimerkissä 12 Kapari-Jatta on kääntänyt kielikuvallisen ilmauksen ”scraped through” verbillä ”selviytyi” ja adverbilla ”niukin naukin”. Kuten esimerkissä 5 jo todettiin, englannin kielen ”scrape” tarkoittaa sananmukaisesti ”raapia”, mutta sanaa käytetään myös merkityksessä ”selviytyä vaivoin”. Tässä esimerkissä juuri niukin naukin -adverbi tuo käännökseen värikkyyttä, vaikka käännöksessä ei olekaan varsinaista kielikuvaa. Myös LT:n merkitys ja tunnelma välittyvät käännöksessä retorisen keinon ansiosta. Vertailun vuoksi on hyvä muistaa, että DeepL oli kääntänyt saman kohdan kielikuvalla ”päästä läpi”, joka on varsin tavanomainen ilmaisu ja voidaan pohtia, täyttääkö se edes varsinaisesti kielikuvan kriteerit, sillä se on hyvin vakiintunut sanonta.

Lopuksi esittelen vielä käännöksen, jossa Kapari-Jatta on kääntänyt LT:n kielikuvan vertauskuvamaisella ilmaisulla.

Esimerkki 13

LT: they've had **a downpour of shooting stars**

K-J: **tähdenlentoja on sen sijaan melkeinpä satanut**

Esimerkissä 13 Kapari-Jatta on kääntänyt kielikuvan ”a downpour of shooting stars” (suom. ”tähdenlentojen kaatosade”) ilmaisulla ”tähdenlentoja on sen sijaan melkeinpä satanut”. Ilmaisuu on vertauskuvallinen melkeinpä-sanana vuoksi. Kuten tämän työn teoriaosiossa on tuotu ilmi, kielikuvassa ei perinteisesti ole vertausta ilmaisevia sanoja. Vertauskuvassa vertaus esitetään yleensä kuin-sanana avulla (”hän on kuin raivoava meri”), kun taas kielikuvassa sama asia esitetään ilman vertaavaa sanaa (”hän on raivoava meri”). Toisin sanoen käännös täyttäisi kielikuvan kriteerit, jos se olisi muotoiltu esimerkiksi seuraavasti: ”siellä on nähty tähdenlentojen kaatosade”. Kapari-Jattan käännös kuitenkin tavoittaa hyvin LT:n merkityksen ja edustaa sujuvaa kohdekieltä. Vertailun vuoksi todettakoon, että DeepL käänsi saman LT:n kohdan ilmauksella ”he ovat saaneet tähdenlentojen kaatosateen”. Vaikka konekäännös sisältää kielikuvan, se on silti huomattavan kömpelö ilmaisu.

Yllä olen esitellyt kaikki LT:n kielikuvat, jotka Kapari-Jatta käänsi retorisia keinoja hyödyntäen. Retorisia keinoja oli erilaisia (värikäsi verbi-idiomi ja verbi+adverbi sekä vertauskuvallinen ilmaisu), mutta ne kaikki säilyttivät LT:n välittämän tunnelman ja merkityksen sekä edustivat värikästä kieltä. DeepL:n käännöksissä tätä kategoriaa ei ilmennyt lainkaan, joten on mahdollista, että retoristen keinojen hyödyntäminen on koneelle ongelmallista.

6.4 KIELIKUVA → EI MITÄÄN

Käännösmenetelmä KIELIKUVA → EI MITÄÄN viittaa tilanteeseen, jossa LT:n kielikuvaa ei yksinkertaisesti sisällytetä käännökseen missään muodossa, eli se poistetaan. Tämä menetelmä esiintyi aineistossa ainoastaan yhden kerran Kapari-Jattan käännöksessä monisanaisen kielikuvallisen ilmauksen yhteydessä. Tapaus on esitetty alla olevassa esimerkissä. Olen lihavoanut LT:stä kielikuvan ja sisällyttänyt esimerkkiin kielikuvaa edeltävän ja sitä seuraavan virkkeen, jotta lukijan on helpompi huomata kielikuvan puuttuminen Kapari-Jattan käännöksessä.

Esimerkki 14

LT: What could he have been thinking of? It must have been **a trick of the light**. Mr Dursley blinked and stared at the cat.

K-J: Mitä hän oli oikein ajatellut? Hän räpytti silmiään ja tuijotti kissaa.

Esimerkistä 14 näkyy, että Kapari-Jatan käännöksessä ei ole lainkaan vastinetta kielikuvulle ”a trick of the light”. Syitä tähän poistoon ei ole mielekäästä ryhtyä arvailemaan, ja on myös mahdollista, että kielikuva on poistettu kustannustoimittajan tai oikolukijankin toimesta. Oli syy mikä tahansa, kielikuvan poisto ei vaikuta tekstin sisältöön: LT:n merkitys ja tunne välittyvät käännöksessäkin.

Yhteenvedona voidaan todeta, että KIELIKUVA → EI MITÄÄN -käännös menetelmää ilmeni aineistossa vain yhden kerran Kapari-Jatan käännöksessä, mutta poisto ei vaikuttanut LT:n merkityksen välittymiseen. DeepL:n käännöksissä ei ollut havaittavissa tämän kategorian käännöksiä. Tosin on hyvä muistaa, että DeepL on poistanut käännöksistään yksittäisiä sanoja, kuten edellä esiteltyjen menetelmien yhteydessä on huomattu.

6.5 EI-KIELIKUVA → KIELIKUVA

Kategoriassa EI-KIELIKUVA → KIELIKUVA kääntäjä kääntää lähdetekstin ei-kuvallisen ilmaisun kielikuvallisella ilmaisulla. Hän ei siis lisää käännökseen täysin uutta materiaalia, vaan ikään kuin ”värittää” käännöstään kielikuvalla. Tätä käännös menetelmää saatetaan käyttää esimerkiksi kompensaaation vuoksi: kääntäjä ei välttämättä ole jossakin tekstin kohdassa pystynyt sisällyttämään lähdetekstin kielikuvaa käännökseen, jolloin on mahdollista, että kääntäjä lisää kielikuvan käännökseensä sopivammassa kohdassa. Kapari-Jatan kääntämistä luvuista löytyi yhteensä 4 tällaista lisättyä kielikuvaa, joista 3 oli leksikaalisia kielikuvia ja 1 oli monisanainen kielikuva. DeepL:n kääntämistä luvuista ei sen sijaan löytynyt yhtäkään lisättyä kielikuvaa. Tässä luvussa esittelen kaikki Kapari-Jatan lisäämät kielikuvalliset ilmaisut. Olen lihavoinut lähdetekstin ei-kielikuvallisen ilmaisun, jonka Kapari-Jatta on muuttanut kielikuvaksi, sekä käännökseen lisätyn kielikuvan.

Aineistosta voidaan havaita, että Kapari-Jatta on värittänyt käännöstään sekä melko yksinkertaisilla kielikuvilla että myös hieman suuremmilla ja luovemmilla muokkauksilla. Alla olevasta esimerkistä käy ilmi, miten hän on melko yksinkertaisella verbin muutoksella tehnyt käännöksestä kuvaannollisemman.

Esimerkki 15

LT: they also had a secret, and their greatest fear was that somebody would **discover it**

K-J: lisäksi heillä oli salaisuus, ja eniten maailmassa he pelkäsivät, että joku **kaivaisi sen esiin**

Yllä olevassa esimerkissä Kapari-Jatta on kääntänyt LT:n sanan ”discover” kielikuvallisella ilmaisulla ”kaivaa esiin”. ”Discover”, eli suomeksi ”saada selville”, on sävyltään varsin neutraali eikä edusta kielikuvallista kieltä. Sen sijaan ”kaivaa esiin” on omasta mielestäni kuvallisuudessaan jopa hieman humoristinen ilmaisu tässä kontekstissa. Käännöksestä käy hyvin ilmi se, että joku näkee vaivaa saadakseen salaisuuden selville, sillä ”kaivaminen” sisältää ponnistelua. Tässä on siis hienoinen sävyero lähdetekstiin nähden, sillä ”discover” ei välitä samanlaista ponnistelua. Muutos on kuitenkin pieni, eikä se muuta merkitystä tarinan kannalta. Tällainen hienovarainen muutos on nähtävissä myös seuraavassa esimerkissä.

Esimerkki 16

LT: A foolish young man I was then, **full of** ridiculous ideas about good and evil

K-J: Typerä nuori mies minä silloin olin, oikein **pursuin** naurettavia ajatuksia hyvästä ja pahasta.

Yllä olevassa esimerkissä Kapari-Jatta on kääntänyt LT:n ilmauksen ”full of” (suom. ”täynnä”) verbillä ”pursuta”. On toki huomattava, että LT:ssä käytetty ilmaus ”olla täynnä ideoita” voidaan myös tulkita olevan tietyllä tapaa kielikuva, sillä eihän kukaan ole kirjaimellisesti täynnä ideoita. Tämä on kuitenkin niin vakiintunut ilmaus, että en luokittele sitä tässä tutkimuksessa kielikuvaksi. Sen sijaan ”pursuta ideoita” edustaa huomattavasti kuvailevampaa kieltä, ja tästä syystä tulkitsen Kapari-Jatan kääntäneen ei-kielikuvallisen ilmauksen kielikuvalla. Pursuta-verbi tuo tähän kontekstiin mielikuvan siitä, että hahmo ei ollut vain *täynnä* ideoita, vaan ne suorastaan *pursuivat* hänestä *yli*. Tämä ilmaisu tuo tekstiin lisää väriä.

Seuraavassa esimerkissä Kapari-Jatan kielikuva on monisanaisempi ja muokkaus on hieman suurempi.

Esimerkki 17

LT: **the traffic moved on**

K-J: **liikenteen virta lipui eteenpäin**

Yllä olevassa esimerkissä Kapari-Jatta on kääntänyt LT:n neutraalin ilmauksen ”traffic moved on” (”liikenne liikkui eteenpäin”) kielikuvallisella ilmaisulla ”liikenteen virta lipui eteenpäin”. Käännös edustaa monisanaista kielikuvallista ilmaisua, ja siinä on kaksikin

kielikuvaa: liikennettä kuvataan ”virtana”, joka ”lipuu” eteenpäin. Ei-kielikuvalliseen lähdetekstiin verrattuna käänös on siis selvästi värikkäämpi. On myös hyvä huomata, että esimerkkilause esiintyy kirjan kohdassa, jossa kirjan hahmo on ollut pysähdyksissä liikenneruuhkassa. Tähän kontekstiin nähden Kapari-Jatan ilmaisu on sopiva: ruuhkaisessa tilanteessa ajoneuvot tuskin pystyvät kiihdyttämään nopeasti eteenpäin, vaan liikenne alkaa hiljalleen etenemään eli ”lipumaan” eteenpäin. Liikenteen vertaaminen virtaan on myös ymmärrettävää, sillä liikenteen rytmi suuntautuu eteenpäin samaan tapaan kuin esimerkiksi vesi virtaa joessa. Myös seuraavassa esimerkissä Kapari-Jatan käänös on huomattavasti luovempi LT:hen verrattuna.

Esimerkki 18

LT: No one was talking much except Hermione Granger, who was **whispering very fast** about all the spells she'd learnt.

K-J: Kukaan ei puhunut paljon, paitsi Hermione Granger joka **säksätti kamalan vikkelästi** kaikkia ulkoa oppimiansa loitsuja.

Esimerkissä 18 Kapari-Jatta on kääntänyt ilmaisun ”whispering very fast” (suom. ”kuiskia hyvin nopeasti”) kielikuvallisella ilmaisulla ”säksätti kamalan vikkelästi”. Käännöksessä vain verbi ”säksättää” on puhtaasti kielikuva, mutta ”kamalan vikkelästi” edustaa myös värikkäämpää kieltä kuin LT:n ”hyvin nopeasti”. Säksättää-verbi on melko harvinainen, ja sitä käytetään yleensä kuvaamaan lintujen tai pienten eläinten nopeaa ja toistuvaa ääntelyä. Kielikuva onkin mielenkiintoinen ja epätavanomainen. Kirjan tässä osassa Hermione-hahmoa kuvataan ärsyttäväksi ”kaikkietäväksi” tytöksi, joten säksättää-verbi korostaa tätä piirrettä hyvin, sillä säksätyshän ei ole erityisen kaunista kuunneltavaa ja on nimenomaan nopeatempoista ääntelyä.

Tässä luvussa esittelin lähdetekstin ei-kielikuvalliset ilmaisut, jotka Kapari-Jatta oli kääntänyt kielikuvilla. Aineistosta voidaan huomata, että LT:n ilmaisut olivat varsin tavanomaisia ei-kielikuvallisia ilmauksia, joita Kapari-Jatta on värittänyt kielikuvilla käänöksissään. Kapari-Jatan lisäämistä kielikuvista kaksi sisältää hienovaraisen muokkauksen LT:hen verrattuna, ja kaksi kielikuvaa taas edustaa suurempaa muokkausta. Vaikka EI-KIELIKUVA → KIELIKUVA -kategorian menetelmää oli hyödynnetty vain neljästi, on mielenkiintoista huomata, että kategoriaa esiintyi juuri Kapari-Jatan käänöksissä, mutta ei lainkaan konekäännöksissä.

6.6 KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS

Menetelmässä KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS LT:n kielikuva käännetään sanasta sanaan siten, että kielikuvaa ei mukauteta ja jopa kielikuvan lauseympäristö voi pysyä samana.

Kapari-Jatta oli kääntänyt 9 lähdekielistä kielikuvaa kirjaimellisesti, mikä vastaa 25 prosenttia hänen LT:n kielikuvien käännostratkaisuistaan. Lähdetekstin kielikuvista, jotka Kapari-Jatta käänsi tällä menetelmällä, 6 oli leksikaalisia kielikuvia, 2 oli monisanaisia kielikuvia ja 1 oli laaja kielikuva. DeepL:n käännoksistä sen sijaan jopa 26 oli käännetty kirjaimellisesti, mikä vastaa 72 prosenttia kaikista sen käännoksistä. Lähdetekstin kielikuvista, jotka DeepL käänsi tällä menetelmällä, 14 oli leksikaalisia kielikuvia, 10 monisanaisia ja 2 laajoja. Luvut on esitetty selvyuden vuoksi myös taulukoissa 6 ja 7.

Taulukko 6. Kapari-Jatan kirjaimelliset käännökset

Delabastitan kategoriat	LT:n kielikuvista leksikaalisia	LT:n kielikuvista monisanaisia	LT:n kielikuvista laajoja	yht.	%-osuus
KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS	6	2	1	9	25 %

Taulukko 7. DeepL-konekääntimen kirjaimelliset käännökset

Delabastitan kategoriat	LT:n kielikuvista leksikaalisia	LT:n kielikuvista monisanaisia	LT:n kielikuvista laajoja	yht.	%-osuus
KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS	14	10	2	26	72 %

Aloitan tarkastelemalla ensin Kapari-Jatan kirjaimellisia käännoksiä. Aineistosta käy ilmi, että Kapari-Jatta käänsi eniten kirjaimellisesti sellaisia LT:n kielikuvia, jotka olivat tavanomaisia. Hän käänsi useasti erityisesti leksikaalisia, verbin sisältäviä kielikuvia kirjaimellisesti, kuten on nähtävissä alla olevasta esimerkistä. Olen jälleen lihavoanut esimerkeistä LT:n kielikuvan ja sen käännoksen.

Esimerkki 19

LT: The whole Hall **burst** into applause.

K-J: Koko sali **puhkesi** osoittamaan suosiotaan.

Esimerkissä 19 Kapari-Jatta on kääntänyt kielikuvallisen ilmaisun ”burst into applause” melko kirjaimellisesti ”puhkesi osoittamaan suosiotaan”. Tässä tapauksessa kielikuvan kääntäminen kirjaimellisesti on ongelmaton: LT:n kielikuva toimii kohdekielessäkin, sillä samanlainen kielikuva tunnetaan myös suomen kielessä. Samankaltainen tilanne on nähtävissä myös seuraavasta esimerkistä.

Esimerkki 20

LT: Dumbledore's twinkling eyes **flashed** in the direction of the Weasley twins.

K-J: Dumbledoren tuikkivat silmät **välähtivät** Weasleyn kaksosten suuntaan.

Esimerkissä 20 Kapari-Jatta on kääntänyt kielikuvallisen ilmaisun ”eyes flashed” kirjaimellisesti käännoksellä ”silmät välähtivät”. Jälleen kyseessä on melko tavanomainen kielikuva, joka on käytössä sekä lähde- että kohdekielessä. Näin ollen kirjaimellinen käänno säilyttää LT:n merkityksen ja tunnelman.

Aineistosta käy myös ilmi, että Kapari-Jatta käänsi kirjaimellisesti myös yhden kirjailijan omaperäisen kielikuvan, kuten alla olevasta esimerkistä voidaan nähdä.

Esimerkki 21

LT: Going to be any more **showers of owls** tonight, Jim?

K-J: Tuleeko tänä yönä lisää **pöllösaiteita**, Jim?

Esimerkissä 21 Kapari-Jatta on kääntänyt ”showers of owls” kirjaimellisesti kielikuvalla ”pöllösaiteet”. Kyseessä on kirjailijan omaperäinen käänno, eli kielikuva ei ole vakiintuneessa käytössä. Käänno menetelmä tuottaa sujuvan ja kohdekielessä toimivan käännoksen, ja esimerkiksi Newmark (1988a, 85) suosittelikin kääntämään tällaiset omaperäiset kielikuvat kirjaimellisesti. Vertailun vuoksi on hyvä huomauttaa, että tämän kielikuvan kohdalla myös DeepL oli tuottanut saman käännoksen kielikuvasta. Kapari-Jatta ei kuitenkaan aina kääntänyt kirjaimellisesti tällaisia omaperäisiä kielikuvia: esimerkiksi kielikuva ”a downpour of shooting stars”, jota käsittelin esimerkissä 13, oli käännetty vertauskuvallisella ilmaisulla.

Seuraavaksi siirryn tarkastelemaan DeepL:n kirjaimellisesti kääntämiä kielikuvia. Tätä käänno menetelmää esiintyi DeepL:n käännoksissä ylivoimaisesti eniten, mikä ei ole ihme, sillä konekääntimet kääntävät tunnetusti varsin kirjaimellisesti. Aineiston perusteella voidaan todeta, että DeepL on tyypillisesti kääntänyt kielikuvan kirjaimellisesti tilanteissa, joissa kielikuva ei ole niin vakiintunut, että kone voisi päätellä sen kirjaimellisen tarkoituksen tai

mukauttaa LT:n kielikuvan yleiseksi kohdekieliseksi kielikuvaksi. Koneen kirjaimellisesti kääntämissä kielikuvissa esiintyy kuitenkin paljon sisäistä vaihtelua: toisinaan koneen kirjaimellinen käännös edustaa sujuvaa kohdekieltä, kun taas välillä tuloksena on kömpelö tai suorastaan järjenvastainen käännös. Alla olevasta esimerkistä on nähtävissä DeepL:n kirjaimellinen käännös, joka edustaa sujuvaa kohdekieltä.

Esimerkki 22

LT: Dumbledore called over **the storm of applause**

DL: Dumbledore huusi **suosionosoitusten myrskyn** yli

Esimerkissä 22 DeepL on kääntänyt kielikuvan ”the storm of applause” kirjaimellisesti kielikuvalla ”suosionosoitusten myrsky”. Tässä LT:n kielikuva on tunnistettava myös kohdekielessä, joten tuloksena on sujuva ilmaisu. Vertailun vuoksi todettakoon, että myös Kapari-Jatta oli päätenyt samaan käännökseen: ”Dumbledore huusi suosionosoitusten myrskyn yli”. Tässä tapauksessa DeepL:n ja Kapari-Jatan käännöksen ovat siis tismalleen samanlaiset. Tähän lienee syynä se, että LT:n kielikuvallinen ilmaus on varsin yksinkertainen ja suoraviivainen.

DeepL:n kirjaimellisissa käännöksissä oli myös kömpelöitä ja virheellisiä käännöksiä, kuten käy ilmi alla olevasta esimerkistä.

Esimerkki 23

LT: his face **split** into a wide smile

DL: hänen kasvonsa **halkeilivat** leveään hymyyn

Esimerkissä 23 DeepL on kääntänyt LT:n kielikuvan ”face split into a wide smile” kirjaimellisesti käännöksellä ”kasvot halkeilivat leveään hymyyn”. Käännös on paitsi rakenteellisesti ontuva, myös kielikuvallisesti virheellinen. Kielikuvaa, jossa kasvot ”halkeavat” hymyyn ei käytetä suomen kielessä, vaan suomeksi kasvot yleensä ”leviävät” hymyyn. Haljeta-sana tuntuu tässä kielikuvassa liian konkreettiselta, eikä se tavoita LT:n ilmaisemaa iloista tunnetta – päinvastoin, tässä kontekstissa haljeta-sana luo suorastaan negatiivisen konnotaation. Tällaisia lauserakenteiltaan kömpelöitä sekä myös virheellisiä käännöksiä löytyi DeepL:n käännöksistä yhteensä 9, ja näistä 8 oli käännetty kirjaimellisesti. Kontekstiin sopimaton kirjaimellinen käännös on nähtävissä myös seuraavassa esimerkissä.

Esimerkki 24

LT: Dumbledore's twinkling eyes **flashed** in the direction of the Weasley twins.

DL: Dumbledoren tuikkivat silmät **vilkkuivat** Weasleyn kaksosten suuntaan.

Esimerkissä 23 DeepL on kääntänyt LT:n kielikuvan ”eyes flashed” kirjaimellisesti käännöksellä ”silmät vilkkuivat”. Vaikka flash-sana voi tarkoittaa myös vilkkumista, tässä kontekstissa sopivampi käännös on ”välähtää”, jota Kapari-Jatta käytti (katso esimerkki 20). On mahdollista, että DeepL:n koulutusdatassa flash-sana esiintyy useasti juuri vilkkua-merkityksessä, mistä syystä koneen algoritmit valitsivat sen myös tähän käännökseen. Lopputuloksena on kuitenkin käännös, joka ei välitä LT:n merkitystä ja tunnelmaa: kyseisessä kirjan kohtauksessa Dumbledore-hahmon silmät luovat merkityksellisen katseen kaksosiin päin, jolloin on luontevaa sanoa silmien *välähtävän* eikä *vilkkuvan*. Vilkkua-verbi luo vaikutelman, jossa silmät vilkkuvat kuin merkkivalo, eli kyseessä olisi pidempikestoinen tapahtuma.

Yhteenvedona voidaan todeta, että Kapari-Jatta käänsi kielikuvalliset ilmaisut kirjaimellisesti tyypillisesti silloin, kun kyseessä oli yksinkertainen ja suoraviivainen LT:n kielikuva ja toisinaan myös silloin, kun kyseessä oli kirjailijan omaperäinen kielikuva. DeepL taas käänsi suurimman osan kielikuvista kirjaimellisesti, jolloin tuloksena saattoi välillä olla kohdetekstissä toimiva kielikuva, mutta useasti tuloksena oli myös ontuva tai suorastaan virheellinen käännös. Vaikuttaakin siltä, että DeepL on käyttänyt jotakin muuta kuin kirjaimellista käännös menetelmää lähinnä silloin, jos kyseessä on ollut niin tavanomainen kielikuva, että sen algoritmit ovat tunnistaneet kielikuvan merkityksen ja siten kääntäneet sen joko ei-kielikuvalla tai yleisellä kohdekielen kielikuvalla.

6.7 EI MITÄÄN → KIELIKUVA ja TOIMITUKSELLISET KEINOT

Kategorioita EI MITÄÄN → KIELIKUVA ja TOIMITUKSELLISET KEINOT ei esiintynyt aineistossa lainkaan. Katteoria EI MITÄÄN → KIELIKUVA viittaa tilanteeseen, jossa käännökseen lisätään täysin uutta, kielikuvan sisältävää materiaalia. Tämä eroaa EI-KIELIKUVA → KIELIKUVA-kategoriasta siten, että EI-KIELIKUVA → KIELIKUVA -kategoriassa kääntäjä kääntää jonkin kirjaimellisen ilmaisun kielikuvalla, eli käännökseen ei lisätä täysin uutta materiaalia. Kuten jo edellä on käynyt ilmi, Kapari-Jatta oli värittänyt kielikuvilla ei-kielikuvamaisia lähdetekstin kohtia, mutta täysin uutta kielikuvallista materiaalia hän ei ollut lisännyt. DeepL:n käännöksistä ei myöskään löytynyt tämän kategorian käännöksiä. Tämä ei ole yllättävää, sillä kone on ohjelmoitu kääntämään sille syötetty lähdeteksti, eikä lisäämään uutta materiaalia.

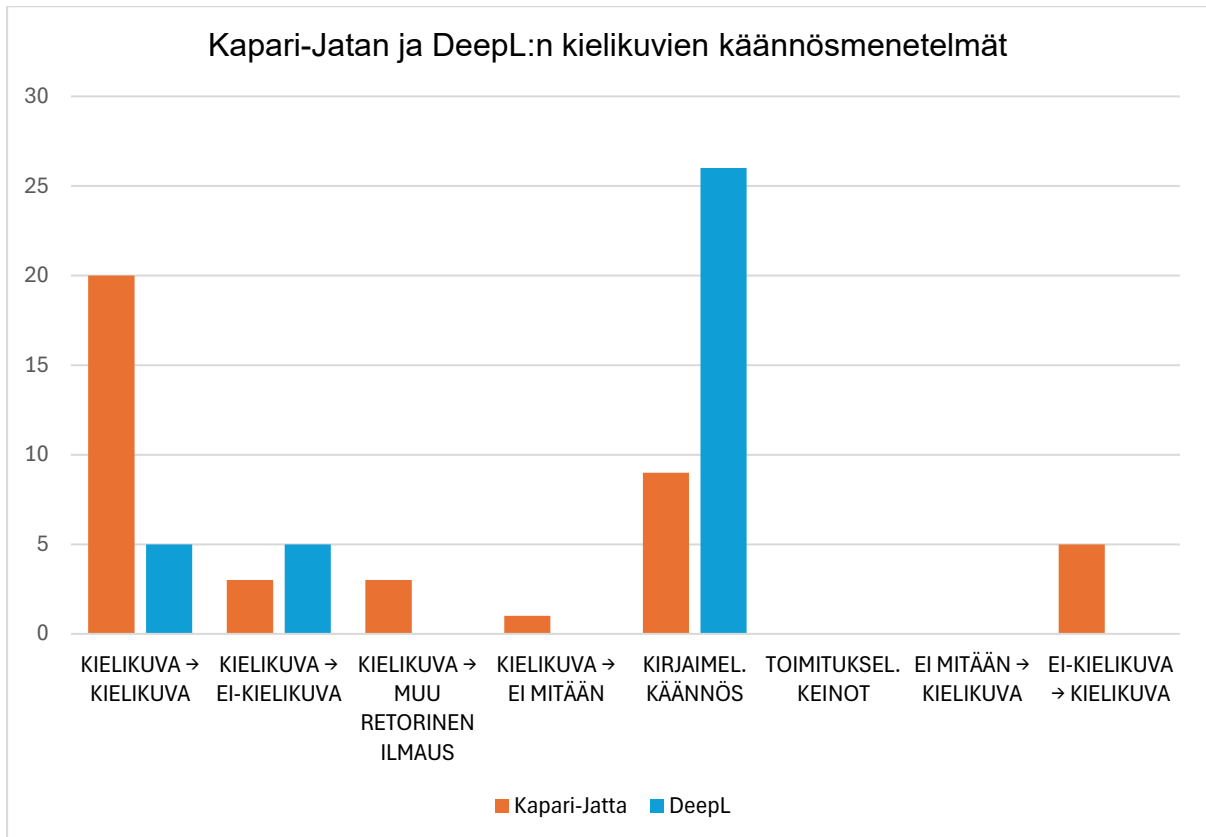
TOIMITUKSELLISET KEINOT -kategoria taas viittaa tilanteeseen, jossa kääntäjä selittää käännöstään esimerkiksi ala- tai loppuviitteiden tai muiden huomautuksien avulla. Kun otetaan huomioon, että *Harry Potter* -kirjasarja edustaa lasten- ja nuortenkirjallisuutta ja on tyyliltään viihteellinen, on odotettavaa, ettei käännöksissä ole hyödynnetty toimituksellisia keinoja. Oma kokemukseni onkin, että kaunokirjallisuudessa ala- ja loppuviitteitä ja muita huomautuksia käytetään yleensä melko harvoin, sillä kaunokirjallisuudessa tekstien pääpaino on tarinankerronnassa, tunnelman luomisessa, tunteiden herättämisessä ja hahmojen kehittämisessä. Tämän vuoksi kääntäjät pyrkivät yleensä pitämään käännöksen mahdollisimman virtaavana ja sujuvana, eikä edellä kuvatun tapaiset toimitukselliset keinot usein sovi tällaiseen tekstiin. Poikkeuksen saattavat muodostaa historialliset tai faktoihin vahvasti nojaavat kaunokirjalliset tekstit.

6.8 Analyysin yhteenveto

Tässä luvussa keskustelen analyysissä ilmenneistä keskeisimmistä asioista. Aloitan luomalla yleiskatsauksen lähdetekstistä sekä Kapari-Jatan ja DeepL:n käännöksistä kerättyjen kielikuvien määrään. Lähdetekstistä löytyi yhteensä 36 kielikuvaa, Kapari-Jatan käännöksistä 33 kielikuvaa ja DeepL:n käännöksistä 30 kielikuvaa. Toisin sanoen Kapari-Jatan kääntämistä luvuista löytyi 3 kielikuvaa enemmän kuin DeepL:n käännöksistä, eli ero ei ole huomattava. Sekä Kapari-Jatan että DeepL:n käännöksistä löytyneiden kielikuvien määrä oli pienempi kuin lähdetekstin kielikuvien määrä.

Seuraavaksi siirryn tarkastelemaan Kapari-Jatan ja DeepL:n käännöksissä esiintyneitä käännösmenetelmiä. Kapari-Jatta oli käyttänyt seuraavaa kuutta Delabastitan mukautetun typologian käännösmenetelmää: KIELIKUVA → KIELIKUVA, KIELIKUVA → EI-KIELIKUVA, KIELIKUVA → MUU RETORINEN KEINO, KIELIKUVA → EI MITÄÄN, KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS, EI-KIELIKUVA → KIELIKUVA. Toisin sanoen ainoat käännösmenetelmät, joita ei tutkimusaineistossa ilmennyt, olivat TOIMITUKSELLISET KEINOT ja EI MITÄÄN → KIELIKUVA. Kapari-Jatan yleisin käännösmenetelmä oli KIELIKUVA → KIELIKUVA: hän käänsi 20 lähdekielen kielikuvaa tällä menetelmällä, mikä vastaa 56 % kaikista Kapari-Jatan LT:n kielikuvien käännöksistä. DeepL:n käännökset sen sijaan edustivat vain kolmea erilaista käännösmenetelmää, jotka olivat KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS, KIELIKUVA → KIELIKUVA ja KIELIKUVA → EI-KIELIKUVA. DeepL:n yleisin käännösmenetelmä oli KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS: kone käänsi 26 LT:n kielikuvaa tällä menetelmällä, mikä vastaa 72 % kaikista sen käännöksistä.

Kategoriat, joita konekäännöksissä ei ilmennyt, olivat KIELIKUVA → MUU RETORINEN KEINO, KIELIKUVA → EI MITÄÄN ja EI- KIELIKUVA → KIELIKUVA sekä TOIMITUKSELLISET KEINOT ja EI MITÄÄN → KIELIKUVA. Huomattavimmat erot Kapari-Jatan ja DeepL:n välillä ilmenivät KIRJAIMELLISET KÄÄNNÖKSET- ja KIELIKUVA → KIELIKUVA -kategorioissa: DeepL käänsi kirjaimellisesti 26 kertaa ja Kapari-Jatta 9. Kapari-Jatta käänsi kielikuvan kielikuvalla 20 kertaa ja DeepL vain 5 kertaa. Nämä luvut on esitetty myös alla olevassa kaaviossa 1.

Kaavio 1. Kaaviossa esitetään Kapari-Jatan ja DeepL-konekääntimen käänनोंsissä esiintyneet käänनोंsmenetelmät ja niiden määrät.

Yksi yllä esitettyjen tulosten keskeisimmistä seikoista on se, että Kapari-Jatalla on ollut huomattavasti enemmän erilaisia käänनोंsmenetelmiä käytössään: hän on hyödyntänyt kuutta käänनोंstapaa, kun taas DeepL:n käänनोंsissä ilmeni vain kolmea erilaista käänनोंsmenetelmää. Toisin sanoen ihmiskääntäjällä vaikuttaa olevan käytössään monipuolisempi työkalupakki, josta valita eri tilanteisiin sopivat ratkaisut. Erityisesti EI-KIELIKUVA → KIELIKUVA -kategorian hyödyntäminen on merkittävä ero ihmisen ja koneen välillä: vaikka Kapari-Jatta on toisinaan kääntänyt LT:n kielikuvan ei-kielikuvalla, hän on myös lisännyt käänनोंkseensä kielikuvia kohdissa, joissa lähdetekstissä on käytetty

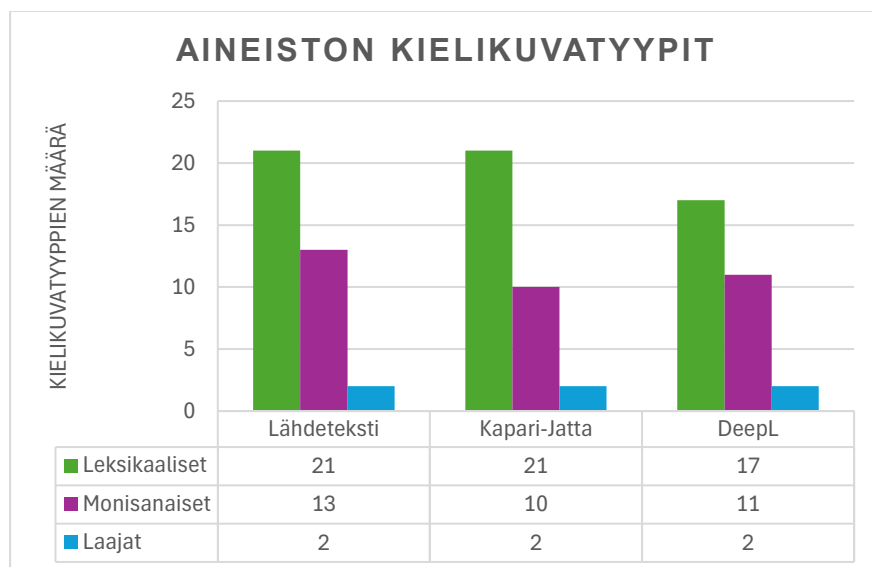
kirjaimellista kieltä. Tämä saattaa johtua siitä, että Kapari-Jatta on kompensoinut ei-kielikuvallisia käännöksiään lisäämällä kielikuvia käännökseen sopivissa kohdissa. Kone taas on ohjelmoitu kääntämään sille syötetty lähdeteksti, eikä se tietävästi osaa kompensoida ihmisen tapaan käännöksiään. DeepL ei myöskään kääntänyt yhtäkään kielikuvaa retorisia keinoja hyödyntäen, ja syy tähän lienee sama kuin EI- KIELIKUVA → KIELIKUVA - kategoriassa: DeepL kääntää melko suoraviivaisesti sille syötetyn käännöksen, eikä sen ominaisuuksiin yleisesti ottaen kuulu kielikuvien korvaaminen muuten värikkäällä tai kuvailevalla kielellä. DeepL:n käännökset eivät myöskään edustaneet KIELIKUVA → EI MITÄÄN -kategoriaa, jota ilmeni yhden kerran Kapari-Jatan käännöksissä. On kuitenkin muistettava, että vaikka DeepL ei varsinaisesti poistanut yhtäkään kielikuvaa, se poisti kielikuvaan tai sen lauseympäristöön olennaisesti kuuluvia sanoja.

Toinen tutkimustuloksista ilmennyt keskeinen seikka liittyy kirjaimelliseen käännöstapaan, sillä kuten yllä esitetyistä tuloksista huomattiin, kone käänsi kielikuvia merkittävästi enemmän kirjaimellisesti ihmiskääntäjään verrattuna. Kapari-Jatta käänsi yleensä kirjaimellisesti sellaisia kielikuvia, jotka olivat melko vakiintuneita ilmaisuja myös kohdekielellä eivätkä näin ollen välttämättä vaatineet muokkausta. DeepL sen sijaan käänsi suurimman osan kielikuvista kirjaimellisesti. Tulosten perusteella vaikuttaakin jopa siltä, että DeepL on käyttänyt jotakin muuta kuin kirjaimellista käännösmenetelmää vain silloin, jos kyseessä on ollut niin tavanomainen kielikuva, että kone on tunnistanut kielikuvan välittämän merkityksen. On myös hyvä huomata, että kirjaimellisissa käännöksissäkin on eroja. Kirjaimellinen käännös saattaa olla hyvä ratkaisu suoraviivaisten ja kohdekielelläkin tunnettujen kielikuvien kohdalla, kuten huomattiin *storm of applause* - kielikuvassa, jonka sekä Kapari-Jatta että DeepL olivat kääntäneet kirjaimellisesti ilmaisulla ”suosionosoitusten myrsky”. Tässä kirjaimellinen käännös on sujuva ja välittää sekä LT:n tunnelman että merkityksen hyvin, joten tarvetta muokkaukselle ei välttämättä ole. Kirjaimellinen käännös voi olla oivallinen valinta myös kirjailijan omaperäisten kielikuvien kohdalla, mikä ilmeni esimerkiksi 21: sekä DeepL että Kapari-Jatta olivat kääntäneet kielikuvan ”*showers of owls*” kirjaimellisesti sanalla ”pöllösateet”. DeepL kuitenkin tuotti usein myös kömpelöitä ja vääränlaisen merkityksen välittäviä kirjaimellisia käännöksiä, kuten esimerkiksi 23 kävi ilmi: DeepL oli kääntänyt ”*face split into a wide smile*” ilmauksella ”kasvot halkeilivat leveään hymyyn”. Vaikka tämä tutkimus ei keskity suoranaisesti laadun arviointiin, on hyvä huomata, että DeepL:n 30 kielikuvakäännöksestä 9 edusti epäsujuvaa kohdekieltä tai oli käännetty

sisällöllisesti väärin. Tämä edustaa 30 % kaikista DeepL:n käänöksistä. Näistä 8 kielikuvaa oli käännetty kirjaimellisella menetelmällä.

Tuloksista nousi esiin myös Kapari-Jatan ja DeepL:n käänösten luovuuteen liittyvät erot. Esimerkiksi DeepL:n KIELIKUVA → KIELIKUVA -menetelmän käännökset olivat yleensä varsin tavanomaisia, kun taas Kapari-Jatan käänöksissä esiintyi värikkäämpiä ilmaisuja. Tämä näkyi erityisen hyvin esimerkkilauseessa ”fear flooded him”. Kapari-Jatta oli kääntänyt flood-verbien epätavanomaisella hulmahtaa-sanalla, ja DeepL:n käänöksessä se taas oli käännetty tavanomaisemmalla vallata-verbillä. Tämä sama ilmiö oli huomattavissa myös muissa kategorioissa. KIELIKUVA → EI-KIELIKUVA -kategoriassa DeepL:n käännökset olivat tavanomaisia ja toisinaan jopa latteita (esim. stood rooted to the spot → seisoi paikallaan), kun taas Kapari-Jatan saman kategorian käännökset olivat tilanteeseen sopivia ja välittivät ei-kielikuvallisuudesta huolimatta LT:n merkityksen ja tunnelman. DeepL:n tämän kategorian käänöksissä esiintyi myös yksi täysin järjenvastainen käänнос sekä joitakin poistoja.

Tässä tutkimuksessa hyödynnettiin myös Shotovan, Teufelin ja Korhosen (2013) kielikuvamallin kielikuvatyyppisiä, eli leksikaalisia, monisanaisia ja laajoja kielikuvia. Alla olevasta kaaviosta 2 käy ilmi lähdetekstissä esiintyneet kielikuvatyyppit sekä Kapari-Jatan ja DeepL:n käänöksissä havaitut kielikuvatyyppit.

Kaavio 2. Kaaviossa esitetään lähdetekstissä, Kapari-Jatan käänöksissä ja DeepL-konekääntimen käänöksissä havaittujen kielikuvatyyppien määrät.

Kuten yllä olevasta kaaviosta voidaan nähdä, lähdetekstin ja käännösten kielikuvatyypeissä ei ilmennyt suuria eroja. DeepL:n käännöksissä oli lievästi vähemmän leksikaalisia kielikuvia suhteessa Kapari-Jatan käännöksiin, ja DeepL:n käännöksissä oli yksi monisanainen kielikuva enemmän kuin Kapari-Jatan käännöksissä. Nämä tulokset eivät kuitenkaan kerro juuri muuta kuin sen, että leksikaalisten kielikuvien osuus on sekä lähdetekstissä että käännöksissä suurin. Kielikuvatyyppien määrät eivät esimerkiksi paljasta merkittäviä eroja tai herätä muita huomioita Kapari-Jatan ja DeepL:n käännösmenetelmistä. Laajoja kielikuvia esiintyi lähdetekstissä vain 2, eikä niiden määrä kasvanut käännöksissä, eli niiden osalta otanta on liian vähäinen minkäänlaisten päätelmien muodostamiseen. Tulokset ovat varsin mitäänsanomattomat myös, kun tarkastellaan konekäännöksiä käännöstyypeittäin. DeepL käänsi LT:n leksikaalisista kielikuvista 3 kielikuvalla, 4 ei-kielikuvalla ja 14 kirjaimellisesti. Vastaavasti kone käänsi LT:n monisanaisista kielikuvista 2 kielikuvalla, 1 ei-kielikuvalla 10 kirjaimellisesti. Jos tarkastellaan sitä, millaisia kielikuvia DeepL on kääntänyt eniten, on kiinnitettävä huomiota KIELIKUVA → KIELIKUVA- ja KIRJAIMELLISET KÄÄNNÖKSET -kategorioiden tuloksiin, sillä näissä kategorioissa konekäännökseen sisältyy kielikuva. DeepL käänsi LT:n leksikaalisista kielikuvista kielikuvalla 3 ja kirjaimellisesti 14, eli yhteensä 17 LT:n leksikaalista kielikuvaa. Vastaava luku on monisanaisten kielikuvien osalta 12 ja laajojen osalta 2. Voidaan siis sanoa, että DeepL käänsi eniten leksikaalisia kielikuvia, mutta erot ovat varsin vähäisiä. Luvut on esitetty myös taulukossa 8.

Taulukko 8. DeepL-konekääntimen käännösmenetelmät jaoteltuna lähdetekstin käännöstyyppien mukaan

Delabastitan kategoriat	LT:n kielikuvista leksikaalisia	LT:n kielikuvista monisanaisia	LT:n kielikuvista laajoja	yht.	%-osuus
KIELIKUVA → KIELIKUVA	3	2	0	5	14 %
KIELIKUVA → EI-KIELIKUVA	4	1	0	5	14 %
KIRJAIMEL. KÄÄNNÖS	14	10	2	26	72 %

Tässä luvussa olen esitellyt tutkimusaineistostani kummunneet keskeisimmät havainnot. Lopuksi voidaan yhteenvedona todeta, että vaikka Kapari-Jatan ja DeepL:n käännöksistä löytyneiden kielikuvien eikä kielikuvatyyppien määrässä ollut huomattavia eroja,

käännös menetelmissä esiintyi mielenkiintoista variaatiota, jotka valottavat ihmiskääntäjän ja konekääntimen käännösten eroja.

7 Päätelmät

Konekäännökset ja konekäännösten jälkieditointi alkavat kuulua ammattikäntäjien työnkuvaan yhä vain kiinteämmin. Kehittyvä teknologia parhaimmillaan tehostaa työnkulkua ja vapauttaa käntäjän mekaanisista työvaiheista ja vapauttaa aikaa niille osa-alueille, joissa ihmisen tarjoama panos on tärkeintä – eli luovalle ja haastavalle käännoistyölle. Työni tavoitteena oli tutkia, miten DeepL-konekäännin selviytyy *Harry Potter and the Philosopher's Stone* -kirjan englanninkielisten kielikuvien kääntämisestä suomen kielelle. Tutkimuksen tavoitteena oli myös selvittää yhtäläisyyksiä ja eroja ihmiskääntäjän ja konekääntimen käännösten välillä.

Tutkimukselle asettamani hypoteesi oli, että konekäännin kääntää suurimman osan aineiston kielikuvista kirjaimellisesti. Tutkimustulokset vahvistivat hypoteesin, sillä DeepL käänsi 72 % lähdetekstin kielikuvista kirjaimellisesti. Tämä tulos on linjassa Zajdelin (2022, 135) tulosten kanssa, sillä hänen tutkimuksessaan Google Kääntäjä käänsi 66 % käännöksistä kirjaimellisesti. Myös Kapari-Jatta hyödynsi kirjaimellista käännösmenetelmää, ja se olikin hänen toiseksi yleisin käännösmenetelmänsä. Tämä tulos mukailee tutkimuksia, joissa kirjaimellinen kääntäminen on osoittautunut yleiseksi tavaksi kääntää kielikuvia myös ihmiskääntäjien keskuudessa (Wikberg 2004; Fernández ym. 2005; Sjørup 2011, 2013; Turkama 2017). Tuloksista kävi ilmi, että Kapari-Jatta hyödynsi kirjaimellista käännösmenetelmää tyypillisesti silloin, jos kyseessä oli yleinen ja suoraviivainen LT:n kielikuva tai kirjailijan omaperäinen kielikuva. Erityisesti omaperäisten kielikuvien kohdalla kirjaimellinen käännös voi olla oivallinen ratkaisu, ja esimerkiksi Newmark (1988a, 85) suositteli kääntämään tällaiset epätavalliset kielikuvat kirjaimellisesti. DeepL sen sijaan on käyttänyt jotakin muuta kuin kirjaimellista käännösmenetelmää vain silloin, jos kyseessä on ollut niin tavanomainen kielikuva, että kone on tunnistanut kielikuvan välittämän merkityksen. Kirjaimelliset konekäännökset edustivat toisinaan sujuvaa kohdekieltä, mutta käännökset olivat välillä myös lauserakenteiltaan ontuvia, ja ne saattoivat sisältää myös virheitä. Tutkimustulokset osoittivatkin, että 30 % DeepL:n kaikista käännöksistä olivat kömpelöitä tai jopa järjenvastaisia.

Kirjaimellisten konekäännösten suuren osuuden lisäksi hypoteesini sisälsi väitteen, että konekäännöksissä on vähemmän luovia ratkaisuja ihmiskääntäjän käännöksiin verrattuna. Myös tämä hypoteesi vahvistui, sillä käännösten analysointi ja kokonaisvaltainen tarkastelu paljastivat, että Kapari-Jatan käännökset olivat luovempia DeepL:n käännöksiin verrattuna.

Tutkimukseni mielenkiintoisin anti liittyykin Kapari-Jatan ja DeepL:n käännösmenetelmien välisiin eroihin. Tulokset osoittivat, että Kapari-Jatta hyödynsi konekäännintä enemmän erilaisia käännösmenetelmiä: Kapari-Jatan käännöksissä ilmeni kuutta erilaista käännösmenetelmää, kun taas DeepL:n käännöksissä ilmeni vain kolmea erilaista menetelmää. Tämäkin on linjassa Zajdelin (2022, 135) tutkimustulosten kanssa, sillä myös hänen tuloksistaan ilmeni, että kääntäjä oli käyttänyt kuutta käännösmenetelmää ja kone vain kolmea. Zajdelin (mt.) tutkimus hyödynsi Newmarkin typologiaa, ja konekäännöksissä ilmenneet käännösmenetelmät olivat *reproduced metaphor* (kielikuvan toisto, oma suomennos) *metaphor to sense* (kielikuvan kääntäminen ilman kuvaannollista merkitystä, oma suomennos) ja *replaced metaphor* (kielikuvan korvaaminen toisella kielikuvalla, oma suomennos). Zajdelin käyttämät menetelmät vastaavat omiani seuraavasti: *reproduced metaphor* = KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS, *metaphor to sense* = KIELIKUVA → EI-KIELIKUVA ja *replaced metaphor* = KIELIKUVA → KIELIKUVA. Tästä voidaan huomata, että sekä Zajdelin käyttämän Google Kääntäjän että DeepL:n käännöksissä oli havaittavissa samaa kolmea käännösmenetelmää. Tulokset viittaavatkin siihen, että ihmiskääntäjällä on monipuolisempi kattaus käännösmenetelmiä käytössään. Ihminen osaa konetta paremmin arvioida, milloin kielikuva ylipäätään kannattaa kääntää, ja hänellä on myös luovuutta ja taitoa käyttää tarpeen tullen muita käännösmenetelmiä, mukaan lukien kielikuvien lisääminen käännökseen mahdollisena kompensatiokeinona – kun konekäännin taas toimii vain matemaattisten toimintojen ja algoritmien mukaisesti.

Toinen tutkimukselle asettamani hypoteesi oli, että konekäännin suoriutuu parhaiten leksikaalisten kielikuvien kääntämisestä. Tällä tarkoitin, että DeepL sisällyttäisi käännöksiinsä kielikuvan eniten leksikaalisten kielikuvien yhteydessä. Tuloksista kävi ilmi, että DeepL käänsi 17 leksikaalista kielikuvaa joko kielikuvalla tai kirjaimellisella käännöksellä. Vastaava luku monisanaisten kielikuvien osalta oli 12 ja laajojen kielikuvien osalta 2. Vaikka tulos vahvistaa hypoteesin, on kuitenkin otettava huomioon, että erot ovat varsin vähäisiä eikä niiden perusteella voida muodostaa laajoja linjauksia.

On tärkeää huomata, että tutkimuksessani oli omat heikkoutensa. Tutkimusaineisto oli melko rajallinen, sillä se koostui vain 36 lähdekielisestä kielikuvasta ja niiden käännösvastineista. Käännösmenetelmien osalta vain kirjaimellinen käännöstapa ja kielikuvan kääntäminen kielikuvalla olivat kunnolla edustettuina, kun taas muiden menetelmien otokset olivat niin rajalliset, ettei niiden perusteella pystytäkään tekemään päätelmiä. Lisäksi lähdetekstin kielikuvista vain kaksi edusti laajaa kielikuvatyyppiä, joten tästä kategoriasta ei ole läheskään riittävästi

dataa johtopäätösten tekoon. On myös hyvä huomata, ettei yksittäisen ja vieläpä näin rajallisen tutkimuksen vuoksi voida muodostaa linjausta konekääntimien sopivuudesta kaunokirjallisuuden kielikuvien kääntämiseen. Mahdollisissa jatkotutkimuksissa lähdetekstiksi voitaisiinkin valita kaunokirjallinen teos, jossa esiintyisi mahdollisimman runsaasti erityyppisiä kielikuvia.

Tutkimus nosti esiin myös tärkeitä eettisiä pohdintoja tekijänoikeuksista. Kirjailijalta ei pyydetty lupaa teoksen koneella käännettämiseen, ja on mahdollista, että hän olisi kieltänyt konekäännöksen. Tekijänoikeudet suojaavat sekä kirjailijaa että kääntäjää, joten tutkimuksen voidaan nähdä tietyllä tapaa jopa loukkaavan heidän tekijänoikeuksiaan. Lieventäväksi asianhaaraksi voidaan kuitenkin katsoa tutkimuskäyttö: tarkoituksena ei ole levittää lähdetekstiä, Kapari-Jatan käännöksiä eikä konekäännöstä laajalle yleisölle tai mediaan, vaan hyödyntää niitä ainoastaan pro gradu -työn tutkimusaineistona. Lisäksi tekstien tietosuojasta huolehdittiin käyttämällä DeepL-konekääntimen maksullista versiota, joka ei ilmaisversion tapaan tallenna sille syötettyjä tekstejä.

Tässä työssä olen verrannut konekääntimen kaunokirjallisesta teoksesta tuottamia käännöksiä ihmiskääntäjän vastaaviin käännöksiin. Tutkimus on keskittynyt vertaamaan vain valmiita käännöksiä toisiinsa, mutta on myös hyvä ottaa ihmiskääntäjän laaja käännösprosessi huomioon. Työni teoriaosuudessa esittelin Kapari-Jatan monivaiheista käännösprosessia, joka sisälsi kaunokirjallisen teoksen lukemisen useaan kertaan, monia raakakäännöksiä, lukuisia muokkauksia, työvaiheiden välisiä taukoja, laajaa tutkimustyötä sekä monivaiheista yhteistyötä kustannustoimittajan ja oikolukijan kanssa. Kaunokirjallisen teoksen kääntäminen vaatii ihmiskääntäjältä pitkäjänteistä asiantuntijatyötä, jossa otetaan pienimmätkin yksityiskohdat huomioon. Konekäännin taas tuottaa käännöksen sille syötetystä tekstistä sekunneissa, vaikka toki konetta on tätä ennen koulutettu laajojen korpusten avulla ja erilaisilla painokertoimien säädöillä parhaan mahdollisen käännöslaadun aikaansaamiseksi. Tästä huolimatta tuntuu vähättelevältä väittää, että kone pystyisi tuottamaan yhtä luovan ja laadukkaan kaunokirjallisen käännöksen, kuin projektilleen useiden kuukausien ajaksi omistautunut ihmiskääntäjä. Itse en ainakaan usko, että *Harry Potter* -kirjat olisivat lumonneet minut elinikäiseksi fanikseen algoritmeihin ja matemaattisiin kaavoihin perustuvan koneen kääntäminä.

Lähteet

Aineslähteet

- DeepL 2024. [Verkkokäännin.] Saatavissa: <https://www.deepl.com/translator>.
- Rowling, J.K 1997. *Harry Potter and the Philosopher's Stone*. [E-kirja.] E-kirjan julkaisupäivämäärä: 8.12.2015. E-kirjan kustantaja: Pottermore Publishing. Julkaistu painettuna: Bloomsbury, Lontoo.
- Rowling, J.K 1997. *Harry Potter ja viisasten kivi*. 5. painos. Käänt. Jaana Kapari. Tammi, Helsinki.

Lähteet

- Alexieva, Bistra – Petrequin, Sally 2000. Birds: metaphor and metonymy in translating children's books. – *Across Languages and Cultures* 1 (1), s. 29–48. DOI: 10.1556/Acr.1.2000.1.3.
- Aristoteles 1967. *Runousoppi*. Suom. Pentti Saarikoski. Helsinki.
- Baker, Mona 1992. *In Other Words: A Course Book on Translation*. Routledge, Lontoo.
- Bayer-Hohenwarter, Gerrit – Kussmaul, Paul 2020. Translation, Creativity and Cognition. – *The Routledge Handbook of Translation and Cognition*, s. 310–325. Toim. Fabio Alves ja Arnt Lykke Jakobsen. [Verkkójulkaisu.] Julkaistu painettuna: Routledge, Lontoo. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315178127-21>.
- Bentivogli, Luisa – Bisazza, Arianna – Cettolo, Mauro – Federico, Marcello 2017. Neural versus Phrase-Based MT Quality: An In-Depth Analysis on English-German and English-French. – *Computer Speech & Language* 49, s. 52–70. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.csl.2017.11.004>
- Black, Max 1962. *Models and Metaphors: Studies in Language and Philosophy*. Ithaca, New York.
- Brooks, Cleanth – Warren, Robert Penn 1967. *Understanding poetry*. Holt, Rinehart & Winston, New York.
- Bowker, Lynne 2019. Machine Translation Literacy as a Social Responsibility. – *Proceedings of the UNESCO International Conference on Language Technologies for All*. [Verkkójulkaisu.] Viitattu 3.1.2024. Saatavissa: <https://lt4all.org/media/papers/O7/145.html.2>.

- Burchardt, Aljoscha – Lommel, Arle – Macketanz, Vivien 2021. A new deal for translation quality. – *Universal access in the information society*, 20 (4), s.701–715. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10209-020-00736-5>.
- Burmakova, Elena – Nadezda, Marugina 2014. Cognitive Approach to Metaphor Translation in Literary Discourse. – *Procedia – Social and Behavioural Sciences* 154, s. 527-533.
- Canfora, Carmen – Angelika Ottmann 2020. Risks in neural machine translation. – *Translation Spaces* 9 (1), s. 58–77. [Verkkojulkaisu.] Julkaistu painettuna: John Benjamins Publishing Company, Amsterdam. DOI: <https://doi-org.ezproxy.utu.fi/10.1075/ts.00021.can>.
- Dagut, Menachem 1976. Can “Metaphor” Be Translated? – *Babel* 22 (1): 21-33.
- DeepL 2024a. How does DeepL work? [Blogikirjoitus]. Viitattu 15.1.2024. Saatavissa: <https://www.deepl.com/en/blog/how-does-deepl-work>.
- DeepL 2024b. Processing of the submitted Texts. [Tietosuojakäytäntö.] Viitattu 15.1.2024. Saatavissa: <https://www.deepl.com/en/pro-license?tab=free>.
- Delabastita, Dirk, 1996. Wordplay and Translation. Special Issue of *The Translator* 2, no. 2: 127–140.
- Dobrzynska, Teresa 1995. Translating metaphor: problems of meaning. – *Journal of Pragmatics* 24 (6), s. 595–604. [Verkkojulkaisu.] Julkaistu painettuna: Elsevier B.V, Amsterdam. DOI: [https://doi-org.ezproxy.utu.fi/10.1016/0378-2166\(95\)00022-K](https://doi-org.ezproxy.utu.fi/10.1016/0378-2166(95)00022-K).
- Dorst, Aletta G. 2024. Metaphor in literary machine translation: style, creativity, and literariness. – *Computer-Assisted Literary Translation*, s. 173–186. Toim. Andrew Rothwell, Andy Way ja Roy Youdale. [Verkkojulkaisu.] Julkaistu painettuna: Routledge, New York. DOI: 10.4324/9781003357391-12
- Feng, Xiaohu 2003. *Konzeptuelle Metaphern und Textkohärenz*. Narr, Tübingen.
- Fernández, Samaniego E.Velasco Sacristán, M. ja P. A. Fuertes Olivera 2005. Translations we live by: The impact of metaphor translation on target systems. *Lengua y Sociedad: Investigaciones recientes en Lingüística Aplicada*, s. 61–81. Toim. P.A. Fuertes-Olivera. University of Valladolid, Valladolid.
- Forcada, Mikel 2017. Making sense of neural machine translation. – *Translation Spaces* 6 (2), s. 291–309. [Verkkojulkaisu.] Julkaistu painettuna: John Benjamins Publishing Company, Amsterdam. DOI: <https://doi-org.ezproxy.utu.fi/10.1075/ts.6.2.06for>.
- Gaspari, Federico –Almaghout, Hala – Doherty, Stephen 2015. A survey of machine translation competences: insights for translation technology educators and

- practitioners. – *Perspectives: Studies in Translatology*, s. 1–26. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/0907676X.2014.979842>
- Grady, Joseph Edward 1997. *Foundations of Meaning: Primary metaphors and Primary Scenes*. [Väitöskirja]. University of California, Berkeley.
- Google 2024. Tietosuoja ja käyttöehdot. Viitattu 15.1. 2024. Saatavissa: <https://policies.google.com/privacy?hl=fi>.
- Hadley, James L. – Taivalkoski- Shilov, Kristiina – Teixeira, Carlos S.C – Toral, Antonio toim. 2022. Introduction – *Using Technologies for Creative-Text Translation*. New York & London: Routledge.
- Hidalgo-Ternero, Carlos Manuel 2020. Google translate vs. deepl: analysing neural machine translation performance under the challenge of phraseological variation. – *Monografías de Traducción e Interpretación*. DOI: <http://dx.doi.org/10.6035/MonTI.2020.ne6.5>.
- Hämäläinen, Karo 2024. Tekoäly tehdasmaistaa suomennostyön – ”Emme säästä euroja vaan aikaa”. – *Suomen Kuvalehti*, 11.4.2024. [Blogikirjoitus.]. Viitattu 27.4.2024. Saatavissa: <https://suomenkuvalehti.fi/kirjailijanpaivakirja/tekoaly-tehdasmaistaa-suomennostyon-emme-saasta-euroja-vaan-aikaa/?shared=2635-cd6668ae-999>
- Ihmisoikeusliitto 2024. YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus. [Verkkajulkaisu.] Viitattu 23.4.2024. Saatavilla: <https://ihmisoikeusliitto.fi/ihmisoikeudet/ihmisoikeuksien-julistus/>
- Iso suomen kielioppi verkossa. 2024. VISK § 454 [Verkkajulkaisu.] Viitattu 14.2. Saatavilla: <https://kaino.kotus.fi/visk/etusivu.php>
- Kapari-Jatta, Jaana 2008. *Pollomuhku ja Posityyhtynen*. Tammi, Helsinki.
- Kenny, Dorothy – Winters, Marion 2020. Machine translation, ethics and the literary translator’s voice. – *Translation Spaces* 9 (1), s. 123–149.
- Khairuddin 2015. The translation of metaphors in Harry Potter and the chamber of secrets from English to Indonesian. – *English Review: Journal of English Education* 3(2), s. 201–209. DOI:10.25134/erjee.v3i2
- Koehn, Philipp. 2009. *Statistical Machine Translation*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Koehn, Philipp 2020. *Neural Machine Translation*. [Verkkajulkaisu.] Julkaistu painettuna: Cambridge University Press, Cambridge. DOI: <https://doi-org.ezproxy.utu.fi/10.1017/9781108608480>.

- Koponen, Maarit 2016. Is Machine Translation Post-editing Worth the Effort? A Survey of Research into Post-editing and Effort. – *The Journal of Specialised Translation* 25, s. 131–148.
- Koponen, Maarit 2021. Itä-Suomen yliopiston haastattelu: Maarit Koponen käännöstieteen professoriksi. [Verkkouutinen.] Viitattu 20.1.2024. Saatavissa: <https://www.uef.fi/fi/artikkeli/maarit-koponen-kaannostieteen-professoriksi>.
- Koponen, Maarit 2022. Teknologiavälitteinen kääntäminen: Kääntäjä ja kone käännösten tuotantotaloudessa. – *Tiede & edistys* 12/2022 (4). DOI: 10.51809/te.120121
- Koponen, Maarit –Nyqvist, Sanna – Taivalkoski-Shilov, Kristiina 2022. Translating with technology: how digitalisation affects authorship and copyright of literary texts. – *Using Technologies for Creative-Text Translation* 1, s. 180–198. [Verkkójulkaisu.] Julkaistu painettuna: Routledge, Lontoo. Saatavissa: https://utuvolter.fi/permalink/358FIN_UTUR/1rsgc7g/cdi_proquest_ebookcentralchapters_7069469_124_193
- Koskimies, Rafael 1949. *Yleinen runousoppi*. Helsinki.
- Kotimaisten kielten keskus 2006. Korpukset ja kielen tutkiminen. [Verkkosivusto.] Viitattu 16.1.2024. Saatavissa: https://www.kotus.fi/nyt/kolumnit_artikkelit_ja_esitelmat/kielipakina_%282006_2009%29/korpukset_ja_kielen_tutkiminen.
- Lacruz Mantecón, M. L. 2023. Authorship and rights ownership in the machine translation era. – *Towards responsible machine translation: Ethical and legal considerations in machine translation* s. 71–92. Toim. H. Moniz ja C. Parra Escartín. [Verkkójulkaisu.] Julkaistu painettuna: Springer, Cham. DOI:10.1007/978-3-031-14689-3_5
- Lakoff, George – Johnson, Mark 1980. *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press, Chicago.
- Lakoff, George – Johnson, Mark 1999. *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. Basic Books, New York.
- Lathey, Gillian 2016. *Translating Children's Literature*. Routledge, Lontoo.
- Lesznyák, Á. 2019. Hungarian translators' perceptions of Neural Machine Translation in the European Commission. – *Proceedings of Machine Translation Summit XVII: Translator, Project and User Tracks* 2, s. 16–22. European Association for Machine Translation, Dublin.
- Macé, Valentin – Servan, Christophe 2019. Using Whole Document Context in Neural Machine Translation. [Verkkójulkaisu.] Saatavissa: 10.48550/arxiv.1910.07481.

- Mannila, Markku 1983. Kaunokirjallisuuden kääntämisen asemasta ja tutkimuksesta. – *Kielestä toiseen: näkökulmia kirjallisuuden kääntämiseen*, s. 33–40. Suomen kääntäjien ja tulkkien liitto r.y., Helsinki.
- Mason, Kirsten 1982. Metaphor and Translation. – *Babel* 28 (3), s. 140–149.
- Newmark, Peter 1988a. *Approaches to Translation*. Prentice Hall, Lontoo.
- Newmark, Peter 1998b. *A Textbook of Translation*. Prentice Hall, New York.
- Nida, Eugene. 1964. *Toward a Science of Translating*. Leiden: E. J. Brill.
- Moorkens, Joss – Toral, Antonio – Castilho, Sheila – Way, Andy 2018. Translators' Perceptions of Literary Post-Editing Using Statistical and Neural Machine Translation. – *Translation Spaces* 7 (2), s. 240–262. DOI: <https://doi.org/10.1075/ts.18014.moo>.
- Nunberg, Geoffrey 1987. Poetic and prosaic metaphors. – *Proceedings of the 1987 Workshop on Theoretical Issues in Natural Language Processing*, s. 198–201. DOI: <https://doi.org/10.3115/980304.980349>.
- Oittinen, Riitta 2000. *Translating for children*. Garland, New York.
- Oittinen, Riitta 2001. Tekstilaji ja strategia: ajatuksia kaunokirjallisesta kääntämisestä. – *Alussa oli käänös*, s. 165–185. Toim. Riitta Oittinen ja Pirjo Mäkinen. Tampereen yliopistopaino, Tampere.
- Oittinen, Riitta 2006. No Innocent Act: On the Ethics of Translating for Children. – *Children's literature in translation: challenges and strategies*, s. 37–45. Toim. Jan Van Coillie ja Walter P. Verschueren. St Jerome Publishing, Manchester.
- Palm Åsman, Thea – Pedersen, Jan 2013. How Bert got into Ned's head: domestication in the translation of literature for young readers. – *Perspectives: Studies in Translatology* 21 (2), s. 143–155. DOI: 10.1080/0907676X.2011.592202
- Pantana, Giada. Machine Translation history: an introduction. [Blogikirjoitus.] Viitattu 10.12.2023. Saatavissa: <https://custom.mt/machine-translation-introduction-history/>.
- Pascua-Febles, I. 2006. Translating cultural references: The language of young people in literary texts. – *Children's literature in translation: Challenges and strategies*, s. 111–122. Toim. J. Van Coillie – W.P. Verschueren. St. Jerome, Manchester.
- Pekkanen, Hilikka 2006. Kaunokirjallinen käänös – kirjailijan ja kääntäjän duetto. – *Kieli ja kulttuuri kääntäjän työvälineinä*, s. 83–93. Toim. Jorma Tommola. Turun yliopisto, Turku.
- Putri, Mustika Pratiwi 2012. The Translation of Idioms in Rowling's 'Harry Potter and the Prisoner of Azkaban' into Indonesian. DOI: <https://doi.org/10.22146/lexicon.v1i2.42077>

- Pym, A. 2011. Translation Theory as Historical Problem-Solving. – *Intercultural Studies Review* 9, 49–61. [Verkkójulkaisu.] Viitattu 16.1. 2024. Saatavissa: https://usuaris.tinet.cat/apym/on-line/research_methods/2010_rikkyo_paper.pdf
- Reiss, Katharina 1981. Type, Kind and Individuality of Text: Decision Making in Translation. – *Poetics Today* 2 (4), s. 121-131.
- Richards, I.A. 1976. *The Philosophy of Rhetoric*. Lontoo, Oxford & New York.
- Robert, Anne-Marie 2013. Vous avez dit post-éditrice ? Quelques éléments d'un parcours personnel. – *The Journal of Specialised Translation* 19, s. 29–40.
- Rojo, Ana 2017. The Role of Creativity. – *The Handbook of Translation and Cognition*. Toim. John W. Schwieter ja Aline Ferreira. s. 350–368. DOI: <https://doi.org/10.1002/9781119241485.ch19>
- Rossi, Caroline – Chevrot, Jean Pierre 2019. Uses and perceptions of Machine Translation at the European Commission. – *The Journal of Specialised Translation* 31, s. 177–200.
- Ruokonen, Minna 2006. Intertekstuaalisuus ja kaunokirjallisuuden kääntäminen. – *Kieli ja kulttuuri kääntäjän työvälleinä*, s. 57–78. Toim. Jorma Tommola. Turun yliopisto, Turku.
- Sjørup, A. 2011. Cognitive effort in metaphor translation: an eye-tracking study. – *Cognitive Explorations of Translation*, s. 197–214. Toim. S. O'Brien. Continuum, Lontoo
- Sjørup, A. 2013. Cognitive effort in metaphor translation. [Väitöskirja]. Copenhagen Business School.
- Shutova, Ekaterina – Teufel, Simone 2010. Metaphor corpus annotated for source-target domain mappings. – *Proceedings of LREC 2010*, s. 3255–3261. Malta.
- Shutova, Ekaterina – Teufel, Simone – Korhonen, Anna 2013. Statistical Metaphor Processing. – *Computational Linguistics Journal* 39:2, s. 301–353. DOI: http://doi.org/10.1162/COLI_a_0012_
- Sukhoverkhov, Anton – DeWitt, Dorothy – Manasidi, Ioannis – Nitta, Keiko – Krstić, Vladimir 2019. Lost In Machine Translation: Contextual Linguistic Uncertainty – *Science Journal of VolsU. Linguistics* 18 (4). DOI: <https://doi.org/10.15688/jvolsu2.2019.4.10>.
- Taivalkoski-Shilov, Kristiina 2017. *Ihmisen korvaamattomuudesta kaunokirjallisuuden kääntämisessä*. [Verkkójulkaisu.] Suomen kääntäjien ja tulkkien liiton verkkosivusto. Viitattu 10.10.2023. Saatavissa: <https://www.sktl.fi/?x1239065=1239069>.

- Taivalkoski-Shilov, Kristiina 2019. Ethical issues regarding machine(-assisted) translation of literary texts – *Perspectives, studies in translatology* 27 (5), s. 689–703. DOI: <https://doi.org/10.1080/0907676X.2018.1520907>
- Toral, Antonio – Way, Andy 2018. What Level of Quality can Neural Machine Translation Attain on Literary Text? – *Translation Quality Assessment: From Principles to Practice*, s. 263–287. Toim. J. Moorkens, S. Castilho, F. Gaspari ja S. Doherty. DOI: 10.1007/978-3-319-91241-7_12
- Toral, Antonio – Sánchez-Cartagena, Víctor 2017. A Multifaceted Evaluation of Neural versus Phrase-Based Machine Translation for 9 Language Directions. – *arXiv.org*. DOI:10.48550/arxiv.1701.02901.
- Toral, Antonio – Way, Andy 2015. Machine-assisted translation of literary text: A case study – *Translation Spaces* 4 (2), s. 240–267. DOI: <https://doi-org.ezproxy.utu.fi/10.1075/ts.4.2.04tor>
- Toral, Antonio – Way, Andy 2015. Translating Literary Text between Related Languages Using SMT. – *Proceedings of NAACL- HLT Fourth Workshop on Computational Linguistics for Literature*, s. 123–132. DOI: <https://doi.org/10.3115/v1/w15-0714>
- Toury, Gideon 1995. *Descriptive Translation Studies and beyond*. John Benjamin, Amsterdam.
- Turkama, Kati 2017. *Difficulty of the translation of primary and complex metaphors: an experimental study*. Itä-Suomen yliopisto, Joensuu.
- Zajdel, Alicja 2022. Catching the meaning of words: Can Google Translate convey metaphor? – *Using Technologies for Creative-Text Translation*. Toim. James Luke Hadley, Kristiina Taivalkoski-Shilov, Carlos S. C. Teixeira ja Antonio Toral. Routledge, Lontoo.
- Van den Broeck, Raymond. 1981. The Limits of Translatability Exemplified by Metaphor Translation. – *Poetics Today* 2 (4), s. 73-87.
- Wall, Barbara 1991. *The Narrator's Voice: The dilemma of children's fiction*. Basingstoke, Macmillan.
- Wang, Haifeng – Wu, Hua – He, Zhongjun – Huang, Liang – Ward Church, Kenneth 2022. Progress in Machine Translation. *Engineering* 18, s. 143–153. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eng.2021.03.023>.
- Wang, Longyue – Tu, Zhaopeng – Way, Andy – Liu, Qun 2017. Exploiting Cross-Sentence Context for Neural Machine Translation. – *Proceedings of the 2017 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing*. DOI:10.18653/v1/D17-1301.

Wikberg, K. 2004. Metaphor and Text. – *Discourse Patterns in Spoken and Written Corpora*, s. 243–266. Toim. K. Aijmer ja A. Stenstrom. John Benjamins, Philadelphia.

Zhang, Biao –Xiong, Deyi – Su, Jinsong 2018. Neural machine translation with deep attention. – *IEEE transactions on pattern analysis and machine intelligence* 42 (1): 154–163. [Verkköjulkaisu.] DOI: <https://doi.org/10.1109/TPAMI.2018.2876404>.

Liitteet

Liite 1. Englanninkielinen lyhennelmä

Summary in English

Introduction

Translation technology is evolving at a rapid pace, and machine translation (MT) has established itself as a commonly used tool for professional translators, alongside translation memories and term bases – but it is almost exclusively utilised with factual texts. In contrast, creative translation tasks, such as literary translation, are usually deemed as unsuitable source texts (ST) for MT, and it has even been stated that literary translation is the greatest challenge for machine translation systems (Toral & Way 2018, 264). Indeed, in literary translation, it is not enough for an MT to accurately translate the information and content of the ST into target language (TL), as this genre is rich in stylistic elements and cultural references, which may not necessarily be even detectable for the machine, but which nevertheless play a key role in creating the desired mood and flow of the text. In other words, it could be said that in literary translation, the content and form of the text cannot be separated (Taivalkoski-Shilov 2017). Unlike when reading factual texts, literary work at its best immerses the reader into a completely different world, which requires the text – and its translation – to have specific linguistic features. As Toral and Way (2018, 264–265) have pointed out, literary translations are expected to convey to the reader not only the content but also the reading experience of the source text, and this is difficult for MT. In addition, literary texts are characterised by the use of rich descriptive language, including metaphors and idioms – which set another challenge for MT. Translating metaphors and idioms is not a simple task for human translators either, as ST metaphors are not necessarily recognized in target language and culture, or they might not convey the same meaning. Metaphors are widely used in other text genres as well, and data from a study by Shutova and Teufel (2010), for example, showed that on average every third sentence in a general language text contains a metaphorical expression. Therefore, it would be beneficial to improve MT quality regarding metaphors and idioms.

So how would an MT system perform if the source text consisted of a literary text that was rich in metaphors? This provides a fruitful setting for research, and it is precisely this subject that I am attempting to address in my Master's thesis. My primary research objective is to investigate the suitability of MT for literary metaphor translation. More specifically, I will

investigate how DeepL (a neural machine translation service) performs in translating the metaphors found in J.K. Rowling's *Harry Potter and the Philosopher's Stone* into Finnish by comparing the machine-generated translations with the Finnish translation of the book. The secondary aim of my research is to find out the similarities and differences between the translation approaches of the human translator (Jaana Kapari-Jatta) and MT (DeepL). My first hypothesis is that the MT system will translate the metaphors literally and that its translations will be less creative compared to the human translator's translations. My second hypothesis is that the MT performs best when translating lexical (i.e. single-word) metaphors, by which I mean that the machine translates most of them as metaphors. In my analysis of the data, I will make use of Dirk Delabastita's (1996, 134) typology of eight different wordplay translation methods. However, for the purposes of my work, I will adapt the typology to suit metaphor translation. In addition, I use Shutova, Teufel and Korhonen's (2013) metaphor model to structure the research data, classifying metaphors into three different categories: lexical, multi-word and extended metaphors.

The study also raises important ethical considerations regarding copyright. The author was not asked for permission to machine translate their work, and it is possible that they would have refused machine translation. Copyright protects both the author and the translator, so the study can be seen as somewhat infringing upon their copyrights. However, using MT for research could be considered a mitigating factor: the intention is not to disseminate the source text, Kapari-Jatta's translation, or the machine translation to a wide audience or the media, but solely to utilize them as research material for this Master's thesis. Additionally, efforts have been made to ensure the privacy of the texts by using the paid version of the DeepL machine translator, which does not store the texts entered into it, as its free version does.

Metaphors and metaphor translation

The concept of metaphor can be approached from various perspectives. One of the most well-known approaches is the substitution theory, which represents classical rhetoric and was discussed in Aristotle's *Poetics* (1967, 48), states that a metaphor arises when something is given a name that properly belongs to something else. At the core of the definition is thus the transfer of meaning (Elovaara 1992, 9). An example of such substitution is evident in the following sentence: "the teacher *hammered* the alphabet into the minds of the students" (my own example). In this example, the verb "hammer" is used in a figurative sense rather than its literal meaning (to shape metal with a hammer), meaning that the literal meaning is replaced

by a figurative one. Thus, the substitution theory contains the idea that a figurative expression can always be expressed literally (Elovaara 1992, 10). Consequently, it can be stated that substitution theory encompasses two types of substitution: the metaphor replaces the literal meaning, and the meaning of the metaphor can be expressed literally (*ibid.*). A refinement or special case of the substitution theory can be seen as the theory of analogy, which focuses on the idea of metaphor as a shortened simile (Elovaara 1992, 14). In a traditional simile, the analogy is presented using the word “like”: “he is like a raging sea” (my own example). In a metaphor, the same idea is presented without the word “like”: “he is a raging sea.”

In this study, I categorize my data by utilizing Shutova, Teufel and Korhonen's metaphor model (2013), a way of classifying metaphors into different categories based on their characteristics. According to Shutova, Teufel and Korhonen (2013, 30), the most common form of linguistic metaphor is a lexical metaphor, which is a single-word metaphor. The second category of the model is multi-word metaphorical expressions, which refer to metaphors consisting of several words. The third and final category is the extended metaphor, i.e., a metaphor that extends to longer discourse fragments.

Translating metaphors has traditionally been considered difficult, as well as the translation of puns and other creative linguistic phenomena. Among researchers, metaphor translation has even been perceived as a translation problem, as linguistic and cultural differences often complicate their translation process (Burmakova & Marugina, 2014, p. 528). Translating figurative language emphasizes the need for a profound understanding of both the source and target cultures, as the translator must first grasp the meaning of the source-language metaphor and then be able to translate the metaphor in a manner suitable for the target culture or, alternatively, choose to leave the expression untranslated altogether. Challenges may arise, for example, when there is no suitable equivalent for the source-language figure of speech in the target language. In such cases, the translator is required to demonstrate professionalism and creativity in selecting the best translation solution.

Translating metaphors closely resembles the translation of puns in that neither is straightforward nor unproblematic. Translating puns and metaphors requires the translator to have a profound understanding of both the source and target cultures and often also requires creativity. Due to these similarities, I utilize Delabastita's (1996, p. 134) typology, which he originally developed for the translation of puns. For my research, I adapt the typology as follows:

1. METAPHOR → METAPHOR: The metaphor in the source text is translated using a metaphor in such a way that its form and even its content can be adjusted to fit the target language. The changes may not necessarily be significant, but the figurative expression is not repeated word for word.
2. METAPHOR → NON-METAPHOR: The metaphor is translated using an expression that is not figurative.
3. METAPHOR → RELATED RHETORICAL DEVICE: The metaphor is translated with a rhetorical device aimed at creating the effect of the source text's metaphor. Such a rhetorical device may be, for example, a pun, a rhyme, a simile, other figurative words (such as adjectives, adverbs, or verb idioms) or otherwise colorful expressions.
4. METAPHOR → NOTHING: The part of the text containing the metaphor is simply omitted.
5. LITERAL TRANSLATION: The metaphor is translated word for word into the target language in such a way that the metaphor is not adapted, and even the sentence containing the metaphor may remain the same.
6. NON-METAPHOR → METAPHOR: The translator adds a metaphor in a place where there was no metaphor in the source text.
7. NOTHING → METAPHOR: The translator adds completely new material containing a metaphor to the translation with no obvious equivalent in the source text.
8. EDITORIAL TECHNIQUES: The translator uses, for example, explanatory footnotes, endnotes, or comments in order to explain the metaphor.

Peter Newmark (1988a) has also discussed the different translation methods for metaphors and his metaphor translation typology is quite commonly referred to in translation studies. Delabastita's typology, however, is in my opinion more comprehensive and clearer than Newmark's and therefore provides an excellent theoretical framework for my research.

Literary machine translation

The suitability of MT for translating literature has been discussed since the early days of machine translation, i.e. since the 1950s, and it has been reinvigorated by the popularity of

neural machine translation (NMT) (Taivalkoski-Shilov 2019, 689). As already stated, MT is not generally considered to be suitable for translating literary works, due to the characteristics of the text genre. Literary texts emphasise the 'aesthetics' of the text, meaning that form as well as stylistic and creative solutions are central to successful translation. With factual texts, on the other hand, it is usually sufficient to translate the mere content of the text correctly and grammatically. NMT tools are trained on data consisting of millions of words and tend to produce the best results the more specific their domain. For example, with medical texts, the best results would be produced with NMT trained on medical texts. This poses challenges in literary translation, as texts in this genre vary considerably in topics, style, and characteristics (Hadley et al. 2022, 6). It should also be noted that MT processes the text by breaking it down into smaller units, which is not an ideal method with literary texts, as it is difficult to know how best to segment a literary text (*ibid.*, 6–7).

Literary MT also poses several threats and ethical problems. First, it is important to note that a low-quality machine translation violates the author's copyright and may even negatively affect the author's reputation (Taivalkoski-Shilov 2019, 693). Moreover, a poor-quality translation also has negative effects on reading experience as well as reading comprehension and language learning, especially for child readers (*ibid.*). The narrative structure of a literary work may also be distorted, as the form and content of a literary text are strongly intertwined and cannot be separated (*ibid.* 2019, 692-694). The current perception is that MT post-editing (MTPE) is also not suitable for literary translation. The main issue with MTPE in regard to literary texts is that the source text is broken up into segments or individual sentences, and this prevents the literary text from being interpreted as a whole (Taivalkoski-Shilov 2019, 694). The main benefit of post-editing is saving time, but it has been suggested that post-editing a literary work does not actually save the translator any time at all – at least not when post-editing is done carefully (*ibid.*). The MT of a literary text would have to be compared very closely with the ST, which would not save the translator much time compared to translating without the help of MT (*ibid.*).

It is still rather unlikely that literary texts would be translated using solely MT, but it is possible that CAT tools will be utilised more in this genre in the future (Taivalkoski-Shilov 2019, 690). One of the most common CAT tools is a translation memory, which is already an integral part of professional translators' work when translating factual texts. However, with literary texts, special attention should be paid to the proper use of translation memories and only project- or author-specific translation memories should be created. Indeed, if a translator

were to pool the translation memories of all his projects, there is a risk that the unique styles, or “voices”, of the authors could be mixed and their originality lost (ibid., 697). Moreover, if literary translators' translations were to be stored in a common cloud memory (as is already often the case with translations of factual texts), this would violate their copyrights. However, there is also evidence that literary translators may also benefit from a translation memory: using a project-specific translation memory can reduce repetition in the text and ensure that the text is consistent (Taivalkoski-Shilov 2019, 691). Another potentially fruitful way to use translation technology in literary translation is through an interactive MT system that provides MT suggestions to the translator as they type their translation (Toral & Way 2015, 264).

It is likely that the use of various CAT tools and interactive MT systems will increase in literary translation in the coming years (Taivalkoski-Shilov 2019, 698). Literary translators who are comfortable with translation tools will adapt more easily, and translators may even benefit from the change – provided, however, that the key stakeholders (e.g. major publishing houses), in the field are willing to incorporate sustainable development into their translation quality view (Taivalkoski-Shilov 2019, 698).

Research methods and analysis

This section describes the methods used in this research and presents the analysis of the data collected. I began the process by selecting three chapters from the beginning, the middle and the end of the book from which to collect the metaphors. I had gained access to the books via BookBeat, a service that allows you to read e-books through a mobile app. I started the data collection process by taking screenshots of all the pages of the ST chapters with my smartphone, and then I downloaded the pictures to my computer. Next, I needed to convert the pictures into an electronic format that could be entered into DeepL and from which I could easily copy text into Excel. The most appropriate format for this purpose ended up being a Word file, as DeepL can process it and the translations can be easily copied from it. There would have been several ways to convert images into text files, but I chose a method that did not require me to acquire any new applications or programs. I started the conversion process by creating a separate Word file for each chapter and adding the relevant image files of the chapter into each Word file. Next, I saved each Word file as a PDF, so that the images “merged” into the file as text (instead of being separate images). I then opened each PDF file in Microsoft Word – when doing this, the program automatically converts the PDF file into a

Word file. This way, the text in the PDF file is “freed up” for editing and I was able to have editable Word files for each chapter.

After converting the chapters of the book into a suitable electronic format, I uploaded the files into DeepL Pro. It was essential to provide the MT system with entire chapters of the book, so that it could have a broad context to support the translation process, just as a human translator does. After entering the files into DeepL, it produced a translation of each chapter. Next, I read through the ST files, looking for metaphors. When I identified a metaphor, I highlighted it in the ST file and then searched for the corresponding passage in the MT Word file. After this, I searched the pages containing the ST metaphors from the translated version of the book (*Harry Potter ja viisasten kivi*) utilising BookBeat and converted the pages into Word files using the method I described above, so that I could copy and paste the human translations (HT) easily, instead of manually writing each instance of metaphor. Next, I went on to collect more data by reading the chapters translated by Kapari-Jatta, this time comparing them with the source text. I attempted to find out whether Kapari-Jatta had added any metaphors to her translation. After going through Kapari-Jatta's translations, I performed the same operation on DeepL's translations.

Having identified the metaphors in all three chapters, I started to collect the data into an Excel file. I created the following six columns in the Excel sheet: source text, metaphor category, human translation, Delabastita, DeepL, and Delabastita. In the source text column, I copied the source text that contained the metaphor. In the metaphor category, I selected the metaphor category defined by Shutova, Teufel and Korhonen (2013) for each metaphor. In the human translation column, I copied the human translation of the ST metaphor in question, and in the Delabastita column, I selected the Delabastita translation strategy that applied to the HT. In the DeepL column, I copied the machine translation of the ST metaphor in question, and in the second Delabastita column, I selected the Delabastita translation strategy that applied to each machine translation. I also created a separate table for the added metaphors found in the translations.

A total of 36 translation units were collected, which I categorized using the methods I described above. As already mentioned earlier, the theoretical framework for the analysis is based on Delabastita's (1996, 134) typology for the translation of word play, which I adapted to suit the analysis of the translation of metaphors as follows: METAPHOR → METAPHOR, METAPHOR → NON-METAPHOR, METAPHOR → RELATED RHETORICAL

DEVICE, METAPHOR → NOTHING, LITERAL TRANSLATION, NON-METAPHOR → METAPHOR, NOTHING → METAPHOR, and EDITORIAL TECHNIQUES. As mentioned earlier, I also utilised Shutova, Teufel and Korhonen's (2013) model of metaphors: lexical metaphors, multi-word metaphors and extended metaphors to analyse the data.

Findings

Next, I will discuss the most significant findings of the analysis. A total of 36 metaphors were found in the source text, 33 in Kapari-Jatta's translations, and 30 in DeepL's translations. In other words, Kapari-Jatta's translations contained 3 more metaphors than DeepL's translations, but the difference is not significant.

The results also reveal that Kapari-Jatta employed the following six translation methods: METAPHOR → METAPHOR, METAPHOR → NON-METAPHOR, METAPHOR → RELATED RHETORICAL DEVICE, METAPHOR → NOTHING, LITERAL TRANSLATION, NON-METAPHOR → METAPHOR. In other words, the only translation methods that did not appear in the data were NOTHING → METAPHOR and EDITORIAL TECHNIQUES. Kapari-Jatta's most used translation method was METAPHOR → METAPHOR: she translated 20 ST metaphors using this method, which corresponds to 56% of all Kapari-Jatta's metaphor translations. DeepL's translations, on the other hand, represented only three different translation methods, which were LITERAL TRANSLATION, METAPHOR → METAPHOR, and METAPHOR → NON-METAPHOR. DeepL's most used translation method was LITERAL TRANSLATION: the machine translated 26 metaphors with this method, which corresponds to 72% of all its translations. The results also reveal differences in the creativity of Kapari-Jatta's and DeepL's translations. For example, DeepL's METAPHOR → METAPHOR translations tended to be quite conventional, while Kapari-Jatta's translations contained more colourful expressions. The results also indicate that DeepL translated 17 ST lexical metaphors. The corresponding figure is 12 for multi-word metaphors and 2 for broad metaphors. It can therefore be said that DeepL performed the best in translating lexical metaphors, but the differences are quite minor.

Conclusions

The hypothesis set for the study was that the MT system translates most of the metaphors literally. The hypothesis was corroborated, as DeepL translated 72% of the metaphors literally. This finding is consistent with the results of Zajdel (2022, p. 135), as in their study,

Google Translate translated 66% of the translations literally. Kapari-Jatta also utilized the literal translation method, which was her second most used translation method. This result mirrors studies where literal translation has proven to be a common way to translate metaphors among human translators as well (Wikberg 2004; Fernández et al. 2005; Sjørup 2011, 2013; Turkama 2017). The results revealed that Kapari-Jatta typically used the literal translation method when faced with common and simple metaphors or the author's original metaphors. Especially with original metaphors, a literal translation can be an excellent solution, and for instance, Newmark (1988a, p. 85) recommended translating such unusual figurative expressions quite literally. On the other hand, it seems that DeepL used a method other than literal translation only when faced with such a common metaphor that it recognized the metaphor's actual meaning. Some of DeepL's literal translations were fluent, but there were some translations that had clumsy sentence structures and some that included errors.

In addition to the high proportion of literal machine translations, my hypothesis also included the claim that machine translations contain fewer creative solutions compared to HT. This hypothesis was also corroborated, as the analysis and examination of the translations revealed that Kapari-Jatta's translations were more creative compared to DeepL's translations. The most interesting contribution of my study lies in the differences between Kapari-Jatta's and DeepL's translation methods. The results indicate that Kapari-Jatta utilized a greater variety of translation methods: Kapari-Jatta's translations included six different translation methods, while DeepL's translations only exhibited three different methods. This finding is also in line with Zajdel's (ibid.) study: in their study, the HT had utilized six translation methods and Google Translate only used three methods in its translations.

Another hypothesis set for the study was that the MT system performs best in translating lexical metaphors. By this, I meant that DeepL would incorporate the metaphor in its translations the most when translating lexical metaphors. The results revealed that DeepL translated 17 lexical metaphors. The corresponding number for multi-word metaphors was 12, and 2 for extensive metaphors. Although the result corroborates the hypothesis, it is important to note that the differences were rather minor.

In this study, I have compared literary translations produced by an MT system and an HT. The research focused solely on comparing finished translations to each other, but it is also essential to consider the extensive translation process of a human translator. A human literary translation process involves numerous work stages, such as multiple draft translations,

numerous revisions, breaks between work stages, extensive research, and collaborative work with an editor and a proofreader. Translating a literary work requires meticulous expertise from a human translator and taking even the smallest details into account - while an MT generates a translation from the input text in seconds. This being said, it seems unreasonable to claim that a machine could produce an equally creative and high-quality literary translation as a human translator, who dedicates several months to their literary translation project. Personally, I do not believe that the *Harry Potter* books would have enchanted me as a child the same way they did if they were translated by machines.

Liite 2. Lajiteltu aineisto

(Kielikuvat ja niiden käännökset lihavoitu.)

Lähdeteksti	LT:n kielikuva-kategoria	Kapari-Jatan käännös	Delabastitan kategoria	DeepL:n käännös	Delabastita
It must have been a trick of the light .	Moni-sanaiset kielikuvalliset ilmaisut	(koko virke poistettu)	KIELIKUVA → EI MITÄÄN	Sen täytyi olla valon tempu .	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS
drills were driven out of his mind by something else	Leksikaaliset kielikuvat	Mutta kaupungin laidalla porat pyyhkiytyivät hänen mielestään.	KIELIKUVA → KIELIKUVA	Mutta kaupungin laidalla porat ajoi hänen mielestään pois jokin muu.	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS
Fear flooded him.	Leksikaaliset kielikuvat	Häneen hulmahti pelko.	KIELIKUVA → KIELIKUVA	Pelko valtasi hänet.	KIELIKUVA → KIELIKUVA
his face split into a wide smile	Leksikaaliset kielikuvat	Hänen kasvonsa päinvastoin levisivät autuaaseen hymyyn	KIELIKUVA → KIELIKUVA	hänen kasvonsa halkeilivat leveään hymyyn	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS
Mr Dursley stood rooted to the spot.	Leksikaaliset kielikuvat	Herra Dursley oli jähmetynyt paikoilleen.	KIELIKUVA → KIELIKUVA	Herra Dursley seisoi paikallaan.	KIELIKUVA → EI-KIELIKUVA
Going to be any more showers of owls tonight, Jim?'	Moni-sanaiset kielikuvalliset ilmaisut	Saammeko me yöllä lisää pöllösaiteita , Jim?'	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS	Tuleeko tänä yönä lisää pöllösaiteita , Jim?'	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS
they've had a downpour of shooting stars	Moni-sanaiset kielikuvalliset ilmaisut	tähdenlentoja on sen sijaan melkein pä satanut	KIELIKUVA → MUU RETORINEN ILMAUS	he ovat saaneet tähdenlentojen kaatosateen	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS
Mr Dursley sat frozen in his armchair.	Leksikaaliset kielikuvat	Herra Dursley istui jäykkänä nojatuolissaan.	KIELIKUVA → EI-KIELIKUVA	Herra Dursley istui jähmettyneenä nojatuolissaan.	KIELIKUVA → KIELIKUVA
his heart sinking horribly	Leksikaaliset kielikuvat	hänen mielialansa laski kamalasti	KIELIKUVA → EI-KIELIKUVA	hänen sydämensä painui kauheasti alas	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS
Mr Dursley lay awake, turning it all over in his mind	Moni-sanaiset kielikuvalliset ilmaisut	herra Dursley makasi valveilla ja pyöritteli päivän tapahtumia mielessään	KIELIKUVA → KIELIKUVA	herra Dursley valvoi ja pyöritteli kaikkea mielessään	KIELIKUVA → KIELIKUVA

The owls are nothing to the rumours that are flying around	Leksikaaliset kielikuvat	Pöllöt eivät ole mitään verrattuna ympäriinsä lenteleviin huhuihin.	KIELIKUVA → KIELIKUVA	Pöllöt eivät ole mitään huhujen vastaisia .	KIELIKUVA → EI-KIELIKUVA
the twinkling light that usually shone from Dumbledore's eyes seemed to have gone out	Monisanaiset kielikuvalliset ilmaisut	Dumbledoren silmistä oli sammunut niissä yleensä tuikkiva valo	KIELIKUVA → KIELIKUVA	Dumbledoren silmistä yleensä loistava tuikkittava valo näytti sammuneen .	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS
Hagrid swung himself on to the motorbike and kicked the engine into life	Monisanaiset kielikuvalliset ilmaisut	Hän potkaisi moottorin käyntiin	KIELIKUVA → EI-KIELIKUVA	Hagrid kiipesi moottoripyörän selkään ja käynnisti moottorin	KIELIKUVA → EI-KIELIKUVA
under the inky sky	Leksikaaliset kielikuvat	musteisen taivaan alla	KIELIKUVA → KIELIKUVA	tummanpuhuvan taivaan alla	KIELIKUVA → EI-KIELIKUVA
Harry's heart gave a horrible jolt .	Monisanaiset kielikuvalliset ilmaisut	Harryn sydän nuljahti inhottavasti.	KIELIKUVA → KIELIKUVA	Harryn sydän pamahti hirveästi.	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS
Move along now,' said a sharp voice	Leksikaaliset kielikuvat	"Hajaantukaa", kajahti tiukka ääni.	KIELIKUVA → KIELIKUVA	"Jatkakaa matkaa", sanoi terävä ääni.	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS
The whole Hall burst into applause	Leksikaaliset kielikuvat	Koko sali puhkesi osoittamaan suosiotaan	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS	Koko sali puhkesi suosionosoituksiin	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS
Harder to shake off was the feeling	Monisanaiset kielikuvalliset ilmaisut	Vaikeampi oli karistaa tunnetta	KIELIKUVA → KIELIKUVA	Vaikeampaa oli ravistella pois se tunne	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS
Dumbledore's twinkling eyes flashed in the direction of the Weasley twins.	Leksikaaliset kielikuvat	Dumbledoren tuikkivat silmät välähtivät Weasleyn kaksosten suuntaan.	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS	Dumbledoren tuikkivat silmät vilkkuivat Weasleyn kaksosten suuntaan.	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS
For the first time, a spasm of fear flitted across Quirrell 's face.	Monisanaiset kielikuvalliset ilmaisut	Ensimmäisen kerran Oraven kasvoilla kareili vähäinen pelon kouristus .	KIELIKUVA → KIELIKUVA	Ensimmäistä kertaa Quirrellin kasvoilla leimahti pelko.	KIELIKUVA → KIELIKUVA

This mirror is the key to finding the Stone	Leksikaaliset kielikuvat	Tämä peili on avain , jonka avulla löydän kiven	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS	Tämä peili on avain Kiven löytämiseen	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS
Harry's mind was racing .	Leksikaaliset kielikuvat	Harryn päässä pyöri .	KIELIKUVA → KIELIKUVA	Harryn mieli kiihtyi .	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS
The feeling suddenly surged back into Harry's legs.	Leksikaaliset kielikuvat	Tunto palasi ryöppynä Harryn jalkoihin.	KIELIKUVA → KIELIKUVA	Tunne vyöryi yhtäkkiä takaisin Harryn jalkoihin.	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS
a needle-sharp pain seared across Harry's scar	Leksikaaliset kielikuvat	Neulanterävä kipu vihlaasi Harryn arpea.	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS	Harryn arpiin iski neulan terävä kipu	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS
He felt Quirrell's arm wrenched from his grasp, knew all was lost, and fell into blackness , down . . . down, down	Monisanaiset kielikuvalliset ilmaisut	Hän tunsi Oraven käsivarren vääntyvän otteessaan, tiesi menettäneensä pelin ja vaipui pimeyteen , alas... alas... alas...	KIELIKUVA → KIELIKUVA	Hän tunsi, kuinka Quirrellin käsi revittiin hänen otteestaan, tiesi, että kaikki oli menetetty, ja putosi pimeyteen , alas ... alas alas.	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS
Dumbledore's eyes twinkled	Leksikaaliset kielikuvat	Dumbledoren silmät tuikkivat	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS	Dumbledoren silmät välkkyivät	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS
After all, to the well-organised mind, death is but the next great adventure .	Laaja kielikuva	Seuraava suuri seikkailuhan kuolema levolliselle mielelle vain on.	KIELIKUVA → KIELIKUVA	Loppujen lopuksi hyvin organisoidulle mielelle kuolema on vain seuraava suuri seikkailu .	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS
you missed the last Quidditch match, we were steamrolled by Ravenclaw without you	Leksikaaliset kielikuvat	kun sinä et päässyt viimeiseen huispausetteluun, Korpinkynsi otti murskavoiton	KIELIKUVA → MUU RETORINEN ILMAUS	missasit viimeisen kvidditch-ottelun, Korpinkynsi höyrysi meitä ilman sinua	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS
I should be chucked out	Leksikaaliset kielikuvat	Minut kuuluisi heittää mäkeen	KIELIKUVA → KIELIKUVA	Minut pitäisi heittää ulos	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS

Hopefully your heads are all a little fuller than they were... you have the whole summer ahead to get them nice and empty before next year starts	Laaja kielikuva	Toivottavasti teidän pääanne ovat hivenen täydempiä kuin tullessanne... teillä on edessänne koko kesä aikaa tyhjentää ne mukavasti ennen ensi vuoden alkua	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS	Toivottavasti pääanne ovat nyt hieman täydemmät kuin ennen... teillä on koko kesä aikaa saada ne tyhjiksi ennen ensi vuoden alkua.	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS
A storm of cheering and stamping broke out from the Slytherin table.	Monisanaiset kielikuvalliset ilmaisut	Luihuisten pöytä puhkesi myrskyisiin hurraahuutoihin ja jalkojen tömistykseen	KIELIKUVA → KIELIKUVA	Slytherin-pöydässä puhkesi hurraahuutojen ja polkemisen myrsky.	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS
to Miss Hermione Granger...for the use of cool logic in the face of fire , I award Gryffindor house fifty points	Monisanaiset kielikuvalliset ilmaisut	Hermione Grangerille... kylmän järjen käytöstä tulisessa paikassa	KIELIKUVA → KIELIKUVA	neiti Hermione Grangerille... viileän logiikan käytöstä tulen edessä	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS
Dumbledore called over the storm of applause	Monisanaiset kielikuvalliset ilmaisut	Dumbledore huusi suosionosoitusten myrskyn yli	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS	Dumbledore huusi suosionosoitusten myrskyn yli	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS
Even Neville scraped through	Leksikaaliset kielikuvat	Nevillekin selviytyi niukin naukin	KIELIKUVA → MUU RETORINEN ILMAUS	Jopa Neville pääsi läpi	KIELIKUVA → KIELIKUVA
They had hoped that Goyle, who was almost as stupid as he was mean, might be thrown out	Leksikaaliset kielikuvat	He olivat toivoneet, että Goyle, joka oli melkein yhtä tyhmä kuin ilkeäkin, olisi lentänyt koulusta	KIELIKUVA → KIELIKUVA	He olivat toivoneet, että Goyle, joka oli melkein yhtä tyhmä kuin ilkeä, saattaisi jäädä pois	KIELIKUVA → EI-KIELIKUVA
they were surprised at the grin that was spreading over his face	Leksikaaliset kielikuvat	toiset hämmästyivät virneestä, joka hänen kasvoilleen levisi	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS	he olivat yllättyneitä virneestä, joka levisi hänen kasvoilleen	KIRJAIMELLINEN KÄÄNNÖS

Liite 3. Käännöksiin lisätyt kielikuvat

(Lisätty kielikuva ja sen LT:n vastine lihavoitu.)

Lähdeteksti	Kapari-Jatta	Delabastit
they also had a secret, and their greatest fear was that somebody would discover it.	lisäksi heillä oli salaisuus, ja eniten maailmassa he pelkäsivät, että joku kaivaisi sen esiin.	EI KIELIKUVAA → KIELIKUVA
The traffic moved on	Liikenteen virta lipui eteenpäin	EI KIELIKUVAA → KIELIKUVA
No one was talking much except Hermione Granger, who was whispering very fast about all the spells she'd learnt	Kukaan ei puhunut paljon, paitsi Hermione Granger joka säksätti kamalan vikkelästi kaikkia ulkoa oppimiansa loitsuja	EI KIELIKUVAA → KIELIKUVA
A foolish young man I was then, full of ridiculous ideas about good and evil	Typerä nuori mies minä silloin olin, oikein pursuin naurettavia ajatuksia hyvästä ja pahasta	EI KIELIKUVAA → KIELIKUVA

Liite 4. Tulokset

Kapari-Jatan tulokset

Delabastitan kategoriat	LT:n kielikuvista leksikaalisia	LT:n kielikuvista monisanaisia	LT:n kielikuvistalaajoja	yht.
KIELIKUVA → KIELIKUVA	11	8	1	20
KIELIKUVA → EI-KIELIKUVA	2	1	0	3
KIELIKUVA → MUU RETORINEN ILMAUS	2	1	0	3
KIELIKUVA → EI MITÄÄN	0	1	0	1
KIRJAIMEL. KÄÄNNÖS	6	2	1	9
TOIMITUKSEL. KEINOT	0	0	0	0
EI MITÄÄN → KIELIKUVA	0	0	0	0
EI-KIELIKUVA → KIELIKUVA				5

DeepL:n tulokset

Delabastitan kategoriat	LT:n kielikuvista leksikaalisia	LT:n kielikuvista monisanaisia	LT:n kielikuvista laajoja	yht.
KIELIKUVA → KIELIKUVA	3	2	0	5
KIELIKUVA → EI-KIELIKUVA	4	1	0	5
KIELIKUVA → MUU RETORINEN ILMAUS	0	0	0	0
KIELIKUVA → EI MITÄÄN	0	0	0	0
KIRJAIMEL. KÄÄNNÖS	14	10	2	26
TOIMITUKSEL. KEINOT	0	0	0	0
EI MITÄÄN → KIELIKUVA	0	0	0	0
EI-KIELIKUVA → KIELIKUVA				0